IZ SMRTI U ŽIVOT.

CRTICE, PJESME I PRIKAZI NAŠIH KNJIŽEVNIKA

S PREDGOVOROM
IVE VOJNOVIĆA.

ZAGREB 1921.
KR. ZEMALJSKA TISKARA.

IZ SMRTI U ŽIVOT.

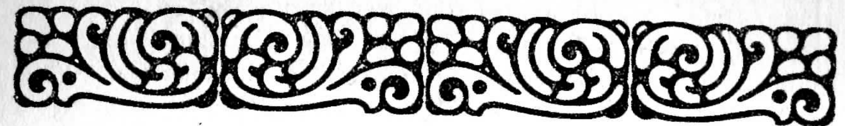
CRTICE, PJESME I PRIKAZI NAŠIH KNJIŽEVNIKA

S PREDGOVOROM

IVE VOJNOVIĆA.

ZAGREB.
Kr. zemaljska tiskara.

Jedna brojka.

— Znate li uopće, što je Statistika? —

— Ta kako ne bi! — Jedna znanost, koja...

— I t. d. i t. d. — a time nijeste rekli sve ili bolje ništa.

Ali ako je uzmete sa drugoga t. j. sa praktičnoga gledišta, korisna je barem u toliko što — kad biste je pomnije čitali, ne bi vam trebalo više novina a, bogme, ni knjiga.

Uzmite na primjer jednu samu tačku iz statistike ratnih godišta o stanju pučanstva u Bosni i Hercegovini, pa kad čujete ono par riječi i brojeva koje glase: da je u spomenutim godinama pomrlo u onim pokrajinama *165.000 djece*, onda recite mi iskreno: čemu biblioteke, čemu galerije slika, čemu sve golemo i sveto što dadoše Atina, Rim, Firenca, Mleci i Pariz, čemu znanost, čemu ljepota, čemu teatri, čemu Michelangelo, Leonardo, Beethoven, Wagner, Debussy e tutti quanti, — čemu vaša ljubav, vaša mržnja, vaš san, vaš objed, vaš djavo, vaš...? —

Jeste li čuli? — *165.000 djece!*... Dakle *165.000 majka* koje zaridaše kao šuma kad ih zimska oluja kida i mlati, pa hiljade kuća u kojima leži po jedno djetešce golo, žuto, nijemo, — ubrani cvijet, pokošeni svijet! — pa 165.000 malih grobova bez križa ili s križem, — (eto što statistika još nije pribrojila!) — pa — pa...

Jeste li me sada razumjeli?... Koliko knjiga zamišljeno a nepisano! Koliko prištegjenih »lektira« dosadne historije o dolasku Slavena na Jugu, o borbama narodnih dinastija za ujedinjenje našega naroda, o petstogodišnjem zulumu Turaka, o ustancima za oslobodjenje, o našim pjesmama, o našim suzama, o našim nadama! — Jedna jedina mala brojka: *165.000* mrtve djece — bljesne kao električna svjetiljka u tamnoj dvorani i vi u tome svjetlu sada lijepo možete gledati po zidovima, u krasnim afreskima, poze i konture naših junaka, naših pobjeda, naših poraza, naših »planova«... sve onako u raznim stilovima, po ukusu konzervativista, akademista, impresionista, expresionista i futurista — a gore ispod kupole, od brušena stakla, natpis monumentalan i utješan: *Mirna Bosna.*

Pa da nije Statistika idealna znanost!? — Neka vrsta mentalne

stenografije; — nešto hitro, poslovno, trgovačko, jasno i čisto. — Brojkama se reklo, razložilo i naučilo više nego u milijuna knjiga Pariške »Bibliothèque Nationale« ili iz drugih milijuna svezaka »Vatikanskog arhiva«. Pa nema li i nešto zabavnog, žonglerskog, reg bi »futurističkog« u takovim prostim brojkama? — Vi, ili koji tugji učenjak hoćete da saznate sadanje moralno i materijalno stanje n. pr. Bosne-Hercegovine, je li? — Jedna brojka: 165.000 djece mrtve — i vi znate sve! — Kažem vam *sve:* našu prošlost, našu sadašnjost, našu . . .

Ne! — Našu budućnost, tu tajnu ne možete odgonenuti iz te grozovite brojke. — A zašto, — jer nijeste pogledali opet drugu statistiku, vrlo čednu, vrlo neoficijelnu doduše, — ali isto tako kratku i jezgrovitu, podatke naime ženskog udruženja SHS, gdje će već koncem god. 1918. stati jedna brojka n. pr. *20.000* djece, spašene od glada i od rata. — Male brojke, sitna svjećica doduše, ali razmislite: toliko majka koje ne plaču! . . .

Eto, djeco velika i mala! Nešto malo praktične reklame jednog nepraktičnog pjesnika za učenje oficijozne i neoficijozne statistike. Budite uvjereni o onom što vam rekoh, da vam ne treba naime više trošiti ni vremena ni novca. Sve što prištedite za kupovanje romana, o ljubavnim glupostima pobješnjelih nimfomanka i izmoždenih nevrasteničara, — i za gledanje dobrih i loših drama Shakespeara, Calderona, Goethea i sličnih blijedih reportera živinstva zvijeri »Čovjek« — uložite u djelo pokajanja i okajanja: — u djelo spašavanja djece koju Irud Moloch hoće da pobije — sve do jednog. — Jer, spomenite se, njegova je lozinka: do istrage!

Pa kad još razmislite da izmegju tih spašenih mališa, biće možda jedan koji će posvetiti svih onih 165.000 jaganaca — tu hekatombu simboličkih božjih »Agnus Dei!« — ne ćete li vi koji plačete, vi koji šutite, vi koji se nadate, ne ćete li i vi pomoći, da se nadoknadi vašim djelom onaj zločin, ono što se u statistici jednostavno nazivlje: pomor 165.000 djece,

Na posao dakle! — Dokažimo Bogu i svijetu, da smo u našoj nesreći velikoj barem naučili statistiku, a što je važnije: da smo je i dobro razumjeli! —

Onda ćete uviditi, da nam ne treba više, osim svega što vam nabrojih, ni kinematografa ni parlamenata, ni sličnih oficijelnih i neoficijelnih zabavišta.

Na posao dakle za statistiku *živih!*

Julija 1918. Ivo Vojnović.

Anahoreta.

Sve više i više, ti kuda si htela,
Pođoh žarom slepim,
I timora mojih planuše sva vrela
U dugama lepim.

Sve školjke s dna duše gde su mora bila —
Plime, bure cele;
Sve brodove, žâle s palmama k'o svila,
Sav koral i bele

Alabatrose, tebi prinesoh na skute . . .
I klicah i pojâ,
Sledujući trajno samo tvoje pute
Kao senka tvoja.

No ti skrenu strmu . . . sve dublje u ždrela —
U kaljugu bare . . .
Iz koje se kao paučina pela
Riđa struka pare.

Vran graknu . . . Sad vetar ne leprša na me
Plamen zlatni tvoje
Kose plave . . . Ti si iščezla . . . a sáme
Ovde hridi stoje.

Neke zgrčile se, kao rob do roba
Pun bola i treme;
Neke, kô buđavi kosturi iz groba,
Svrh ponora streme.

A tamo gde staza ko zmija se krade,
Gde crv panje šara,
Uz ruine ćute memljive arkade
I grobišta stara . . .

Vrhu sarkofagâ, spomenika sedi
Okrnjene pole,
K'o zgođeni zrnom ubojnici bledi
Posrnuli dole.

Pusto ... Samo gde se uza čempres gnio
Loza žuta vije,
Jošte trošna česma romori i ti'o
Voda mramor mije.

Lutam dalje ... Gledam ... Evo mora! Žalâ!
Gle, uz koplja trskâ,
Skrhano korablje mutna pena valâ
Po pržini prska ...

S prelomljenom jedrom još, na hladnoj ploči
Počađale vode,
Jedva dve-tri lađe vide moje oči
Gde put zadnji brode ...

Svrh njih u pređama maglina odela,
Gde 'no potke crne
Sve to više rastu, k'o tifonâ strela
Vrâna jato srne ...

I suton ... No zvezdâ ne trepte dragulji,
Ne sja nebo lepo,
Samo što iz magle u me mesec bulji
Kao oko slepo.

I godine teku ... A ja jošte, eto,
Iz karika ovih
Izlaza ne nađoh, put u novo leto,
U sjaj Vrhâ novih ...

No čamim i gledam, kao stena žalâ:
Kraj kopalja trska
Gde skrhane lađe mutna pena valâ
Po pržini prska ...

Aleksa Šantić.

ПОСЕТА

Три дана и три ноћи путује. Путује без одмора. Непрестано у препуним возовима, међ непознатим женама и људима који вечито улазе и излазе, гурају се и стискају. Час је очепи један, час је гурне други, збијају јој изнад главе пртљаг, оборе јој у крило или на главу ћебе, капут, огртач. И нико да рекне љубазне речи, ни да затражи опроштење. А она, онако тиха и смерна, само се купи и гури у свом и онако тесноме куту. Ни да се потужи, ни да уздане, камо ли кога да прекори. Затражи ли јој неко карту или путни лист, тад лагано разрешује овећу мараму и, са неком зебњом, пружа прегледнику. И не престаје гледати у своје артије догод их он држи у руци. Све јој се чини сад ће се наљутити, сад ће јој пребацити: то и то није у реду. Читавим путем слути да ће јој се некаква незгода догодити: или ће закаснити, или ће је гдегод задржати, истерати из воза; и та слутња никако да је остави. Тек кад јој, без примедбе, поврате хартије и оду даље, одахне мало. Брзо, пожудно граби их, превија и опет брижно умотава у мараму ... Поново се скупи у свом куту, држећи савијене руке у крилу, и својим влажним плавим очима уморно гледа напоље, гледа у позлаћене, бескрајне равнице преко којих се весело заигравају и некамо шуште валови већ презрелога жита ...

Гледа, гледа дуго, бесвесно гледа. Час јој се причини као да негде далеко, при крају равнице, лагано се развлачи и ситно, поиграва лак, провидан прамен магле, чист и бео као невестински дувак. Нагне се до жита, спусти, повије преко таласа па, загрлив се с њима, задихано, хучећи полети, полети према возу, живахно машући светлим, раскиданим окрајцима као раширеним крилима. Час опет као да се голема, сива тица нека пробије кроз ваздух, издигне се високо и као да почне треперити ... За час а око ње нагрне читаво јато тица. Све некаквих ситних, црних тица, чија мала, свилена крила меко, успављиво шуште као снег који завејава. И оне трепере, трепере, ковитлају се, окрећу. И нека сетна, тужна песма, њихова песма, изнемогло се разлева и дрхће и издише ...

Нешто, изненада, клепну и млада жена се трже. Брзо подиже главу, која јој клонула на прса. Стидећи се што је, за час, задремала, протре очи и погледа на сапутнике. Опет она непозната, туђа, одвратна лица! ... Опет је онако неприја-

тељски гледају, — чинило јој се да је у овом туђем свету свак непријатељски гледа, — и као да се подсмевају.

— Боже, кад ћемо стићи?

Далеко ли се одмакао тај страшни, проклети Ђур!... Малакше чељаде, изнемогне тражећи га, а он, чини се, као да се, из ината неког, све више и више измиче и бежи... Да је, случајно, ближе... ех... да је гдегод ближе!... И раније би стигла и могла би барем два три дана проборавити у њему... Овако ће, готово, све слободно време утрошити на пут .. Само један дан, један једини дан претећи ће јој за њезина драгог, непроцењивог Симу!... Дуже никако не сме остати. Шта би било с кућом, с радњом, са дететом?... Не би ли, због мале непажње, све могло да се преврне, да пође наопако?... На млађе се не може ослонити, непоуздани су.

Једва се, након пуне две године, одлучила да крене у походе мужу, кога јој одмах у почетку рата узели у војнике. Тешко да би се и сада, онако сметена и невична путу, одлучила, да јој некако, као узгред, у писму није напоменуо како је био болестан. А то је преплашило!... Он болестан а да она не буде код њега!... Ни да подвори, ни да понуди чиме!... Боже!... Зар да су послови и кућа пречи од њега?... Мора му отићи, мора га видети... Каква је болест?... Тежа или лакша?... Како је задобио?... Где?... Узалуд је пријатељи одвраћали од пута. Срачунали и колико ће путовати и каквих ће имати неприлика сада, у ратном добу... Напоменули јој, да не ће моћи дуго остати с њиме... Не мари!... Доста њој и дан!... Доста, чини јој се, и по дана!... Само да га види, да га боље сагледа и да се разговори мало.

Воз звижди и хукће... И њој у глави нека чудна хука. Око слепочница кад и када јој севне, заболи је; нека лака несвестица као да је спопане... Често јој се смучи; чини јој се да би повраћала... Очајно се згрчи и притисне рубац на уста, хотећи да их по потреби зачепи... Макар се и задушила, само да се не осрамоти пред овим охолим туђинцима!...

Сими није писала да ће доћи... Зашто да му пише?... Није ли лепше да се овако, изненада, јави, да га обрадује?... Како ли ће узвикнути кад је види!... Како ли ће полетити, обгрлити је?... Их!... На кад га узме за руку и поведе за собом, у своју собу!... Кад му укаже, на постављеном столу, његова најмилија јела што их сама кувала!... И оне неколике боце вина, најбољег, најчистијег!... Па кад заједно, — након

две године, — заседну за сто и почне да прича о малом Момиру! О сину кога отац никако ни видео није јер је рођен после његова одласка. Дете непрестано спомиње тату... Тражи га, зове, дозива... И песме пева о тати... Како ће тата доћи с пута, на велику коњу ђогину, и донети сину своме сабљу окована и мале, срмали пушке. Донеће руво богато и донеће сивога сокола на десном рамену. А сиви ће соко закликтати о слободи, а гора и трава пренуће се да је чује и да је саслуша!...

Изненада воз се заљуља, затресе као да ће се изврнути. Младу жену као да неко гурну са седишта. Посрну и несвесно се одупре о колена некаква дебељка, који се угодно раширио на свом седишту и, опљуцкујући преко луле што му висила низ избријану браду, вечито нешто гунђао, мрморио. И он као да се препаде, одскочи. Затим опсова нешто и поново се завали на седиште. Жена се поплашено стресе и жалобитно уздахну:

— Боже, мој Боже!

Воз се заустави, стаде. Приспео је на станицу. Кроз прозор се види густа гомила чекалаца на перону... Путници се ужурбаше. У оној гунгули неко као да промукло запева:

— Ђер!

Шта?... Зар је ту?... Стигла, дакле!... Бржебоље, дрхћућим рукама, бојећи се да не остане и не провезе се даље, зграби своју котарицу са јелима, зграби и омањи сандучић и неколико пакета. Сметено, збуњено, спотичући се и гурајући путнике око себе, изађе из вагона... Стаде и погледа куд би да крене?... Некакав хамал опази је, приступи и готово јој оте пртљаг из рука. Она не проговори ни речи. Готово са неком радошћу погледа му у леђа и пође за њим.

У хотелу не хтеде ни часа отпочинути. Одмах поче да се умива, чисти, преоблачи... У глави јој још једнако тутњи, зуји; читава соба као да се непрестано креће, иде... Опет као да залепршаше испред прозора оне ситне, црне тице и сетна, отегнута песма њихова поново поче уздисати... Брзо се запљусну хладном водом, заглади косу, поправи одело. И намах се спусти доле, вратару, молећи да јој покажу касарну у којој је њезин Симо.

На улазу у касарну дочека је висок, мршав војник, црна, сунцем опаљена лица и необично чађавих зуба који му некако неуредно излетели испод риђих, подстрижених бркова. Заустави

је. Објасни, да у касарну нико не сме улазити без нарочите дозволе.

Она, онако увек смерна и тиха, поче да се противи. Како то да она не сме ући, а њезин муж, господар њезин, станује ту, у касарни?... Ко то може њој забранити да га не види? И зашто да забрани... Има ли закона који забрањују да се састану муж и жена?

Нањезе један официр. Млада жена одмах се обрну њему и поче молити да је пусте. Он је премери једним хладним презирним погледом и слегну раменима. Ништа не одговоривши промаче даље. Војник је с подсмехом погледа и поче певуцати.

Паде јој на ум срећна мисао... Како би било?... Не хтеде до краја да одговори самој себи, него се бржебоље маши руком у џеп и нађе новчаник. Окрене се мало у страну, извади једну банчицу и, пазећи да не би ко опазио, гурну војнику у шаку.

— Молим те, брате...

Војник се мало намргоди.

— Ама велим ти да се не може, — рече јој некако мекше. — Разбољео се један војник на другој кумпанији, а ту је и твој Симо, па сад, за неколико дана, не смије нико улазити тамо, нити отуд излазити... Тифус је, кажу, огњуштина... Опасно...

Разболео се војник!... Који војник?... Да није главом Симо?... Писао јој да је био болестан, а, овамо, можебит да и сада још лежи?... Није хтео да јој пише истину... Ни војник овај не ће да каже истину... Зна он, сигурно зна, а не ће да рекне, да је не расцвели... Дође јој да врисне, да запомаже из гласа... Какви су ови људи?... Шта им је... Како су без срца?... Зар ни један од њих нема никог болећег и своје породице, жене, деце?...

— Брате, ако знаш шта је невоља!... Само да га очима видим.

Војник се мало замисли. Пође корак-два, па лагано звизну и дозва једног каплара. Поче се с њим сашаптавати. Показа му, узгред, и банчицу коју је имао у руци.

Млада жена, опазивши то, досети се шта треба да ради. Нађе и другу банку. Приступи им некако слободније, те се, чак, рукова с капларом. Руковав се спусти руку у џеп и задовољно се осмехну.

— Хајдете са мном, — рече јој полагано, да когод не чује. — Одвешћу вас под прозор његове собе, а њему ћу казати да га чекате... Можете се барем разговорити, ако... Сагне се и некако тајанствено, као поплашено прошапта: — ако не види господин фелбебер.

Брзо пође пред њом, она за њим. Доведе је под један од прозора на бараки и шапну да ту стане. Затим нагло замаче у бараку, изгуби се.

Изненада ето фелдвебела. Ситан, дебељкаст господин, црвен у лицу, подбуо, са великим модрим носом и големим неуређеним брковима који му сакрили уста... Опазив жену застаде, тобоже изненађен.

— Откуд ви овђе? — суво, службено запита, с висока је гледајући. — Кога тражите?

— Че... чекам мужа, — поплашено промуца она и сва претрну. Овђе служи.

— Како сте смјели доћи?... Ко вас је пропустио овамо?

— Па...

— Зар ви не знате ништа о забрани?...

— Знам, али...

— Али?...

— Молила сам... Невоља је...

— Не знамо ми за какву невољу, — здрну се фелдвебел, а ситне капље пљувачке оросише му бркове... — Бефел је бефел...

— Али...

Опет се, сирота, сети новчаника. Хитно га отвори и хитно, не гледајући, извуче банку. Покуша да се рукује с фелдвебелом.

— О молим... Оставите... Служба је служба... Ја сам војник... — убрза он живље, па је зграби за руку и пријатељски стиште. — Молим... Ја бих радо... — И стрпа руку у џеп... Ја бих свакоме...

— За пуне двије године нијесам га виђела, мој господине!

— Охо!... За двије године? Е то је много... Много, много... — опет убрза фелдвебел и као да се забрину. — Е то је... то је... Но... Учинићу вам... Проговорите с мужем неколико ријечи и — доста... Друго се ништа не може.

Чим се он измаче и оде за бараку, прозор се нагло отвори. На њему се указа — Симо. Блед, омршавио, закосатио... Погледа је некако и радосно и зачуђено, као да не верује да је то она... Она сва задрхта... Лепе, плаве очи залише се сузама, усне затрепташе... Пружи обе руке као да би да га дохвати,

да привуче себи... Он се лагано наклони преко прозора и пружи јој своје.

— Како си?

— К'о што видиш, — одговори јој некако тихо, кроз зубе.

— Здрав?

— Здрав сам.

— Момир те поздравља.

— Он?... Зар?...

Надала се, како ће Симо, чим спомене сина, засијати од радости, кликнути. Раздрагаће се, растужиће. Питаће за њега, прекорети што га није довела. А он... ето... равнодушан некако, миран, као да се о каквом јабанцу говори... Сад тек као присети како се ни њезину доласку није много обрадовао... Ни мало одушевљења, ни заноса, ни оне веселе збуњености, немира оног... Како ли се лењо, као од беде, прегнуо преко прозора да се рукује!... Како с натегом, готово преживајући, изваљује речи!... Шта му је?... Или је више не воли, или...

— А за радњу и не питаш? — меко га прекори и на силу се осмехну, жељна да опет заметне разговор. — Не питаш јесам ли била вриједна?

— Кад се човјек о својој глави и о свом животу брине, не може о другоме, — сетно јој одговори Симо и пригушено уздахну... Нека све ђаво носи!

— Али кад је све... фала Богу... у реду...

— Хее... Боље је да је у реду... И, присетивши се, нагласи, с чудним прекором неким. — А зар ми нијеси донијела вина?

— Донијела сам.

— И духана?

— И духана.

— Баш ти фала! — ускликну весело, исправив се, и гласно засмеја. — Аферим! што каже Турчин.

Каплар лагано изађе из бараке. Погледа их обоје, измахну главом и рече опорије:

— Доста је било говора!... Треба се растајати.

— Још мало, — поплашено замоли она и сва се приљуби уз бараку... Само неколико минута!

— Не смије се више... Сад ће доћи и капетан... А ако вас он види, ето зла и белаја!

Симо, научан на слепу послушност, опет се саге и пружи јој руку. Напомену узгред: нек дуван и вино одмах пошаље

овамо по какву војнику. И уклони се, оде... Она остаде онако, са уздигнутом главом као кад се опраштала, и још гледаше на прозор... Пође, па стаде... Почека мало, надајући се зар да ће се поново јавити... Затим, снуждено оборивши главу, некако ситно затетура преко авлије и тихо, покорно прошапта каплару:

— Идем, брате... Идем...

Светозар Ћоровић

Vesela smrt

Kô fakir što frulice sviranjem
Omami i začara guju,
Il zmijin kô ptičicu gled;
Ti zvjezdanih valova diranjem
Mog mišljenja ustaviš struju,
Zabezeknut stojim i blied.

Na svemirnih koluti valima
Tvog veličja himna se širi,
Kô beskraja čarobni ćuh,
Zaromoni po svijem žalima,
Svježinom ambrozijskom piri,
I opije razuma sluh.

I napretka sveta harmonija
K budućnosti uvijek leti
— A tko da joj ustavi zvuk? —
Jer skladatelj ti si sinfònija,
Nad ljubičnim bezdnom, što sveti
Tvoj zvjezdani izvodi luk.

I nose me valovi vječiti
U rastrgu svieta modrinom,
Dok sjećanja gasne mi zrak,
Planeti svi pjevaju rječiti,
Sva romone sunca dubinom,
Razbijući bezdana mrak.

•

Svi slavu ti eterom pjevaju,
U veselu jureći smrt;
I gore u tvojemu hramu,
Svi radosni životi sievaju,
Da zaiskre ljepše kroz tamu,
I rese življenja ti vrt.

A. Tresić-Pavičić

Jesen

Zlovoljno sam išla tamo gde su me srdačno pozvali i kuda sam s voljom pošla. Ali sam se umorila, bilo je suviše daleko od tramvaja. A kad sam stigla, našla sam san. Ružna ulica, mala kuća, visoka taraba, broj koji su mi dali; a kad sam otvorila kapiju — zasenule mi oči. Kakvo je ovo mesto, koja je ovo zemlja? Ne znam, samo Beograd nije. More od neba, more od sunca, more od krizantema.

I u tom suncu bez hlada, i u tom cveću bez broja stoje ljudi koje neznam da li poznajem. Tu je jedna žena sa zlatnom kosom, u prostoj haljini i sa prostim slamnim šeširom na glavi. Tu je i jedan Robinzon koji kuca letve na ogradi. Tu je i neki visoki Englez sa dugom plavom bradom i jedno dete u odelu od bele vunice, majušno, majušno i nežno, kao grudva prvog snega.

Je li to Australija ili Japan? Ja ne znam, samo znam da je to isto izvan moje zemlje i da takve livade jednog istog cveća u bezbroj boja i tonova nikad ne videh. Je li to pozorište, ili kakva čarolija koju su mi pripremili da me iznenade i prevare? Ah! nikakve dekoracije ne mogu biti tako bogato lepe, ni u jednom pozorištu ne može biti toliko sunca!

Odjednom u tom čudu čujem svoje ime i smeh — i moja prijateljica ide mi u susret. Robinzon prestaje da kuca i ja vidim da on ima plave naočari. — To je njen muž, moj »gospodin«, od koga sam mnogo lepih stvari naučila. Oni se smeju mojoj zaprepašćenosti i predstavljaju mi gospodinovog brata i malu Sašu, njegovu ćerku.

Radoznalo upravljam oči na tog visokog gospodina i ne nalazim da liči na svog brata i odmah se moja duša drhtavo trza natrag i taj čovek mi se čini tuđ. A mala Saša pita strinu ko sam ja. I odmah iz moga srca polazi jedan bol ka tome detetu i taj je bol ljubav, ljubav prema njenoj miniaturnoj lepoti, ljubav prema toj maloj duši koja je sama ljubav i tajna.

Prijateljica me uze pod ruku i povede po bašti. I meni se odjednom učini da se prošlost vrati i da mladost vaskrsnu.

Život nas je bio vezao jedno vreme, da propatimo zajedno dve najlepše godine mladosti, a posle nas razdvojio, da se udaljene udaljimo malo jedna od druge. I duši treba svakidašnje hrane, a kad nema onu koju najviše voli, ona se navikne na drugu. Kad smo se posle dugog rastanka opet našle, bilo je nešto što nas je delilo — to su godine nepoznatih doživljaja i nepodeljenih osećanja. Idealna, oduševlena mladost bila je prošla i mi smo se sastajale kao stari prijatelji koji još nisu toliko stari da se sa ljubavlju mogu sećati mladosti. Baš u tome je možda i bila ta zategnutost koju mi nismo razumeli, misleći svaka sa svoje strane da je druga ne voli kao pre i žalosteći se možda tim više što nismo to ni zasluživale kao pre. Mi kao da smo se snebivale da jedna drugoj priznamo da ono prežaljeno nije vredelo toliko godina bola. Mi smo sad žalile svoju mladost i sebe. A možda još više od toga: možda smo mi nesvesno još želele da se pomirimo sa životom i jedna od druge krile lakomislenu nadu da još možda nije dockan da se malo živi. Ne znam. Samo znam da smo se još volele, da smo želele da se češće viđamo, a kad smo se sastajale i malo porazgovarale o savremenim prilikama i o knjigama, nismo imale više što jedna drugoj da kažemo i nije nam smetalo kad neko treći dođe; naprotiv, onda bi ona posedela duže. Naša ljubav je ostarila. Ona je postala prijateljstvo.

Kadgod je silazila u varoš, dolazila je k meni. Danas sam prvi put išla ja njoj i umorna usput maštala kako ću je moliti da mi svira »pesme bez reči« i kako ću se u toj lepoti odmoriti. I, ne znam zašto, htela sam je samu. Gotovo uvek kad nešto unapred zamislim, bude sasvim drukčije. Mesto muzike — krizanteme. Ali zar ovo nisu pesme bez reči?

Mala Saša svojim glasom tužne ptice pozva strinu.

Kako su ljudi lepi među cvećem pod kišom od sunca. Iza njih je bila cela livada šarenih krizantema, pred njima je bila terasa puna belih krizantema, a pred ulaskom u kuću, na stubovima, buktali su okrugli žuti cvetovi, kao zlatne lopte, kao mala sunca.

Pre kratkog vremena oni su kupili tu kuću uza čije tarabe nije bilo Beograda i odakle se časkom moglo otrčati na Banjičko Brdo. Od dve sobe, dve kujne i velikog dvorišta načinili su bajku. Pade mi na um kako ja ničim ne umem da ulepšam svoj život, a bez sumnje, ljudi koji vole lepo uvek mogu učiniti da budu manje nesrećni.

Na terasi među saksijama mirisnih, snežnih, ogromnih cvetova po-

sadiše nas u naslonjače i na divan. Mala Saša je gledala golube i tražila od strine žita, da im baci.

U golubarniku, u kojem je bilo nekoliko pregradica od dasaka, bilo je pet pari samo belih golubova koji su neprestano gukali, uletali i izletali i lepršali krilima koja su šuštala kao kruta svila.

Sve je bilo lepo i čudno. I sve kao da je bilo pokriveno osmehom koji nije veseo. Kod moje prijateljice uvek se sve smeši, a nisu baš mnogo radosni. Ali dok su se svi smešili, mala Saša je bila vrlo ozbiljna i njene velike plave oči kao da su bile pune dubokih i tužnih misli.

Golubi su kupili zrnevlje i gukali zadovoljno i nežno, kao da se maze. Mala Saša ih je slušala tako ozbiljno i pažljivo, kao da razume šta govore. Kad je strina što upita, ona s bolom odvoji oči od njih i pogleda, kao da želi ponovo da čuje pitanje, i onda nas iznenadi pametnim lepim odgovorom.

Strina je pričala istoriju i poreklo golubova. Prvo je odnekud doleteo jedan ranjen, kao da je pobegao od zla života, ili od nekog neprijatelja, mačka, koji ga je mrzeo što ima krila. Oni su ga primili, načinili mu kuću i izlečili ga; i da zaboravi celu svoju nesrećnu prošlost, dali su mu i novo ime: Pijero. Posle su mu našli negde i golubicu, da ga ne bi bilo strah i da mu ne bi bilo dosadno samome u kućici. Za ostalo društvo oni su se već sami pobrinuli i sad ih ima već pet pari.

Mala Saša je slušala strininu priču nekako sa pola pažnje i meni se sve činilo da će se ona sad okrenuti i ozbiljno nas gledajući pametnim očima, ispričati nešto lepše što su za to vreme golubi govorili.

— Hoće li Saša mleka?

— Ne će Saša...

— Hoće li Saša slatko?

— Hoće Saša...

Poslùže je i ona kaže hvala tako iskreno kao da oseća, a ne kao da su je naučili šta treba da kaže.

— Nina, pije ptica vode.

Pomislimo da ona hoće vode. Ne, po stolu je preko grčkih i latinskih knjiga šetala jedna gugutka sa slomljenim krilom i ranjenom nogom i pila vode iz jedne školjke, u kojoj je bilo cveća. Ona im je takođe prebolna dobegla u baštu, da tu umre, ali su je oni izlečili i sad se oporavlja. Možda ju je njen anđeo hranitelj doveo ovde, gde izgleda da se sve isceluje, čak i bol uspomena, samo ne bol čežnje.

— Ticu boli noga — kaže Saša, gledajući tužno kako ptica, ramajući, skakuće po stolu.

— I mala Saša je tica — kažem ja.

— Saša beda, beda Saša.

Strina je uzima u ruke i priča joj detinjskim jezikom ko sam ja i kako se mi volimo.

— A voli li Saša strinu?

— Voli Saša ninu, cveće voli ninu, tica, maca...

Odjednom nešto nalik na osmeh pojavi se na njenom milom licu i ona traži da mi strina nešto pokaže. Uz smeh i laskave primedbe se donosi korpa i ti ljudi koji mnogo znaju i mnogo čitaju radosno kao deca pričaju kako se Marija pre nekoliko dana omacila. Saša broji i kaže: tri male i mama velika. Ona traži da čika donese mleka za mace i gleda kako piju. Zatim se okreće meni i pokazuje jedno mače isto kao Marija i kaže: ima belu nogicu kao mama.

Sad je Saša kod čike na ramenu i voli što je tako velika. Čiku i strinu vole susedna deca koja dobijaju kolače, ali se deca boje čikinih plavih naočari. Saša je pametna, ona se ne boji. Ona razume šta je to i dodiruje ručicom ivicu stakla.

— Boli čiku oko... Tica ruca... — i okreće se, da uzme žita, jer je prva zapazila da su golubovi opet izleteli. Čika joj dade i onako sa visine ona baca žito preko krizantema.

— Fr-rr! — šušte bela svilena krila i golubi uplašeno beže.

— Neće tica — kaže Saša očajno, ali se odmah razvedri, jer se golubi vraćaju čim su opazili žito.

— Kako se ti zoveš? — pitam je ja kad je sa mnom i sa strinom pošla po bašti.

— Beda, Saša, beda.

Ja začuđeno gledam svoju prijateljicu. Ona mi objašnjava da Sašina baba ima običaj da kaže Sašinoj mami: »Hodi, uzmi ovu bedu,« i ona sad ozbiljno misli da se tako i zove.

— Ali kakvo je to dete tako ozbiljno, s tako tužnim očima? Ko je njegova majka? Ti mi nisi ni pričala da se je gospodin oženio.

Sunce se smeši osmehom sastanka i gnjura svoje zrake u kovrčici strasnih, tužnih krizantema, pa izgleda da se i one smeše osmehom rastanka.

A moja prijateljica mi sa osmehom priča istoriju Sašinog života. Ona i njen muž uvek sa osmehom pričaju strašne stvari, kao da hoće time da ih ublaže. I zašto čoveka nikad ne vređa da čuje od njih kakvu istinu koju bi drugi grublje kazali. Da li su tu osobinu ovi dobili čitajući te silne grčke i latinske knjige u kojima ja ne znam šta ima, ili je takva njihova priroda?

Sašina mama ostala je kod kuće. Gospodin se nije oženio. Ona je bila mali činovnik tamo gde je on bio veliki činovnik. I bila je lepa,

Možda je bila slaba pred njegovom surovom voljom, možda ga je mnogo volela. I onda, koliko dana, koliko vekova bola i suza posle nečega što različiti ljudi različito zovu i posle sreće, ljubavi, zanosa, slabosti ili smrtnog greha! Mnoge kazne. Meni se čini da je sad razumljivo što je mala Saša tako tužna. Gospodin ipak nije bio svirep i uzeo je gospođu i dete u svoju kuću, tu na kraju varoši. I sa svojom ćerčicom došetao do strine. Ali mama nigde ne izlazi.

Vraćamo se na terasu gde se dva brata uz kafu lepo, mirno, razgovaraju. I ja sad radoznalo slušam glas i reči toga gospodina koji sad još manje liči na moga gospodina, ali koji me sad mnogo više interesuje. On je vrlo pametan. Lepo govori. Ali otkuda mu taj mir, to veliko spokojstvo koje ja pored njega već nemam? Zar njega ništa ne muči, zar ništa nema sebi da prebaci? On izgleda kao čovek koji je sva pitanja u životu rešio. I ja shvatam da je on zaista sva pitanja rešio — zahvaljujući Saši.

Mala Saša se odjednom seća mame i hoće kući. Tata bi rado ostao još malo, da posle kave puši i razgovara s čikom, razgovor je baš postao zanimljiv, on pokušava da je zagovara, ali ona tako tužno zove, hoće kod mame, da on popušta. Ona ne plače kao druga deca kad hoće da joj se učini po volji, ona pogledom bol izaziva i čoveka bi grizla, mislim, savest kad joj ne bi ispunio želju.

Ima ljudi koji su despoti i kojima se svi pokoravaju. I taj mi se gospodin takav učinio. Ali život se, izgleda, svakome oduži ili osveti. Došlo je vreme kad će ovaj oholi zapovednik ropski slušati želje ovog tužnog devojčeta i osećati zadovoljstvo od toga. U životu kao da ima neka ravnoteža. Ono što niko nije mogao izmoliti od njega, učiniće mala Saša mnogo pre nego bude mogla moliti za to. Jer njemu tako mnogo treba da ona bude njegovo, sasvim njegovo dete. Sad više ne sumnjam i razumem njegovo spokojstvo.

Mala Saša je otišla. Svima redom nam kazala zbogom i pružila malu, malu, belu ručicu iz belog rukavića, obukla majušne kaljačice i sa džinom tatom pošla.

— Da nije Saša gladna? Hoće li da ruča? — pita strina kojoj je žao što odlazi.

— Ne će ruca, oće mame.

Ona nas još jednom pogleda plavim pogledom od koga mene zaboli duša, ručicom kaže zbogom nama, golubovima i cveću i odlazi. I strina i čika, i cveće se smeši i sve je tužno. A kad ona ode, učini nam se da svetlo jesenje sunce nije više dovoljno toplo.

Ostala sam celoga dana kod prijateljice. Odmorila sam se. Bilo je i muzike. Sedela sam i na verandi, i u sobi, i u bašti, ali najviše sam

šetala oko krizantema. Ja ih mnogo volim, ali dosad sam ih znala samo iz cvećarskog izloga. Jedared su bile toliko lepe da sam ja ušla u radnju, kao da su me pozvale, i, zaboravivši sve, kupila nekoliko za poslednjih nekoliko dinara koje sam imala. Ali mi je posle soba mnogo dana mirisala na gorčinu punu sadržine, na uzdahe pune olakšanja.

Ah, Bože, otkuda je došlo ovoliko obilje mekanih, nežnih, naslaganih listića, otkuda su se pojavile na svet ovolike boje, otkuda je došla i zasula crnu zemlju ovolika lepota? Je li to mogućno da je ovo čudo stvorilo seme, zemlja, voda i čovečja ruka? Da, i duša čovečja.

Zašto je meni svaka ljubav bol? Ljubav prema maloj Saši i ljubav prema cveću. Zar sve što je lepo i što uzbuđuje boli?

Mislim da najviše volim bele hrizanteme. One su tako krupne i meke, tako lepe i nežne, one su tako čiste i nevine, a opet njihove su liske tako strasno zgrčene i njihov miris tako pun tajne. Ali zar nisu lepše ove žute, sjajne, kao deca sunca? Ili ove nežno ružičaste kao dečiji osmeh? Ili ove življe rumene kao prvo uzbuđenje mladosti? Ima ih plavih i šarenih, ima ih zagasito žutih, ima ih i tajanstveno braon koje kao da znaju neke strašne tajne iz dalekih neznanih zemalja.

Nijedno cveće nema toliko duše kao krizantema. Ili nijedno osećanje toliko se ne hvata za moju dušu kao bol. Volim li ja njih što im miris liči na rezignaciju, ili što su poslednje jesenje cveće?

Sve je lepo u ovoj bašti, gde nema drveća osim jedne smokve i jednog jorgovana i gde ima tako mnogo sunca. Sve se smeši tugom, kao da je svesno da život prolazi i hoće to da zaboravi.

Dah jeseni. Leto, i zima, i proleće, — to su snage za sebe, to su neke žive sile, to je stvarnost; jesen nije stvarnost, ona je apstrakcija. Ne govorim o ranoj jeseni, koja nije jesen već plodno sazrevanje leta; govorim o jeseni kad pada žuto lišće i kad cveta poslednje cveće — krizanteme, koje tako često uvenu pod snegom. Ružan jesenji dan je predskazanje, nagoveštaj zime. Jesenje sunce to je uspomena na letnje sunce; jesenja radost to je tuga za radošću. Jesen je nastajanje. Ali otkuda je zalutalo ovo dete, ovaj prolećni cvet, ovaj prvi đurđevak, u ovaj jesenji dan? Da li da uvene? Ne, nikako ne. I prijateljica mi kaže i sama sam pogodila da će se tata venčati s mamom zbog Saše, iz ljubavi prema njoj i iz želje da nema ništa da mu prebaci kad bude razumela. Ja nikako ne mogu da se oslobodim njene tuge, jesenje tuge u očima devojčice od dve godine. Zašto? Možda je ona ušla u ovaj dan kao uteha, kao nada na novo proleće?

I dok se krizanteme kupaju u suncu i pune vazduh mirisom mudre gorčine, ja gledam u svoju prijateljicu koja nije više onako detinjski

sveže ljupka i onako bajno ženski lepa; osećam sebe koja nisam više onako čovečanski osetljiva i dobra; pojimam da slobodna ljubav nije *slobodna* ljubav; i uznemiravam se zbog nekih nejasnih tužnih i gorkih misli koje mi odnekud naleću u dušu, kao suvo bagremovo lišće što naleće iz susednog dvorišta na moje odelo.

Sunce zalazi. Pošto sam opet slušala muziku, polazim kući sa rukama punim cveća i sa očima punim boja i sunca. I čini mi se da mi po duši lepršaju beli golubovi. Ah, jedan lep dan! Oni su tako retki u mome životu, Mala Saša je najlepša lepota i najslađi bol u tome danu. On je prošao, ali ga ja nisam izgubila. Taj jesenji dan, čist, kao kristal, pada u riznicu moje duše i tako mi je drag, da ću mu se ja vraćati, da ga gledam, ko što žene koje vole drago kamenje zagledaju s ljubavlju svoje smaragde i rubine.

Ali što je meni posle ovog sunčanog dana? Šta mi je zapalilo dušu, šta mi je pritisnulo srce? Jesen. Jesen, to je lepota koje će skoro nestati, to je sreća koja znači da ćeš sutra izgubiti, i bol koji ne će da je razuman i da se zove tuga. Bol, jer nam se čini da smo suviše malo bili srećni, da se već rastajemo, suviše mladi, da venemo i umiremo i još suviše željni, da rezigniramo.

Milica Janković

Rojakom,

ki so tujcem prodali rodno zemljo

Prodali so našo vas! Skrita gnezdila tisoč je let,
sedaj se nad njo je spustila ptica-ujeda.
Prodali so tujcem naše domove in svet,
in sebe z njimi in nas: sina oče in sosed soseda!

Skrbi gospodarjev deset in dvajset rodóv nazaj
in delo hlapcev in žulje in znoj težakov:
edino, kar so imeli v življenju kedaj —
vse prodali so za skopo pest tisočakov!...

In tujcev korak bo udarjal nad njimi nekoč,
ko padejo v grob, od debla odlomljene veje —
ne bodo se združili s preteklostjo v ritem pojoč:
kot izvrženci bodo ležali, prokleti, kraj meje!

Janko Glaser

Vuci

Na kuću i dimnjak obara se bura. Brzinom vrtloga kruži okolo uglova i uz zvižduk i urlikanje pada na pričvršćene kapke. Čudo da ih ne raznese tolika je sila vjetra.

Vani je noć, a mrak navire kroz zatvorena stakla. Crnim očnim udubinama, u kojima su se već davno osušile oči, bulji noć u sobu. A soba je malena, zidovi su bijeli, a na jednoj strani ogromni razapeti Hrist. U polumraku rek bi, da mu iz rane teče na po smrznuta krv. Na suprotnoj stieni zaigrale velike plašljive sjene, da na najmanji dašak dugim rukama posegnu preko štropa sve do krsta. Što je noć dublja, to se i sjene brže giblju, jer se kroz pukotine prozora razbješnjeli vjetar zalieće na jednu jedinu voštanicu, što plaminja na ogromnome stolu. Okolo stola sjede matori ljudi, neki već siedi i zgrbljeni, a drugi još bodri u kretnjama i čili po jasnome pogledu. Pred njima pune čaše vina i razbacane i izpremiešane karte kao znak da je igra dovršena. Razgovaraju se o nerodici i nevremenu, a kad kojemu dodija sjedjenje, ustane i podje do prozora. Sudeći po razgovoru rada bi krenuli svojim kućama, al ne mogu od oluje. Ta i onomadne, kad se komšija Mita vraćao iz krčme, u malo ga nije bura bacila u rieku. A danas je još gore, od snježne vijavice ne možeš ni na korak, da čovjeka prepoznaš.

Iz prizemlja dopiru rasrdjeni glasovi, to se krčmar u igri popravdao s mušterijama. Psuju se na cielo grlo, a u tom metežu i ciliukanju čaša pada po koji udarac. Potraje li još čas na nože će da se raznesu. Al srećom u kavgu umieša se neki duboki i mirni glas.

Oni u sobi, dok je trajala kavga, prekinuše razgovor. Od uzbudjenja krv im udarila u obraze. Bez disaja i uz nagli kucaj srca slušali su prepirku. I kad bi god pala koja teža uvreda nehotice su stisnuli pest. A kako su svi bili pogane ćudi, malo je manjkalo, da se nisu zaletili niz drvene stube, da se i oni bez ikakvog uzroka umiješaju u kavgu. Al srećom glasovi su nenadano utihnuli. Svima je odlanulo, a u tišini još jače se čuo očajnički fiuk raspojasane bure.

— Razniet će krov — prekinu muk bodri starkelja.

— Kakav krov, da sam mlad za okladu bi krenuo u varoš.

— Bi ti da te nije strah.

— E, da su Ivićevi zečja srca, kao ti! Jednom o badnjak, davno je tomu, po gorem sam vremenu krenuo u selo. Ne želim ni dušmaninu onakvu noć. Krenuo iz varoši mlad, a vratio se u selo sied.

— Ma muke ti!... usklíknu najmladji.

— E pa da pričaš, kako je bilo — žurno prihvatiše ostali.

— One godine — poče Ivić — prije reda udarila zima. Nema bure, što ne donese snieg. Još kakav snieg: od pola aršina! I čizme ne pomažu, a šubara slabo grije. Na meni pusti kožuh, preko ramena prebacih punu torbu, u ruci štap i tako u oči samog badnjaka dadoh se na cestu, da barem na Božić budem medju svojima. Salijeću me kojekakve lude misli. E da me onako vjetar baci u kakvu jamu, a snijeg zamete. Nestalo bi mi traga kao komšiji Ivanu, koji je po najvećoj vijavici krenuo u goru. Ili su ga raznijeli vuci ili se sunovratio u ponor. Ma da je zašto, al kladio se za dvolitru rakije. Onaj ludi Mita veli mu: ne budali, Ivane, da te prenašaju vile, ne ćeš do one glavice! »Do kakve glavice, šugo, odgovara mu natrušeni Ivan. Ta bogme do Kozjeg Skoka podrugiva se Mita. »Ma šta da ne ću!« Ne ćeš — ponovo odsiječe Mita i obraćajući se svoj družini reče: Evo, ljudi, on dvolitar rakije, a ja dukat, pa tko izgubi okladu nek gosti prijatelje. Stid je Ivana ne prihvatiti ruku. Udriše desnicom o desnicu, a ostali im presjekoše. Oklada je bila gotova! E nije bilo kuda! Ogrnu se Ivan u gunj i kad je oluja ponajžešća bila, krenu put briega. Od te večeri nestalo mu traga i još danas se ne zna kako je poginuo.

Eto takve me misli salieću i da mi bude lakše popjevam, al pjesma mi ne ide od srca. A i vjetar mi usta zasiplje snijegom. Po malo me strah i krstom tjeram napast. Nije mi žao sebe, nego djevojke, koja na me čeka. Još kakva djevojka mlada i rumena, a oči kao u srne! A i moji čekat će me! Jesu li zdravo? Je li ćaća prebolio ranu, a jesu li braća dognala blago? Daleko je do sela, a vjetar sve to silniji!

I kao da raspojasana bura potvrdjuje Ivičine riječi, očajnički fiuknu, kao da je biesna, što još nije raznijela krov.

U pola ceste odlanulo mi, a i kako ne će, iznenada prestala vijavica, slegnuo se vjetar i razgalilo nebo. E, Boško, mislim, vesela ti majka, ovog si puta prevario vraga. Udarila jača studen, al što će mi studen, kad bure i mećave nema. Pod nogama mi škripi led i da nije teških čizama i čvrstog štapa, bio bi nekoliko puta omjerio ledinu. Idem ja i ne mislim na zlo. Nada mnom vedro nebo posijano zvijezdama. Da ih sto godina brojiš ne bi ih prebrojio, a sjaju da bi od milja proplakao. Preda mnom biela beskonačna ravan, sva utonula u sniegu, a u odsjevu bezbrojnih zviezda bliešte smrznute pahuljice kao da je ciela dolina srebrenim praškom posijana. Gluha tišina, pa se liepo čuje, kad se koji veći kup sniega odroni s ogradâ. Kako mjeseca nema, na sniegu izbliedila i moja sjena. Samo se za mnom crne duboke stope. Od čvrstog koraka svaka je dublja od pedlja. E da me onako radi kradje gone, lahko bi mi ušli u trag. Tako su ljetos žandari ulovili onog lopova Matu, što mu u kradji nije na daleko para. Uhvatili ga i kune se, da on nije ukrao ovcu, a kad tamo za smrznutim šikarjem zablejalo čitavo stado. A što to? — pitaju žandari. »Vjere mi ne znam, gospodaru, — odgovara Mato — briga mene za tudje ovce!« A da ih ti nisi ukrao? — navaljuju progonitelji. »Ali kako, krštena dušo — brani se Mato — zabludile sirotice, pa traže gospodara.« A mi tebe, lopove — grunuše nevjernici i što bi dlanom o dlan svezaše ga i tjeraj u varoš.

— Kakvi Mato? upita neki dugonja.

— Ta bogme djeca ga zovu »ćero«, a stariji »bačva«, jer mu ni vino nije drago.

— I ćaća mu je bio pijančina — potvrdi krčmar, koji je baš donio družini dvie nove dvolitre vina.

Vani je još uviek zavijala bura i kad bi stigla do najveće visine opet bi zacvilila duboko, valjda uživajući u svojoj nikad ne utaženoj tuzi. Svi su slušali to bezutješno naricanje puno kletve i prošnje i tek kad se jauk izgubio u daljini, napuniše čaše i nazdraviše Ivići. On je do kapi istrusi i nastavi nešto tišim glasom:

— Evo, takve me lude misli napastuju. Grize mraz, al što mi je do mraza, kad je u srcu toplo, da bi najradije naherio kapu i dao se u trk, jedno, da se ugrijem, a drugo, da čim prije stignem u selo. Već je i šuma blizu, a od šume do prvih kuća ni sat hoda. Razabirem i stabla, ali slabo kao pokrita snijegom! Nadvio ruke da bolje vidim, kad u mraku nešto zasvjetluca! Mislim varaju me oči, il me zabliestio snieg. Sitne varnice zabludile po zraku. Čas sjaju, čas nestaju. Što ja bliže k njima, to one veće. Približuju se dvie po dvie i neprestano nove niču.

— Tako i meni neke noći . . . umieša se onaj dugonja.

— Neka priča Ivić — prekinuše ga ostali i srdito mahnuše rukama na zanovetala.

U to i vjetar udari o kuću kao da je o zidove lupnuo ogromnim krilima.

— Kudgod pogledam same iskre. Htio bi natrag, al već je kasno. Od straha me probija led! Mozgom mi bljesnu misao to nisu iskre, neg žive zjene. Još kakve zjene krvave i žarke kao u sotone! Vuci! kriknuh i kao lud okrenuh se oko sebe. Da mi je stići do šume, popeo bih se na stablo, al one crvene oči već su mi presjekle put. Da nije poledice bježao bi do prve pojate, al skliznut će mi noga!

Ivić umuknu i za čas je čitava družina bez daha slušala kako vjetar plače, jeca, preklinje valjda očajan, što nema protivnika u borbi i što je osudjen, da svojom silom sama sebe bije.

— U onom užasu nedaleko sebe ugledah telegrafski stup. Posrćući

i skoro četveronoške doplazih do stupa i kao progonjena zvier zgrabih drvo. Još nikad ne oćutih onakvu silu u rukama i nogama. Kao kliještima stisnuh stup i skokom bacih se u vis. Ni mačka se ne bi brže popela. Ispruženim rukama dosegnuh vrh, a nogama se odupreh o željezne kvake, što su bile isprepletene žicama. Na vrhu skrutih se od straha! Prije bi mi ruku odsjekao, neg me od stupa otrgnuo. Pod šakama mi prašti drvo, a pod čizmama pucaju žice. Ovit sam kao zmija i pratim svaki kret gladnog čopora. Vuci su poda mnom i priete mi izkesenim zubima. Ih da me se onako dočepaju, ne bi mi ni kost ostala zdrava. Draži me bliesak zubiju i da imam duži štap, natakô bi kus slanine, da još više podivljaju. Onako u misli maših se za torbu. Al u pô kretnje trgnuh rukom natrag i od užasa skoro da se ne obeznanih. Pod mojim desnim ramenom visio je vuk. Valjda me nakaza baš stigla, kad skočih na stup. Na letu je zagrizao u punu torbu, a ja ga u onoj strahoti povukoh za sobom.

— A što onda? kao iz puške grunuše glasovi.

— Jesi li ga nožem?

— Kuburom bi ja njega!

Bio sam goloruk, a i šta bi mi oružje. Na sreću spustih ruku, a torba mi skliznu niz rame. Pritegla ju ona nakaza. Vuk ljosnu o smrznutu ledinu. Bit će da je mrtav bio, jer se na njega obori pomahnitani čopor i u tren ga raznese. Onda još gladniji skupiše se okolo stupa i skokom su pokušavali da me dohvate. Razdraženi smotali se u jedno klupko i uz očajno zavijanje klali se i ujedali. Pod njihovim nasrtajima tresao se stup. Divlje je klupko sve veće i veće bilo i kao ogromni crni talas s tisuću krvavih varnica navaljivalo je na mene...

— Da su te onako dohvatili — sgrozi se dugonja.

Bura je kao mahnita lupala o stakla, a pod svakim udarcem zacvilili bi pričvršćeni kapci kao da se straše, da ih ne raznese oluja.

Ivić nadoveza nešto tišim glasom:

— Koliko je dugo trajao juriš ne znam, jer me sutradan bez sviesti i na pola smrznuta nadjoše kirijaši. Srećom mojom pod stupom bijahu velike ljage krvi i po koji komad vučje kože. Prvi me je opazio gazda Tošo i od one dobi draži mi je od rodjena brata. Veli on: »Zahvali Bogu, što se poklali vuci i što je snijeg bio poštrapan krvlju. A i tragovi su nam pomogli. Zaustavili konje da bolje vidimo. Stojimo pod stupom i sve nagadjamo da li se vuci pobili ili su na naše navalili, kad se sinoć iz varoši vraćali. Kao da mi Bog kaže pogledah u vis. Raskolačih oči, i kako ne bi, kad se na vrhu stupa šćućurio čovjek kao mačka. Ivić je velim — a drugovi vele: nije neg Matijaš. E da smo samo uru zakasnili bio bi se smrznuo.«

— Hoće gazda Toša — potvrdi krčmar. Onomadne, da njega nije bilo, ne bi braća Tomić iznieli živu glavu. Iz jednog hica ubio tri vuka!

— Post mu!... začudi se dugonja.

Družina prasnu u smieh a Ivić dovrši:

— Kasnije su mi kirijaši pričali, da me, kako se čvrsto držah o stup, jedva rastaviše. Smotao se kao klupko. Svi mi nokti bijahu polomljeni. Zatim dugo bolovah, a kad ozdravih bio sam sied kao ovca. Od te dobi ne bi po zlu vremenu na cestu, da me živa pozlatiš. A nije, da sam zečjeg srca. Ne bojim se ni vraga, al od vukova sačuvaj me Bože. Radje bi u smrt! Niko ne pisnu, a u onom muku čulo se zviždanje i urlikanje vjetra kao da su na kuću nasrnuli silni čopori gladnih vukova. Bura je sve jače rikala, a prokletstvo vječnog nemira osvajalo je bespomoćne ljude, što su razgovorom i vinom kušali, da utaže kobnu slutnju svog beskonačnog stradanja.

Božo Lovrić

Jedan listopad

Studen. Duboka noć.
S daleka prozori kuća
Svijetle,
Svijetlo se stazama toči
Kô mnogo tihih sreća
Vezenih na platnu noći.

Vidim kako je dobro imati noćas svoj kut,
Sporo i bez svrhe idem,
Gola mi stabla bilježe put.
O dobri ljudi, gorko je meni
Kad bliešte oči vaših sreća
Na moje mrtvo polje,
Pa ipak sumnjam i ne znam ni noćas
Ni šta je dobro, ni šta je bolje.

Sam svojim dahom grijem mrzle ruke
I slušam kako vrijeme neumorno
Okreće kotač,
Vječno i sumorno,
Svijetlo i tamu hiteć da sjedini,

I prede pokrov, velik i jedini
Za moju sumnju i za vašu vjeru,
Za vašu sreću, kô i za moj bol.

Ivo Andrić

Pregled savremene srpske književnosti

I

Treba odmah da istaknemo ovu stvar. Pitaće se možda, zašto se pišu posebni pregledi srpske, hrvatske i slovenačke, a ne jedan pregled celokupne jugoslavenske književnosti. Odgovor na to biće, u glavnom onaj isti, koji smo dali ranije pišući o Preradoviću i navodeći, da mi dosad nismo imali jedne srpsko-hrvatske, nego samo srpsku i hrvatsku književnost. (Književni Jug, I., 232-4). Ne možemo pisati o jednoj jugoslavenskoj književnosti, kad nje kao takve još nema i kad ona istom treba da se stvori. Mi sa svojom novom ideologijom tek smo *narod koji nastaje*, isto kao i u književnosti tek narod, koji nastoji da dođe do zajedničkog i jedinstvenog izraza. A sve dotle, dok se ne afirmiramo kao svestan jugoslavenski narod, sve dotle ne može biti ni jedinstvene jugoslavenske književnosti.

Kao u jesen sazrevanja četvrta godina ratovanja, 1917., bogata senzacijama svih vrsta donela je i u jugoslavenskom pitanju nekoliko novih i možda odlučujućih momenata. Ideologija pokreta za narodno stapanje počela je da prelazi u akciju, gde su prvu pripremnu fazu ujedinjavanja i opštu svesnost o potrebi koncentracije narodnih snaga stvorile više zajedničke patnje, nego ranije sve sugestivne reči najboljih i najvidovitijih ljudi našeg plemena. Druga faza tog razvitka biće svakako manje pasivna. Jer tu ideju ne pomaže danas samo izvestan krug nekolicine intelektualaca, kako je to dosad bio slučaj, nego je uzimaju kao osnovnu tačku svog programa čitave stranke, i to najpopularnije u oba smisla te reči, i u tom znaku okupljaju oko sebe najsvesnije i najsvetlije duhove od sva tri jugoslavenska elementa. Da zastupa tu misao u književnosti pokrenut je i naš *Književni Jug*. Već svojom prvom pojavom on je postao izrazita manifestacija intimnijeg i obimnijeg shvatanja jugoslavenske zajednice, kakve dosad u takvom obliku i s ovakvim tendencijama nismo nikad imali. Njim se već postiže ono, što se u danima nacionalnog poleta htelo stvoriti sa Jugoslavenskom Akademijom, koja je teoretski bila najmanje zgodna za široko

delovanje u narodu, a inače, naročito posle prvih godina, očajno sterilna u negovanju uzajamnih jugoslavenskih odnošaja. Zasad još potpuno liberalan prema svim osobinama pisma i jezika *Jug* nastoji, da najpre dovede u vezu sve naše pisce, da ih upozna sa publikom, koja ih je dosad znala malo ili nimalo, ali da u isto vreme polagano pripravlja prelaz za stvaranje jedinstvenosti i u tom pravcu na osnovu bratskog sporazuma i uzajamnih ustupaka. Po tim svojim intencijama i delovanju, koje je našlo neslućen odziv i kod publike i kod pisaca, *Književni Jug* prestavlja jedan vidan datum u historiji naše književnosti, koja se tako osetno od lokalne i pokrajinske, od dubrovačke, bosanske, kajkavske, slavenosrpske, i od srpske, hrvatske i slovenačke razvija u jednu širu i jedinstveniju, praktično jaču, teoretski idealniju. Tako evolucija jugoslavenske misli, posle svih digresija iza Gaja i pored Gaja, dolazi najzad do svojih prirodnih i trajno jedino mogućih i održivih konzekvencija.

»Mi se ne varamo o opsegu rada« veli g. N. Bartulović u uvodnoj reči, »niti je tko tako naivan da misli, da se može sve jednom revijom ili kojim bilo poduzećem izvršiti. Naše je mišljenje samo to, da treba početi. U vratolomnoj brzini današnjeg vremena ta potreba se još imperativnije nameće. Ako se izvrše i prve pripreme, biti ćemo zadovoljni. Ako upoznamo jedne s drugima, populariziramo slovenske pisce među Hrvatima i Srbima i obratno i ako priviknemo našu publiku da zaista gleda na našu književnost kao jednu; — sve će to biti veliko djelo. Tim će se i sama od sebe vršiti sve veća asimilacija i čišćenje naših govora, a ponos jedne veće literature, koja uz Njegoša ima i Prešerna, a uz Župančića i Kranjčevića, dati će snage i našim književnicima i našoj publici.«

Osim tih idejnih, za pokretanje *Književnog Juga* bilo je i drugih, čisto književnih razloga. Ma koliko to izgledalo čudnovato i gotovo nepojamno za sve koji osećaju, kako to da ima uopšte nekog, kome je još uvek do zabave i uživanja tananijih umetničkih senzacija i u ovoj strahovitoj pustoši rata, gde gotovo nema kuće, koja nekog ne oplakuje, gde se čitave pokrajine našeg plemena zatiru ratom i zarazama i glađu i drugom nevoljom i gde na očigled propadaju sve velike vrednosti umetničkih tradicija i vaspitanja naše književne i etičke kulture, — publika, široka i nepropadiva, instinktivno afirmativna i večito žedna »carstva zemaljskog« hoće da živi i u životu hoće da uživa. Vrlo je malo onih, čije je srce u stalnom nemoćnom grču radi sve te bede i koji bi otišli nešto dalje od prostog »konstatovanja činjenice« i ljutog ogorčenja radi svega toga. Možda donekle s pravom, pitajući po stoti put zajedno sa Miroslavom Krležom, najnovijim izrazom toga:

»I što mogu — o što mogu, u vrijeme privatnog prava ja, neznatna jedinica ludoga stada, koje se kotrlja u propast.« Većina je u osnovi drukčija. »Koliko je god na svijetu patnika i nesretnika,« piše još 1917. jedan od najnovijih narodnih prosvetitelja, »po mome je mišljenju najnesretniji, ko se ne rodi na ovaj lijepi svijet.« »Slažem se s vama,« pisala je Katarina II. Volteru, kazujući tim prosečno opšte mišljenje površnih ljudskih priroda, »da je mir dobra stvar. Dok je postojao verovala sam, da je to non plus ultra sreće. Ali evo me više od dve godine u ratu; vidim da se čovek privikne na sve.« Publika to pokazuje svuda. Puna su pozorišta, koncerti, kafane, kina i sva mesta zabave i uživanja. U književnosti svaki mesec niču nove *biblioteke* sa svima vrstama predimena, koje tako rečito govore, koliko je traženje nove lektire i kako se prima sve što se pruža. A o tom se mora voditi računa. Kad već ne možemo sprečiti nagona publike da traži uživanja, onda bar treba nastojati da tim uživanjima damo jedan pozitivan elemenat i da joj mesto rđavog i opasnog ponudimo nešto, što odgovara duhu vremena, ali što je u isti mah poneseno višim idealima. Bio bi potpuni greh, kad bi se u ovakvim prilikama i onaj bolji deo publike pustio da grezne u ovoj gotovo opštoj kaljuži razvrata i bestidnog trgovanja sa savestima i bila bi sramna ljaga na čelu čitavog jednog pokolenja iz zaleđine, kad ne bi osećalo moralnih imperativa za akcije svetlijih ljudskih poriva. Kao uvek književnost je i sad prva i stalno najpodesnija da vrši tu zadaću, i ako joj primetno nedostaju toliki uveti za stvaranja u apsolutnim razmerima.

Kao vidljivo prvi i kao najaktivniji u svom plemenu naši su književnici u ovom ratu strahovito nastradali. Mnogi od njih umukli su za uvek, mnogi bili potpuno zaćutali, a jedan dobar deo tavori u teškoj borbi za opstanak tako, da je originalna produkcija kod Srba potpuno zastala, a kod Hrvata i Slovenaca bila svedena na najmanju meru. Dužnost je s tog da se sad, kad su se prilike nešto izmenile, evociraju radne energije tih ljudi od vrednosti, da ih kao ponos boljih dana stavimo pred publiku kao glas njezine savesti i da preko njih počnemo *obnovu*, može biti jednu od najzanimljivijih u našoj novijoj književnosti.

U ideji te obnove krenut je novi list kao izraz novog poleta. Namerno se nije htelo vezati ni za kakve ustanove i ni za kakve listove starijih i ograničenijih tradicija, i ako se to možda moglo činiti oportuno i u interesu, koncentracije snaga. Međutim, ovde se naročito htelo, da se izbegne nepotrebnom balastu starijih ustanova i ne uvek savremenih nasleđa, sa živom željom, da se uz jednu novu akciju provede i nova selekcija. U tom pravcu *Književni Jug* hoće da obeleži svoju pojavu i da ispuni svoj deo narodne dužnosti. Nastavljen u širokom opsegu, upotpunjen, iskreno shvaćen, on će biti jedan od preteča onih boljih i uspelijih, koji će u ovom delu videti potrebne uvete za njihovo svesnije stvaranje.

II.

Kao naš čitav nacionalni život u vremenu pre početka ovoga rata i srpska je književnost, uporedo sa narodnom naukom, bila u najlepšem razvoju svojih stvaralačkih vrednosti. Nikad, od kako ona postoji, nije u njoj istodobno radilo više talenata nepreporních umetničkih kvaliteta, niti je njen opšti nivo bio ikad više dignut, niti se jače osećao blagorodni uticaj zapadnjačkih kulturnih osobina u stvaralačkoj psihi čitavog naraštaja, niti je svesniji i delotvorniji bio uticaj umetničke i društvene kritike, niti su ikad bili bolji izgledi, da se srpska književnost upućuje pravcem, gde će i ostati rasna i specifična i biti književnost u velikom i punom smislu te reči. Treba se samo setiti onog širokog i korisnog uticaja, što ga je u čitavoj našoj javnosti vršio *Srp. Književ. Glasnik* i van književnih krugova, pa odmah tačno shvatiti, koliko se značaj književnosti ispoljavao kao očigledan sintetikon jedne opštije i narodne i nacionalne kulture.

Obuhvatajući široke krugove celokupne evropske književnosti srpska je lirika prvi put u tolikoj obimnosti bila oplođena i oplemenjena od kultura raznorodnih osobina. U ranijem našem pesništvu uvek je bio dominantan samo po jedan uticaj, pa bio on vizantijski kao u staroj književnosti, ili talijanski kao u dubrovačkoj, ili ruski kao u slavenosrpskoj, ili latinski kao u klasičarskoj, ili romantičarsko-nemački kao u prvoj polovini XIX. veka. Retki i samo pojedinačni behu slučajevi nešto složenijih kulturnih uticaja, kao kod Laze Kostića i Zmaja u omladinskom pokretu ili kod Laze Lazarevića i Matavulja u doba realizma. Danas, međutim, — ili pravije rečeno u predratno vreme (avaj, kako se teško gleda na te prilike i kako se čovek rado teši tim, da nisu prošle!) — stvar stoji sasvim drukčije. Od Vojislava unapred, koji je izišao iz ruske škole Puškina i Ljermontova, srpska lirika sve više širi svoje vidike i od prvobitnih njegovih epigona, solidnim vaspitanjem svog pesničkog talenta, postaju odlični rodonačelnici novih i boljih naraštaja. Preko francuskih simbolista i dekadenata dolazi Dučić do svoje retko uspele *Duše i Plavih legenada*, a Rakić do klasičnog ciklusa pesama sa Gazi-Mestana; od Vojislava razvio se Šantić, preko Hajnea, do najneposrednijeg pesnika intimne lirike momačke jeseni i najboljeg predstavnika modernog nacionalizma; u engleskoj lirici

našao je svoju meru Svetislav Stefanović, snažni interpretator *Srdžbe Gordanine;* na D'Anunciju se ogrijao Mirko Korolija, jedan od najzanimljivijih predstavnika novog pesničkog pokolenja. I svi drugi. Sima Pandurović, Vladislav Petković, Milutin Bojić pokazivahu jasne tragove uticaja francuske lektire, isto kao Milan Ćurčin i Dimitrije Mitrinović nemačke. A sve to nije zastajalo na samoj kontemplaciji uzora, nego je išlo za dubljim originalnim stvaranjem i ovo novo pokolenje (sravnite samo visoko estetsku *Antologiju novije srpske lirike* Bogdana Popovića) dalo je u dve desetine godina više i jačih stvari apsolutno umetničke vrednosti, nego sva srpska lirika od njenog postanka pa do pojave Vojislava Ilića. Ona je ne samo imala šta da kaže i ne samo razumevala kako da kaže, nego je mogla da za svoje ideje zainteresuje svu našu javnost i da bude često puta na njezin prost izraz, kako je to bilo neretko kod Zmajeve generacije, nego i njen duhovni vizioner za budućnost, što nije ni mala ni mnogo obična stvar.

Isti takav napredak bio je i u pripoveci. Ne govorimo o vremenima Milovana Vidakovića ili plačnog *Karlovačkog Đaka* ili gotovo nepismenog Jakova Ignjatovića, nego pogledajmo samo, kako su se u nas pisale pripovetke još osamdesetih godina, s kakvim naivnim mentalitetom, s kakvom ubogom površnošću, s kako nemoćnom koncepcijom, s kako bednim ciljevima i sa kakvom nemogućom rečitošću, pa sravnimo s tim *Mikošićeve Sirene* Veljka Petrovića ili *Bespuće* Veljka Milićevića ili sjajnu *Prvu* Milice Jankovića! Koliko razlika u svakom pogledu! Kako se razvio smisao za dublje probleme i oko za finija posmatranja, kako se proširio umetnički vidokrug, s kakvom se osećajnošću roni u dušu i kako se sad samo piše! Kakva blistavost slika i upoređenja u Isidore Sekulić, kakva snaga opisa u Veljka Milićevića, kakva veština istaći pojedinost kod Veljka Petrovića! A evolucija je i tu išla u pravoj liniji: od Lazarevića, preko Matavulja, pored Veselinovića i Sremca, koji ne mogu održati te visine, i ako su snagom svog pripovedačkog talenta znatno pomogli razvoju srpske pripovetke, do silnog i neodoljivog Borisava Stankovića i njegove grupe, u kojoj se najviše ističu I. Ćipiko, S. Ćorović i P. Kočić, od kojih svaki znači jednu pojedinost svoje vrste.

Književna kritika, kao visok književni rod, razvila se tek u zadnje vreme, od pojave Ljubomira Nedića i Bogdana Popovića. Jer još devedesetih godina bilo je epigona Daničićeve škole, koji su književnu vrednost pojedinih dela cenili po čistoći njihova jezika i određivali sudove neupućene publike neukusnim filološkim doktrinarizmom, u koliko se ti nisu stvarali u duhu socijalne kritike Svetozara Markovića. Svetislav Vulović, najuglednije ime književne kritike do Nedićeve pojave, pravnik po struci, a po nevolji profesor književnosti, bio je, pored svih svojih vrednosti, diletant i ta osnovna karakteristika njegova dela nije mogla ostati neočigledna. Tek sa Nedićem i Bogdanom Popovićem javlja se kod nas tip zapadnjačkih kritičara višeg reda sa solidnom književnom erudicijom, visokim smislom o svom pozivu i strogom merom za naše književno stvaranje. Pojava je njihova bila naročito karakterisana oštrim napadajima književnih polutana i dobrodušnih književnih producenata, koji su se osetili čudno ugroženi na tom području, gde se dotle tako mnogo vodilo obzira o pojedinačnoj dobroj volji i našim »skromnim književnim prilikama«. Obadvojica rodonačelnika moderne srpske kritike nije se zaustavila na samoj oceni stvorenog, nego su želeli, da aktivnim istupom dadu obrasce i smer književnosti novijeg naraštaja. Prvi je sa svojim *Srpskim Pregledom* (1895.) imao malo uspeha, dok je drugi svojim *Srp. Knjiž. Glasnikom* (1901.) stvorio epohu u novijoj srpskoj književnosti i kao profesor književne teorije (od 1894.) čitavu školu. Njegovi učenici behu Jovan Skerlić, Milan Grol, Milan Predić i donekle Branko Lazarević. Dok je Nedić bio prestavnik književnog dogmatizma sa nešto osetne lične ćudljivosti, Bogdan Popović beše čist teoretičar i zastupnik isključivo estetske kritike, a njegov najpoznatiji učenik, J. Skerlić, više književni historičar širih koncepcja i pobornik socijalno-etičke kritike.

Pored toga, u našoj se književnosti javiše u zadnje vreme izvesni književni rodovi, koji su dotle bili malo ili možda nimalo negovani, i to rodovi sa prestavnicima, čiji je značaj isto toliko umetnički apsolutan, koliko i historijski vidan. Tu je pre svega putopis. Od Ljubomira Nenadovića u nas se ta vrsta rada sporadično negovala od ponekih književnika, ali nijedan od njih nije uspeo, da dostigne hajneovsku duhovitost i zanimljivost starog i simpatičnog »globetrottera«. Tek u novije doba dao je Dučić svojim izrednim *Pismima* iz Ženeve, s Alpa i sa Jonskih Ostrva nekoliko putopisnih slika dostojnih najlepših mesta iz de Amićisa, a Isidora Sekulić Stremnicka *Pismima iz Norveške* sjajno je nastavila, u nešto ženskom maniru, otmenu tradiciju tenovskih opažanja. Posle, rod misli i maksima. U našoj književnosti iza Ružićevih *Đerdana,* poznate imitacije Hajneove knjige *Ideja,* nije bilo gotovo ni pokušaja za tu finu vrstu duhovne dovitljivosti, koja se toliko razvijala u drugim literaturama, francuskoj naročito. U Boži Kneževiću i njegovim *Mislima* mi smo bili dobili prvog pisca te vrste i odličnog u isto doba. Najzad, besedništvo. Osim starinskih predika s crkvenog oltara, ni mnogo ukusnih, ni mnogo zanimljivih, ni mnogo originalnih, koje su još uvek bile u tradiciji ili Jovana Zlatoustog ili Kozme Prezbitera, mi smo imali i nešto političkog, bolje strančarskog

besedništva ili političkih brošira pročitanih negde u saboru u obliku govora. Koliko se ovo drugo malo cenilo vidi se najbolje odatle, što u novije vreme nijedan od toliko naših političkih besednika, osim M. Polita Desančića, nije zaželeo da izda sabrane svoje besede i da tako u jednom nizu prestavi svoje sposobnosti te vrste i ideologiju svog šireg političkog programa. Kolika radost onda, kad su se pojavile *Besede pod gorom* Nikolaja Velimirovića, pune jedne vere nebanalisanih crkvenih tradicija, jedne plamene rečitosti sa duboko književnim nadahnućem, jednog pogleda na svet izrađenog u potpuno ličnom posmatranju i saosećanju!

I koliko se, uz sve to, razvijala narodna nauka! Posle toliko uspeha svake vrste i u čisto naučnom i u načno-nacionalnom pravcu Jovan Cvijić je, u zadnje vreme, imao naročitih ambicija, da svojim *Glasnikom srp. geografskog društva* da uzoran centralni organ za studije svoga roda i da organizuje čitav naučni rad na jednoj solidnoj i kritičnoj osnovi. Kolik uspeh dočekati, da se i kod nas mogahu stvoriti i opstojati i visoko se držati časopisi tako stručni i tako na prvi pogled usko zainteresovani! A odmah iza njega javlja se Belićev *Južnoslovenski Filolog,* dostojan od prvog dana da se stavi u isti red sa najboljim stranim i slovenskim časopisima te vrste. Takva poduzeća bejahu tim impozantnija, što prestavljahu dela privatne inicijative, nevezana uz uske akademičarske tradicije, i što su od prvog časa mogla da skupe oko sebe krug saradnika i čitalaca, koji je prelazio granice omeđenih područja. U srpskoj historiografiji dobili smo u zadnjih deset godina jednu generaciju radnika, čije je delo karakterisalo gotovo u istoj meri solidno znanje predmeta i visok naučni kriticizam, koliko i potpuna metodska veština i jedna primetna književna erudicija. Tu je Stanoje Stanojević, čovek širokog znanja i oštrog pogleda; tu Jovan Radonić, čiji *Grof Đorđe Branković,* kao i *Miloš Obrenović* Mihajla Gavrilovića, čine obrasce za historijske monografije trajnih vrednosti; tu Lujo Vojnović, dubrovački historičar, sa svom duhovnom otmenošću svog rodnog grada, tu Jovan Tomić sa svojim dubokim poznavanjem prilika srpskog naroda za vreme turske vlasti; tu od još mlađih Nikola Radojčić i Aleksa Ivić, da i ne spominjemo stare ali još aktivne pisce kao Ljubomira Jovanovića, Dragoljuba Pavlovića, Milenka Vukićevića. Naša književna historija, sa prvorazrednim radovima Pavla Popovića, Jovana Skerlića i Tihomira Ostojića, bila se digla do stepena, kakvog ranije nikad nije dosizala i stvarala je čitavu školu novih i solidnih radnika. Nauka o narodu, inicirana odličnim studijama Jovana Cvijića i skoncentrisana oko njegova akademijskog *Etnografskog Zbornika* stvorila je čitavu neophodnu seriju savesno pribrane građe i me-

todoloških uputa, rađenih od naučenjaka vrednosti jednog Tihomira Đorđevića, Jovana Erdeljanovića, Jevte Dedijera i dr. Setimo se, najzad, i odličnih eseja Slobodana Jovanovića, jedinstvenih u svoj našoj književnosti Južnih Slavena po solidnosti interpretacije, po obilju duhovne kulture i po veštini izraza, i solidnih radova Živojina Perića, pa ćemo, u kratko, stvoriti sebi sliku obima našeg nedavnog književnog života, našeg duhovnog poleta, našeg razvitka, koji je imao snažne i duboke osnove. I onda ćemo, bez zamerke, potpisati reči Jovana Skerlića, kazane još 1902. godine, da naša novija književnost »dobija svoje izrazitije predstavnike, sa Dositejem, tek u drugoj polovini XVIII. veka, ona se stvara tek oko sredine XIX. veka, a dobija oblik prave književnosti tek u naše doba.« (S. K. Glasnik VI., 1260).

III

Rat je, međutim, svemu tomu učinio nagao kraj. Dobar deo književnika umro je ili poginuo tokom ovih strahovitih godina, tako Stojan Novaković, najvidniji i najugledniji predstavnik naše narodne nauke, Nikodim Milaš, najučeniji naš crkveni pisac; pesnici Milutin Bojić, Miloš Vidaković, Proka Jovkić, Vladislav Petković, Velimir Rajić, Miloš Perović; pripovedači P. Kočić i Milutin Uskoković; kritičari i književni historiografi Uroš Petrović, N. Antula, Fr. Kulišić i dva starca filologa Jovan Živanović i Momčilo Ivanić. Drugi deo razveja vihor historije bukvalno na sve četiri strane sveta i zaposli delovanjem često vrlo dalekim od njihova dotadašnjeg stvaranja. Treći dospeše u zatvore i u internaciju. Vrlo ih malo ostade, kojima beše moguće, da se bez velikih prepona predadu svom poslu i da nesmetano nastavljaju rad, koji su započeli. Od boljih srpskih pisaca ja, uopšte, ne znam nijednog, koji nije ništa i fizički propatio. I kao vidan znak te osetljive oskudice muških javlja se sad, kao nikad pre u tolikoj meri, obilje ženskih radova, radova naših književnih jugovićskih udovica, da očuvaju kontinuitet stvaranja i zamene redove nestalih.

Odmah od početka rata, delomično već i pre njega, obustavljeni su svi srpski listovi u monarhiji, i politički i književni. U Srbiji je još 1915. izlazio *S. K. Glasnik* i *Delo,* ali mi nismo imali nijednog broja u rukama. Od 1918., kad je dotadašnji strogi režim nešto popustio, javljaju se prvi čisto srpski listovi, u Sarajevu humanitarni *Dobrotvor* i jedva pismena političko-privredna *Naša snaga;* u Novom Sadu *Žena* i najzad književni list *Izložba* u Vršcu, u jednom dosad potpuno neaktivnom književnom središtu. I ako je list svojim oglasom obećavao, da će pružiti »prve umne radove kako iz naše srpsko-hrvatske književ-

nosti tako i dela velikih svetskih umova«, donelo je samo nekoliko osrednjih i bednih stihova Rikarda Nikolića, M. Petrovića, Stijepa Orlova i njemu sličnih i Lehkei Henrika (»veliki svetski um«!), prozu visine Selima Rakoševa i smatralo je za potrebno, da nas u prvom redu, u »interesu narodnog ujedinjenja«, upozna sa zamernom ličnošću Rudolfa Franjina Mađera! List je, na korist našeg dobrog glasa i ukusa, stao već sa petim brojem.

U novijoj svojoj ideologiji jugoslavenske koncentracije i težnje za stvaranjem jedinstvenog naroda Jugoslavena i njegove jedinstvene književne i nacionalne kulture, Srbi sa Hrvatima i Slovencima zajedno imaju u *Književnom Jugu* svoju centralnu jugoslavensku reviju. Oni su je dočekali sa naročitom radošću i kupe se danas oko nje u velikom broju, čak i neki, koji pre, za čitavo vreme rata, nisu nigde ni jednog slova napisali.

U oskudici novijeg književnog stvaranja s jedne strane, a drugo iz želje, da se međusobno bolje upoznamo, izdato je u zadnje vreme nekoliko starijih srpskih stvari latinicom. U »Humorističnoj knjižnici« objavljen je Sremčev *Pop Ćira i pop Spira* sa starijim informativnim uvodom A. G. Matoša, i već četvrto izdanje Nušićeva *Opštinskog deteta;* u »Modernoj knjižnici« *Nečista krv* Borisava Stankovića sa jednostranim i ne mnogo ukusnim predgovorom dra. M. Ogrizovića. I. Đ. Đurđević dao je u svojoj »Odabranoj Biblioteci« izbor Stankovićevih kraćih stvari pod naslovom *Vrela krv*, zajedno sa večno svežom i nepromenjivo potresnom *Koštanom*. U izdanju *Knjiž. Juga*, prilikom pesnikove pedesetogodišnjice, izašle su *Pesme* Alekse Šantića sa biografijom pisanom od V. Ćorovića. Zadarski knjižar Šenfeld objavio je Matavuljeva *Bakonju fra Brne* sa zanimljivim predgovorom M. Cara. Najzad je nedavno, kao vanredno izdanje »Matice Hrvatske«, izišla zbirka *Izabranih pripovijedaka Laze K. Lazarevića* sa poznatom studijom J. Skerlića, što je trebalo da iziđe još 1914. godine.

Novijeg rada od poznatijih predratnih srpskih pisaca bilo je vrlo malo. Do 1918. godine nisu se nigde javljali Aleksa Šantić, Milan Savić, Isidora Sekulić, Milica Janković, Svetozar Ćorović, Laza Popović, Milan Budisavljević, Mirko Korolija, a ni sad se ne javljaju Mileta Jakšić i Sima Pandurović. Najveći deo od njih, kao i Ivo Vojnović, javio se istom u *Knjiž. Jugu* u želji da pomognu novi pokret. A oni, koji su pisali i ranije, pisali su u stvari vrlo malo. S toga je i ovaj pregled savremenog srpskog književnog rada izišao ovako uzak i za ranija naša shvatanja neobičan i gotovo jedva moguć.

Neguje se najviše pripovetka, jer je njezinih stvaralaca ostalo najviše i najboljih. *Borisav Stanković* dao je tri kraće »Balkanske crtice« u *Savremeniku* 1916. i 1917., u rodu i sa rečnikom svojih toplih i emocionalnih *Starih dana*. *Svetozar Ćorović* štampao je dve kraće slike iz vojničkog života, koji je proživeo od 1915.-1917. godine, a ostale mu stvari (roman *Leptir* i drama *Kao vihor*, koja će se davati ove jeseni u zagrebačkom kazalištu) još su u rukopisu. Pripovetka *U Ćelijama*, koja ulazi u ovogodišnja izdanja »Matice Hrvatske« predratna je stvar i bila je objavljena za izdanja Srp. Književ. Zadruge. *Isidora Sekulić* napisala je tri duže pripovetke, između kojih se naročito ističe *Đakon Bogorodične Crkve (Književ. Jug*, 1918., I.-II.) suptilnošću analize i jednom zanimljivom zapadnjačkom mistikom flandrijskih katedrala sa ruskom psihom crkve i njene pesme uz vrlo jake i vanredno istančane individualne poteze. Milo nam je, što možemo saopštiti, da će se iz te pripovetke razviti duža novela, nepreporno jedna između najlepših i najzanimljivijih u čitavoj našoj književnosti. *Milica Janković* nastavlja u *Književ.Jugu* i *Savremeniku* svoj meki način intimnog pričanja, u kom ovaj put pozadinu čini rat i njegovi doživljaji (n. pr. *Invalid, Cveće)*, čija je turobnost, ženski bolećiva, daleko od fanfara ratnog pokliča i zadaha krvi. U *Vankinoj Pripoveci Laze Popovića (Književ. Jug)* ima jedan topao panteistički naglasak sa dubokom verom o nepropadivosti i najmanjeg dela prirode, čak i u časovima najbolnijeg nestajanja. *Pajičina tajna M. Budisavljevića (Hrv. Njiva* 1918.) samo je skica bez dublje razrade. Od mlađih javilo se nekoliko njih sa primetnim osobinama književnijeg talenta. *Branko Mašić* dao je tri-četiri torza svog većeg realističkog romana »*Vidoviti putevi*«. *Vladimir Janković*, poznat najviše po nekoliko crtica u *Hrvatskoj Njivi*, ima izvesne lake rečitosti, ali ponekad upotrebljava priču, bez mnogo ukusa, mesto političkog članka ili besede. (N. pr. *Krv, Hrv. Njiva*, br. 5., 1918.). U *Smrti druga (Književ. Jug)* ima nekih opažanja složenije i dublje vrste. *Borivoj Jevtić* ima dosta vešt način izlaganja, ali njegova intuicija nije duboka, niti mu slike, s izvesnom realističkom pozadinom, pokazuju mnogo finijeg opažanja i nužne istinitosti. Izgleda, da njegova lica imaju više skombinovanog nego stvarnog i to skombinovanog u nečem odviše knjiškom. (Sr. *Saputnik* i *Uboga sreća* u *Književ. Jugu). Miloš Crnjanski*, poznat u glavnom po pesmama, dao je *Adama i Evu (Savremenik*, 1918.) zanimljivu po dosta razvijenoj veštini posmatranja karakterističnih pojedinosti.

Aleksa Šantić još je uvek pesnik narodne vere i snage *(Pobednik, Preradoviću)*, i ako duboko saučestvuje sa svim bolom, koji je zadesio zemlju našu (potresni *Otac). Mirko Korolija* u *Kršu* i *Imenu* ima nešto, možda prejako, razvijenu svoju d' anuncijevsku crtu dekorisanja rečima. U zadnje vreme radio je na lirskoj drami *Zidanje Skadra*.

Kod *Anice Savić* vidna je jedna vrlo otmena prefinjenost čula, samo je nešto odviše literatorske evokacije u pesničkoj inspiraciji, koja je, međutim, vrlo visoke vrste. *Milorad Petrović* ispevao je nekolike *Seljančice* ne osećajući, da je njima davno dao svoju punu meru, vrlo pristojnu u ostalom, i da su one danas potpuno nesavremene i po duhu i po svom primetno olakom tonu. Kod ostalih, većinom mlađih pesnika, vidne su tradicije ranijeg pevanja počevši od Rakića (Đorđe Glumac), pa do Pandurovića (Momčilo Milošević), i ako se opaža težnja za jačim izrazom sebe. Pesme umrlog *Miloša Vidakovića* pripadaju prošlosti, premda se objavljuju istom sada. U njima je, evociranim *Kondirom Milana Rakića,* i naročito *Carskim sonetima* Jovana Dučića, puno viteške gracije idealisanog sveta narodne pesme, s nešto Heredijinih manira, kojim se u Parizu oduševljavao, i mnogo saosećajnosti sa osnovnim tonom danog predmeta.

U dramskoj književnosti, kako rekosmo napred, dali su dva dela S. Ćorović i M. Korolija. Zanimljivo je napomenuti, da je prva Dučićeva drama *Oslobodite1j,* iz srpsko-bugarskog rata, koja je sad davana u Londonu, imala biti štampana u *Savremeniku,* ali je to bilo sprečeno. U novije doba sprema se od jednog nešto starijeg, ali dosad ne mnogo aktivnog književnika, vrlo zanimljiv i vredan dramski početak jedne dublje zamišljene veće koncepcije.

Književnu kritiku vodi, ponajviše, jedan mlad slušač filozofije *Milan Kašanin,* dosta okretan pisac, s lepim ukusom, ali s nešto odviše mladićske smelosti da ulazi u sve moguće vrste pitanja. *Milutin Čekić* objavio je u *Savremeniku* 1917. zanimljiv pregled novije srpske književnosti istaknuvši u glavnom značaj Beograda u njoj. *Zatočenik* u svom članku o *Nacionalnoj Književnosti (Književ. Jug)* i u članku o *Današnjem pesništvu* nešto odviše jednostrano i doktrinarski želi da uputi književnost samo u jednom pravcu, ne naglasivši glavni postulat današnje naše umetnosti: da je naša dužnost ne toliko obrađivati nacionalne momente, koliko u svom stvaranju dati specifikon naše rasne duše, biti duboko u svojoj zemlji. Muzičku kritiku s uspehom obrađuje *Petar Konjović,* koji je osim toga dao jedan veoma zanimljiv ogled o Stevanu Mokranjcu *(Savremenik* 1918.), a umetničku *Kosta Strajnić* sa primetno manje originalnog i duhovne elastičnosti. On je ove godine sabrao svoje raznovrsne *Studije* u posebnu knjigu (naklada Đorđa Ćelapa), o kojoj je sud dosta rezervisan.

Tih. Ostojić predao je za Jugoslavensku Akademiju studiju o hronologiji pesama Branka Radičevića. Inače, napisao je dve-tri omanje stvari za *Savremenik,* a među njima i članak »Niče i sadašnji rat«, u kom se dokazuje, — sumnjamo da je to bilo od stvarne

potrebe — da je i Niče »moralni sukrivac ovoga svjetskog požara«. *Milan Rešetar* je za seriju *Starih pisaca* hrvatskih svojom poznatom savesnošću priredio novo izdanje Ignjata Đorđića. *Milan Savić* sprema veliku studiju o Lazi Kostiću, iz koje je jedan odlomak o *Maksimu Crnojeviću* iznešen u *Književ. Jugu. Aleksa Ivić* objavio je 1914. svoju iscrpnu *Istoriju Srba* od 1459.-1690. i posle dva važna priloga za proučavanje srpske historije na početku XIX. veka.

Kad spomenemo, da je u *Ženskom Svijetu,* koji zaslužuje svaku pažnju od naše publike, izišla topla slika Vere Tanazevića *Na izdisaju* i dva s temperamentom pisana, vrlo zanimljiva članka Zorke S. Lazića *(Kuda ste nagli?* 1917. i *Da se razumemo* 1918.) onda smo, mislim, iscrpli sve, što je bilo od vrednosti, da se zasad spomene.

Kako je sve to ubogo i malo! Kako je ni u kakvom razmeru prema onom, što se stvaralo u godinama pre rata! I kako je usko, ograničeno, gotovo kao osuđeno na prolaznost! Međutim, i takav rad bolji je nego nikakav. On je znak ne samo naše današnje virilne snage, koja se održala kao sa svih strana okresano, ali duboko u zemlju uvreženo stablo, nego je isto tako i još više znak vere u našu budućnost, u živu potrebu akcije za one koji dolaze za nama, da preko nas stignu dalje od nas. U tom, da i nema svojih drugih vrednosti, današnji naš rad bila bi jedna vidna tačka u duhovnoj historiji našeg plemena i jedan častan dokumenat za one, kojima je Usud odredio, da jedu hleb svoj ne više u znoju lica, nego u krvi rođenog tela.

Vladimir Ćorović

Pregled savremene hrvatske književnosti

Pisati danas pregled savremene književnosti imalo bi da bude baš tako teško kao hteti prikazati stanje savremenog gospodarstva ili politike. Jer pojam savremenosti danas je nestalan, kao što je nestalno i vreme koje preko noći stvara revolucije i diže do vlasti ideje koje su se još do jučer držale utopijama. U svemu su prekinuti kontinuiteti, ili je bar kauzalitet ubrzan i pobrkan tako da će ga istom naša deca moći približno da razaberu. To opažamo na svim područjima javnoga života, pa i u hrvatskom delu našeg naroda, osim u — književnosti.

To nije nažalost kritičarski paradoks. A nije to ni posve prirodni pojav. Za duboko shvaćanje jednog vremena hoće se doduše distancije, ali prava umetnička intuicija ne samo da ne treba distancije, nego može i da prorokuje. Zahtev distancije vredi za intelektualniju

vrstu književnosti, za onoga koji bi n. pr. htio da napiše jednu studiju iz ovog vremena, ili jedan historijsko-kulturni roman sa zahtevima objektivnog i tačnog gledanja, ali najčišća umetnost, koja je samo neposredni, direktni odraz života, te distancije ne treba. Jaki dojmovi jakog vremena nalaze najjači izraz u neposrednom, istovremenom koracanju s tim vremenom; umetnik je štaviše onaj instrumenat, koji prvi oseti zvuk nove reči i koji je najuspešnije raznaša u svet. Umetnost koraca ili sa vremenom ili pred njime, nipošto za njime.

Mi bi radosniji bili, da možemo i za našu književnost konstatirati kao n. pr. za gospodarstvo, da su svi kontinuiteti prekinuti, da su nastale tako nove situacije i struje, da je izvanredno teško dati jednu preglednu sliku te književnosti. To bi značilo, da je naša književnost organički srasla sa vremenom i narodom, a dosljedno tome i da je zdrava. Naprotiv, kako stvari stoje, u pregledu savremene naše književnosti, mi ćemo moći dati u glavnom ono isto, što bi bili dali i god. 1910. ili najviše 1913., posle balkanskog rata. Sve ove četiri godine, koje znače u razvoju sveta jedno čitavo stoleće prošle su mimo naše književnosti, kao što silan orkan prolazi mimo zakutnog kržljavog grmička, kojemu jedva list da se gane, dok se granje zdravog i otvorenog drveća naganja za udarcima bure i jača za nove orkane. A to znači da ni pre ovog rata mi nismo bili uzraslo stablo, jer inače ne bi odoleli struji orkana, koja elementarnom snagom vija sve što je sposobno da se zavije i uzbuni.

Ne mislim ovime na pomanjkanje t. zv. ratne literature, jer takove se pojavilo prilično mnogo. Pogotovo ratna pripovetka cvate. Marin *Bego* napisao je ratni roman »U očekivanju«, dr. T. *Kumičić* »Ernu Kristen«, Zofka *Kveder* »Hanku«, Milan *Ogrizović* ratnu dramu »Objavljenje« i t. d. U njima se opisuju prilike za vreme rata, a osim toga ima i stanovitih tendencija u njima, patrijotskih, nacijonalnih, socijalnih i etičkih. Ali u velikoj većini te knjige su knjge o ratu, isto kao što bi bile knjige o kugi, da je sada kuga, ili knjige o kojoj bilo jačoj društvenoj pojavi. Rat je u njima predmet, čitavo ovo veliko vreme samo vanjski sadržaj nešto sintetičkije obrađen nego u novinama, ali sa metodama, formulama, a što je glavno i sa shvaćanjem posve predratnim. *Novoga duha* u njima nema; niti jednog atoma onoga nečeg Silnog što ga već četiri godine čovečanstvo u najtežim mukama rađa. Sem »Hanke« i »Objavljenja« ostale takve pripovetke hoće još i da »gledaju znanstveno«, da analiziraju i socijologiziraju, a kako je baš to još nemoguće dok nema distancije, — posve su promašile cilj. Jedino je Vojnović još u predvečerje rata osetio u sebi nešto od ovog Novog, u apoteozi »bosonogih i golorukih« (»Imperatrix«), a za vreme

rata u nekim prigodnicama. Nove definitivnije forme uza sve to nije ni on dao. Knjiga Iva Andrića »Ex Ponto« biti će također jedna iznimka u ovom mimoilaženju vremena.

O uzrocima ovoga što smo naveli, dalo bi se naravski dosta toga reći, a bilo bi potrebno i uputiti na puteve kojima bi se dalo izvući se iz toga stanja. No za to ovde nema mesta. Nama je bilo ovde do toga da konstatiramo činjenicu, kako nam je rat do sada doneo malo pozitivna u književnosti, a s druge strane da nadovežemo kako su njegovi negativni učinci bili loši. Jer, i ako se nije dogodilo ono šta bi želeli, naime, da su se potrgale niti od intenzivnosti kojom je naša književnost pošla za vremenom, dogodilo se je, da su se te niti potrgale od panike koja je u početku oluje nastala, dakle od nečeg što opet dokazuje svojstva kržljavosti i nepouzdanja.

Rat je hrvatsku književnost zatekao u jednom prelaznom stadiju. Posle dugogodišnje bolesti modernizma, koji joj je i zadnji koren istrgao bio iz rodne zemlje, i time ju doveo do skrajnje beskrvnosti, nastala je nagla reakcija nacijonalizma, kao skrajnost na skrajnost. Balkanski rat dao je još nešto prigodne i umetne hrane novom pokretu, ali ne mnogo krvi. Psihološki je to posve razumljivo, što se je mislilo da se modernističku anemiju dade suzbiti jedino velikim rečima, ali u stvari, to je moglo da vodi i k drugoj laži, k nacijonalizmu bez osnove u narodnom tlu. Možda se to ne bi bilo dogodilo, jer bi se ekstremi prve revnosti bili po malo izgladili, i zahtev nacijonalne književnosti dobio onu meru koja je jedino prava, ali kada je došao rat, toga još nije bilo. Tako je veliki udarac zatekao »stare« već u muzeju, t. zv. modernizam u izdisanju, a nove još u detinjstvu, pa je takovo društvo lako bilo rasterati.

Nacijonaliste, još uvek u stadiju velike zvučne reči i agitatorske fraze, rasterani progonom, mogahu najmanje da se snađu. Da je to bio pravije vrsti nacijonalizam, više unutarnji nego vanjski, policija ne bi bila mogla da ga tako rastera, niti bi se bila setila toga. A moderniste samo čekahu prigodu, da mogu neopazice napustiti i borbu i rad. Za prve dve godine rata nije se u književnosti stvaralo gotovo ništa, a kulturni život bejaše uopšte zamro. Kad se je probudio, bilo je to prevođenjem stranih književnosti i socijalnim pitanjima. Originalna beletristika počela je opet da se diže istom u najnovije vreme i to većinom produktivno kao što je pre spomenuta ratna literatura ili neštampanim ostacima predratnog rada. U još novije vreme pojavio se naglo neobično velik broj najmlađih sila, ali o tome se naravski još ne može ništa određena reći.

Kako danas stoje stvari, najstarija skupina hrvatske književnosti,

koja još uvek deluje, jest ona koja se kupi oko lista »Prosvjete«. I ako među njima ima i mlađih, ne samo glavna reč, nego i sav duh u njoj jest duh Gjure *Arnolda* i V. *Deželića,* dakle duh »poezije« koja nema ništa umetničkog u sebi, ništa što bi moglo da ima udela u reprezentaciji savremene hrvatske književnosti i napretka. »Matica Hrvatska« ne okuplja danas nikakvu stalnu književnu grupu, jer u njoj ima i »starih« i pristaša bivše »moderne«; jedino najmlađih nema. Uosatlom, »Matica« je danas, kao što i treba da bude, više jedno kulturno nakladno društvo. Najaktivnija nastojanja danas prikazuju »Knjiž. Jug«, »Hrv. Njiva« i »Savremenik«. — »Savremenik« je osnovan kao organ »Moderne« proti starima, pa je takav i ostao uvek. Dapače i pred rat, kada je nacijonalistična struja već bila nadjačala »modernu«, raprezentanti »moderne« znali su da održe list u svojim rukama. Novim probuđenjem književnog rada kada je nacijonalizam trezno već imao da stupi u borbu, ta inkopatibilnost nije mogla da ostane neopažena, pa je tako »Savremenik« ostao izoliran i propadao. Prvi pozitivni čin nove struje izbio je, sledeći struju vremena, na socijalno-političkom polju, i to je »Hrv. Njiva«, a kašnje imajući osim toga i razlog u programu izgradnje jedinstvene jugoslavenske kulture, »Knjiž. Jug«.

Na čelu »Savremenika« stoje moderniste Livadić, Nikolić, Domjanić, Benešić i ostali. Usled najnovijih nastojanja oko koncentracije književnika, nekoji od tih sarađuju već i u »Književnom Jugu«, a oni koji se kupe oko »Književnog Juga« u »Savremeniku«. Zapravo bi pravi odnošaj ovih dvaju revija imao da bude taj, da »Knjiž. Jug« bude centralna jugoslavenska revija, a »Savremenik« specijalno hrvatska. To još nije, i zato izrazito nacijonalni hrvatski pisci, najjača naša pera, usled bezbojnosti koja još uvek vlada u »Savremeniku« sarađuju isključivo u »Knjiž. Jugu«. To su Vojnović, Tresić, Nazor, Car-Emin, Alaupović i mlađi. — »Hrv. Njiva« okuplja znanstvene pisce i publiciste, također novijeg smera, a uz njih i nekoliko književnih kritičara među kojima se ističe dr. D. Prohaska.

Ivo Vojnović posle »Imperatrixa«, koja je napisana još pre rata nije više pisao većih dela. Tamnica, internacija i bolest sprečili su ga u radu, ali je zato baš sada doživeo triumf svoje umetnosti. Šezdesetgodišnjica njegova rođenja, koja je bila proslavljena u svim jugoslavenskim zemljama, donela mu je uz lepi narodni dar i jednodušno priznanje čitavog naroda koje ga je postavilo prvakom naše knjige. Posle toga, sledeći svoj glas narodnog proroka, dao je samo nekoliko prigodnih stvari, kratkih, ali ipak najjačih što su se napisale za ovo doba. Slava njegovih remek-dela »Dubrovačke Trilogije«, »Majke Jugovića« i »Ekvinocija« međutim se neprestano učvršćuje. I kritika i javnost sve više vidi u Ivi Vojnoviću pesnika najdublje intuicije, koji je uvek znao, da govori sa vremenom i da bude u skladu sa dušom naroda, davajući još osim toga svojim delima, u nas još do sada ne postignutu lepotu forme i stila. Ta forma je doduše u zadnjim godinama prešla na mestima nešto u maniru, ali i tada samo forma. Osećaj je u njega uvek svež i neposredan. Vanjski svet, pogotovo češki, vidi također u Vojnoviću sve više dramatičara i pesnika svetske vrednosti.

Najizrazitiji prestavnik nacijonalistične struje u poeziji je *Vladimir Nazor*. U tome je on kod Hrvata pojava paralelna sa pojavom Alekse Šantića i Milana Rakića kod Srba. Kao što je nacijonalizam renovirao stari patrijotizam zamenivši apstraktni pojam domovine realnim, živim pojmom naroda, tako i Vladimir Nazor kao nacijonalistični pesnik znači uspelo uskrisenje stare patrijotske poezije, uspelo barem u prvim počecima. Jer Nazor je bio program nove struje, a program se brzo iscrpi i pređe u opetovanje. Vrhunac njegova stvaranja bile su zbirke »Lirika« i »Nove pjesme«, i to sjajan vrhunac. Snaga i svežina njegove poezije zanašale su čitavu mlađu hrvatsku inteligenciju i odgojili je. U njoj je našao i nekoliko sledbenika, koji međutim nisu na njegovoj visini.

Ante Tresić-Pavičić višestraniji je pesnik od Nazora, a kao pisac uopće jedan od retkih svestranih talenata kod nas. Nacijonalan u životu, jedan od najagilnijih naših političkih boraca, on je dosledno nacijonalan i u poeziji, ali daleko milije mu je područje refleksivne, većinom filozofske lirike sa klasičnim i metafizičkim elementima. U toj vrsti poezije on je kod nas prvi i jedini, no piše i erotske pesme, satire i t. d. Težak predmet čini naravski i njegove pesme teškim i manje pristupačnim. Jedna vrlo dobro njegova pesma iz poslednjeg vremena jest »Miris vjekova« koja je izišla u »Knjiž. Jugu«. Tresić je napisao i nekoliko drama među kojima se osobito ističe »Finis Rei-publicae« tetralogija propasti rimske republike, a osim toga i nekoliko pripovedaka, filozofskih rasprava, putopisa i t. d. Kao svestrana kulturna i politička pojava, on spada među najmarkantnije ljude našeg vremena.

Među pesnicima starije generacije ističu se još Tugomir Alaupović, Drag. M. Domjanić, Mihovil Nikolić i Rikard Katalinić-Jeretov. — *Domjanić* je bez sumnje najbolji od još živućih prestavnika »Moderne« koji se kupe oko »Savremenika«. On je pesnik tradicija i jednog izumrlog i izumirajućeg sveta, dakle elegičnog raspoloženja u kome je mnogo rezignacije. Taj svet je staro kajkavsko plemenitaštvo. U tom svom opsegu dao je krasnih stvari, a zbirke su mu »Pjesme« i »Kipci i popevke«. — *Alaupović* je pesnik starije škole, bez sumnje prvak

hrvatskih književnika Bosanaca, pun iskrenog i toplog osećaja za narod, i sve šta je lepo i dobro. Još uvek se njegova poezija doima snažno. — M. *Nikolić* je naprotiv dosta ubledeo i izgubio od nekadanjeg svog glasa. U svoje doba bio je on prvi prestavnik i uzdanica »Moderne«. — *R. Katalinić-Jeretov* je jedan od najpopularnijih i najplodnijih naših pesnika, bez većih pretenzija, ali sa mnogo dobre volje, osećaja i plemenitosti.

Od pripovedača starije generacije žive još mnogi koji zapravo ne spadaju u savremenu književnost, jer su davno već prestali da deluju. Takvi su n. pr. Ksaver *Šandor-Gjalski* i Janko *Leskovar*, a i neki mlađi bolji pripovedači već davno se ne javiše, kao n. pr. Niko *Andrijašević* i Mato *Lisičar*. Od pripovedača koji još uvek dosta rade ističe se među starijima jedino Viktor Car-Emin, a nešto mlađi su Dinko Šimunović i Josip Kosor. — Car-Emin je uopće jedini naš pripovedač starije škole koji se ne samo uzdržao, nego i napredovao, znajući se evolucijonirati s vremenom i razviti sve svoje umetničke sposobnosti. On je pripovedač socijalnih prilika svoga istarskog kraja, ali sa širokim pogledima, koji obuhvaćaju ne samo općenarodne, nego i opće ljudske probleme. Toplo elegično pesničko raspoloženje čini njegova dela još simpatičnijima, među kojima se ističu pogotovo roman »Iza plime« i pripovetke »Starci«. Stil i način opisivanja su mu doduše nešto stari, ali tko zaista ima smisla za umetnost, pa kojoj struji pripadala, taj mora najvećim užitkom čitati neka njegova dela.

Dinko *Šimunović* počeo je sa zbirkom pripovedaka, koje su za uvek proslavile njegovo ime u hrvatskoj književnosti. »Duga« i »Mulika« ostati će uzori prave umetničke novele, a tako isto »Mrkodol« i »Alkar«. Bilo je to otkriće za nas, što se tiče snage i žanra i ambijenta. Roman »Tuđinac« bio je već slabiji, a novele koje su kašnje došle (zbirka »Gjerdan«) još slabije. U zadnje vreme pisac se opet diže. Zbirka koju upravo sprema za štampu pokazuje opet mnogo od one stare snage i lepote Šimunovićeve. I ako opet ne zaboravi da je on u duši romantičar, a ne pisac socijalnih problema, on može još dosta dobra dati našoj književnosti. — *Kosor* je svojim prvim pripovetkama »Crni glasovi« stekao bio ime »hrvatskog Gorkog«, no taj renome kašnje nije uzdržao. Socijalni roman »Rasap« mu je također dobar, no kašnja simbolistička perioda njegova rada sve lošija je. Napisao je i par drama, koje su se i u Nemačkoj davale.

Još ima čitav niz živućih hrvatskih pripovedača iz grupe »Moderne«, koji danas, ili veoma malo rade, ili se slabo ističu. Ti su Branimir Wiesner-*Livadić*, artist i izraziti imitator stranih smerova, Ivan *Krnic*, Andrija *Milčinović*, Joza *Ivakić* i Milutin *Cihlar-Nehajev*, koji

je među njima najbolji. U ovu generaciju spada i Slovenka gđa Zofka *Kveder*, koja piše i hrvatski, ali se temeljito razlikuje od nje svojom sve življom agilnošću. Najplodniji im je u zadnje vreme, ali zato najnesposobniji Milo *Mistra*. Nešto je mlađa dalmatinska skupina njima srodnih pripovedača sa Marinom *Begom* i Matom *Koščinom* na čelu, pa je zato i agilnija. Njoj pripada i Rikard *Nikolić*, samo što je ipak slabiji. Jedan od sposobnijih u Banovini koji se mogu postaviti uz ovu skupnu jest F. *Horvat-Kiš*.

Dramatska literatura ne samo hrvatska nego i jugoslavenska ima svoga neuporedivog prvaka u Ivu *Vojnoviću*, o kojem smo već govorili. I. *Tresić-Pavičić* napisao je nekoliko historičkih drama, od kojih je najbolja »Finis Rei-publicae«. Inače naša dramatska književnost vrlo je mršava. Jedini još Milan *Ogrizović* bavi se intenzivnije dramom, i njegova »Hasanaginica« broji se među uspele stvari. Josipa Kosora drame već smo spomenuli, a Pecija Petrović i ako deluje isključivo u hrvatskom krugu, Srbin je. Neki dramatičari koji se behu pojavili u doba cvata »Moderne«, zamukli su posve (Hrčić i ostali).

Književna kritika i esej rascvala se u najmlađoj generaciji i odviše, dočim kod starijih ima samo par agilnijih radenika. Dr. B. *Vodnik* bavi se samo sporednije s njome, dok mu je glavno zanimanje znanost, a osim njega bave se još sporedno kritikom i M. Nehajev, I. Krnic, A. Milčinović i ostali. — Milan *Marjanović* kojemu je to glavno zanimanje i u kojemu je veoma plodan i agilan, osobito kao inicijator i organizator novih pokreta, nalazi se u inozemstvu. I Ante *Petravić* bavi se isključivo književnom študijom. No najradeniji i najugledniji na tom polju, koji se gotovo isključivo time bavi, jest dr. D. *Prohaska*. On je kritičar velikog mara i naobrazbe, ali ne osobite lično izrazite note.

Time bi bila iscrpljena bilansa savremene hrvatske književnosti po njenim starijim prestavnicima, osim najmlađe, tako rekuć ratne generacije. Za poeziju ona je najpovoljnija, pokazujući imena Tresića, Nazora, Domjanića i Alaupovića, dočim za dramu pokazuje samo jedno ime, Ive Vojnovića, ali to je od osobite vrednosti. Pripovetka prolazi relativno vrlo slabo. Osim »Iza plime« mi nismo dobili u čitavih zadnjih više nego deset godina dobrog romana, a i slabih vrlo malen broj. Današnja hrvatska novelistika izvanredno je siromašna i bleda, i zaostaje daleko za srpskom i slovenačkom. Novih vidika pokazuje vrlo malo, a nada još i manje.

Među mlađima jedino U. *Donadini* pokazao je više ljubavi za pripovetku, štampavši već u mladim godinama dva romana i nekoliko pripovedaka. Stvari pokazuju lep talenat i nov svež temperamenat, koji se ne zadovoljava sa starim šablonama. No s druge strane poka-

zuje vrlo malo solidnosti i ozbiljnog shvaćanja u radu. Ako dodamo još pisca ovog pregleda onda su, to gotovo jedino mlađi koji se bave novelom.

Zato je među mlađima mnogo pesnika. Dok smo kod novele spomenuli i srednju generaciju, sa M. Begom, Horvat-Kišom i t. d., od pesnika posle Nazorove i Domjanićeve generacije ne spomenusmo nikog. I zaista od te srednje generacije u nas još deluje jedino Ljubo *Wiesner*, Božo *Lovrić* i ako se njoj dade pribrojiti, — Zvonko *Milković*. Wiesner je okupio oko sebe grupu mlađih sa almanakom »Grič« u smeru artističkom, škole pok. Matoša. On je svakako u toj grupi najbolji. Milković je također dobar lirski pesnik. Ostali članovi te generacije ili umreše, kao Fr. Galović ili zamuknuše kao Parmačević i Kovačić, ili odseliše u inozemstvo. Na njih sada nadovezuje najnovija generacija ona od tih pred rat, i sva ratna. Među prvima isticaše se Aug. *Ujević*, koji je sada u inozemstvu. U zadnje vreme došao je na glas Miroslav *Krleža*, ali je bez sumnje najjači talenat ove generacije Ivo *Andrić*. Vrlo lepo se je istaknuo i Angjelo *Danko*, a obećaje dosta i Kuzma *Tomašić*. Tačno dati oznaku ove generacije još je nemoguće, no najzanimivija je na njoj živa agilnost, težnja za snažnom i iskrenom reči i sloboda forme.

U književnoj kritici mladi su ipak najbogatiji. To je uopće bila karakteristika dobe pred ratom, da su svi mlađi pisci počinjali kao kritičari i esejiste, i u glavnom se bavili time. Takovi bejahu pogotovo V. *Černa* i A. *Ujević*, koji su sada odsutni, ali danas ih zato zamenjuju U. Donadini, A. B. Šimić, Ivo Andrić, pisac ovih redaka i ostali. Kritikom muzike se uspešno bavi A. *Dobronić*.

U drami se od mlađih nije ogledao do sada nitko, barem ne javno. Čini se da su tome krive i naše kazališne prilike. Sa svim tim bilansa najmlađih naših književnih nastojanja daje nam ipak dosta dobrih nada u bolji razvitak književnosti. Ni najmlađi nisu doduše dali još onu novu reč vremena, pokazali još jedan jasni put i izlaz iz stagnacije u koju su našu književnost bacile zadnje godine, ali pokazali su bar jednu zdravu i pohvalnu težnju, jedno puno nada nezadovoljstvo i lepu količinu sposobnosti koja je prvi preduvet za uspeh.

Niko Bartulović

Večerna impresija

V trudnih barvah se smehljajo parki...
veter komaj zgiblje jih v vejevju
in boječe že visoko v drevju
trepetajo zadnji solčni žarki.

Vse po stezah v teh tihotnih gajih
znane, v pesek dahnjene stopinje...
Tiho grem po teh samotnih krajih
in ves blažen nate moj spomin je.

Igo Gruden

Daško Leovac

(Ulomak iz živopisa „Vidoviti putevi")

U dnu prazne kafane, u oblaku dima, i kraj ispijene šalice kafe, sedeo je osamljen i nekako setan poručnik, Danilo Leovac. Prvi ga spazi suplent Žika:

— Daško!... Ihh! zar ti? — a onda svi digoše graju od veselja i, tako reći, silom ga odvukoše u drugu sobicu. Međutim taj čovek nikako ne spadaše više u njihovo društvo.

Premda je on nekad bio čuveni veseljak i raskalašnik, u poslednje vreme izmenuo se gotovo iz temelja. Već je počeo sédeti a oko tek umirenih očiju pojavljivale se čitave rozete finih bora. Ulazio je u četrdesete godine. Nekad izbočenih prsiju nestajalo je a trbuh se pojavljivao. Ruke su mršavile i bile pune nabreklih žila. — To su bile spoljašnje, fizičke promene; nutarnje se međutim nisu videle, ali su bile veće i važnije.

Do svoje petnaeste godine, Danilo Leovac je bio dete jednog od zapuštenijeh beogradskih kvartova: isprva izgladnelo i napušteno siroče, posle musavo i divlje derište, zatim drsko i bezobrazno mangupče, te najzad čak i šatrovac.[1] Nezakonit sin već ostarele sudopere koja umre u bolnici nakon poroda, on dospe nekoj daljnoj pokojničinoj rođaki, koja ga odhrani kao štene. Njezin muž, zvani Klico, pravio je gvozdene krevete, i čim dete svrši školu, taj sipljivi i napaćeni čovečuljak, uze ga u svoju kovačnicu. Mali se pokaza nemarnim i ne-

[1] kockar, kradljivac

poslušnim. Uzeše ga odvikavati od toga, ne davajući mu hrane i tukući ga nemilice. Družeći se s ostalim šegrtima, mali postade onda još neposlušniji i čak pakosan. A kad nestade nekoliko groša i dinara iz Klicine fijoke, ovaj pobesni; pa kad ga uhvati, stade ga gaziti nogama, i najzad mu razbi glavu klještama. Onako krvav, mali pobeže od kuće, i dade se na skitnju i prosjačenje. Tek kad bi ga stegla zima ili nevolja, on bi se onda pogruženo šćućurio i kradom uvukao u kuću. A majstor-Klica i čak njegova žena, hladnokrvno bi ga svukli golog pa ga dotle trskovcem tukli dok ne bi sav pomodrio od masnica, i dok se čitav komšiluk ne bi umešao, nemogući slušati njegove dernjave. Onda bi ga odneli u krevet, metali mu hladne obloge i puštali ga neko vreme na miru, dok mangupče ne bi opet pobeglo. I ovi ljudi tada naume da dignu ruke od njega. No mangupče je sve više raslo i čak se pomešalo sa šatrovcima, tako da je i policija imala s njim posla. Pošto nije imao roditelja, bude njegov majstor i hranitelj pozvan na red; i čak mu popretiše globom i zatvorom ako na derana bolje ne pripazi. Da se reše već jednom muke i nesreće dadoše ga onda, po savetu nekog starog praktikanta, u vojne muzikante. Ali se Dašku više svidjela puška i sablja no note i klarinet, i tako ga prebaciše u podoficirsku školu.

Tu nastade za Danila Leovca novi i pravi život.

Bistar od prirode, već savitljiv i iskusan, a naučan na najgore, on se brzo priviknu i čak mu omilje gorki i tvrdi špartanski tajin. Razlika je bila očita. Dok su ga pre samo gonili, ponižavali; i dok je pre bio u nečistoći, dobivao batine, gladovao i patio se, sad je bar imao red, nije gladovao i čak su ga poučavali: budili svest i ponos u njemu. On je to najbolje osećao onda, kad bi ih njihov kapetan, prozvani *Relja* Momirović, u cik zore izveo na vežbanje. Čitav dan, gotovo netremice, po suncu, kiši, blatu, ili vetru, on bi ih gonio, grdio, popravljao, bokao, vežbao, kažnjavao i, kao uživajući u mučenju, ogladnjele i bez kapi vode u ustima, tako reći, dušu im na nos isterivao; pa kad bi se onda najzad, u sâm sumrak, obešenih vilica i klecavih kolena a gotovi da se sruše pod puškom i teretom, našli u redu pred kasarnom — kapetan Relja bi stao pred njih, bacio im jedan blaži pogled pa tvrdo promrsio kroz brkove:

— No, momci, danas je dobro išlo. S *takima* — moglo bi se na Kosovo. Mirno!... Levo kren! Marrrš! — tada, kao čudom, od svih onih pretrpljenih muka, malaksalosti i zlovolje ne bi ostalo ništa, i pitomci bi se s burnim kucanjem srca i nekom ponosnom razdraganošću, mladićski lako i zaboravno, rastrčali na večeru i počinak.

U takom neverovatnom zaptu, pregaranju i čeličenju, prođoše dve pune godine.

Danilo Leovac postade onda narednik i bi dodeljen vojsci. Bacan iz garnizona u garnizon, provede on tako dvanaest svojih najboljih godina u surovom poslu oko »tesanja i obdelavanja presnog i tvrdog materijala« — ljudi. A da bi se ta grubost koliko toliko dovela u ravnotežu sa životom, trebalo se naplatiti na drugoj strani. Narednik Daško povede se tako za svojim drugovima koji su sve svoje slobodno vreme provodili samo u niskim uživanjima: bekrijanju, pjančenju ili razvratu. Šta više on ih u najkraće vreme daleko prestiže u tom. Imao je lep glas, bio vrlo mlad, umeo ne biti odviše dosadan i banalan, a snage za rasipanje nikad ne ponestajaše. Povedene jedna za drugom, žene ga upravo ispijahu očima, i koliko je palanačka pristojnost dozvoljavala nametahu mu se i lepiše se oko njega kao muve. I koliko je on bio grublji prema njima, izrabljivao ih i pravio sprdnju od njih, u toliko ih se manje mogao otresti. Pa čak i sama čuvena gospođa Melanija, žena okružnog načelnika, koja je bila ćerka sirotog nekog penzionirca iz okolice, a za koju je njezin muž, ugledan pravnik i pisac, imao jednu iskrenu i bolećivu ljubav — kad je jednom videla Daška Leovca kako, sav u zdravlju i mladićskoj raspojasanosti, čitavo društvo zabavlja i razveseljuje, nije se mogla uzdržati a da ne reče:

— Takvog momka da mi je! a ne kao što je onaj moj mlitavko.

Njegovi ispadi počeše onda uzimati većeg maha, ali radi simpatija koje je ranije stekao dok je bio skromniji, pregledaše mu kroz prste. On to ne shvati kao opomenu; i novi još grublji škandali zaredaše po kafanama i ulicama. Počeše ga kažnjavati i ozbiljno mu pretiti, no to ništa ne pomože. Jasno se osećalo da taj čovek naglo ide onim strmoglavim putem kojim je pre njega otišao poreznik, Natan, kao i ostali palanački ljubimci »pevači« koji, najpre razmaženi pa onda pokvareni od društva, svršavaju za najkraće vreme kao pijanice ili bednici poslednje vrste. Visio je samo na koncu.

U to se dogodi nešto neočekivana.

Njegovom mestnom zapovedniku, majoru Hristiliću, koji ga dosad najviše i gonio, umre naprečac dvogodišnje dete — jedinče. To je bio još mlad i vrlo poduzetan čovek, koji je i inače živeo vrlo umereno i povučeno, a kad se pre tri godine srećno oženio, njegov život išao je kao namazan časovnik. I sad odjednom smrt tog deteta. Kolika je njegova ljubav bila prema tom stvorenju koje još nije ništa shvatalo, videlo se po tome što se taj čovek za par nedelja toliko izmenuo, omršavio i posédeo da ga se na prvi pogled nije moglo poznati. Poče biti nemaran i stade se kriti od ljudi, pa čak i od žene. Onda odjedared pozove sebi Daška Leovca. Ovaj se iznenadi i čak uplaši. Nađe ma-

jora u neredu, u zaključanoj sobi, (samo je momka puštao sebi) punoj dima, ispijenih fildžana kafe, i načetih flaša konjaka.

— Aa, to si ti, bitango! I dobro — neka si došao... reče tako neobično i promenjeno da Danilo Leovac nije nikako mogao razabrati: šali li se taj čovek ili govori ozbiljno.

Major se onda diže naglo sa sofe na kojoj je bio zavaljen, i okrenuv Dašku leđa gledaše kroz prozor, nastavljajući:

— Od danas ćeš imati tri dana odsustva. Da... i za to ćemo se vreme presvući u civilne haljine, pa idemo nekud — kud bilo! — da se rastresemo... izlečimo. Razumeš li? — i sa nemirnim ispitujućim očima okrenu se Leovcu. Međutim Daško sumnjaše da se tu ne krije kakva zamka za njega. On se s toga napravi kao da se radi o kakvoj zvaničnoj stvari, pa vojnički kucnu petama, opruži ruke i propisno odgovori:

— Razumem, gospod'n majore.

Hristilić se naljuti.

— A ma šta mi se tu mlatiš i izigravaš Švabu, bećarino jedna? Sedaj tamo za taj astal i pij tu kafu! — a kad spazi da su svi fildžani prazni a da kafom nije ni poslužen, on se grubo prodera:

— Ljubomire!... Ljubo!

Istoga časa pokaza se na vratima garava seizova glava sa smešno uznemirenim očima, koje kao govorahu: »molim, oprostite, ništa nisam kriv.«

— A kamo kafa?

— Molim, eto, odmah. Ništa niste izvoleli reći.

Ova dvojica u sobi nehotice se zasmejaše; i tako mahom nestade one ukočenosti, nerazumevanja i nelagodnosti, što dolažaše od nagle promene majorove i neumenja da nađe ton i način kojim se obraća ovakim ljudima. Dašku Leovac bi po tom brzo sve jasno. Njemu silno laskaše što je ovaj ozbiljni i nepokolebivi čovek, njegov šef i progonitelj, baš njega izabrao da mu se u nevolji poveri, i kao u neku ruku zatraži pomoći od njega. I ne samo što u Daškovoj duši odjednom nestade pređašnjeg neraspoloženja ili čak mržnje prema tom čoveku, nego se još zamete klica neke naročite simpatije i saosećanja. Osim toga on beše tvrdo uveren, da je vanredno razumno od majorove strane što je baš njega, majstora u razveseljavanju i razbijanju briga, pozvao da mu pomogne, da se reši bede koja ga pritisla. Verovao je da boljeg leka od toga ne može biti. Zatim, osećajući da je majoru nezgodno o tom govoriti, on očas sastavi brzo i vešto čitav plan.

Nije potrebno da se presvlače u civilne haljine i da se kriju i kradu tu negde po budžacima zlobne i radoznale palanke, koja će to

kad tad doznati, i kojoj će to biti nova i slatka senzacija. Nego je najbolje da oni ovako u uniformi iznenada, i nikom ne govoreći, samo odu nekud kao po dužnosti. A to nekud najbolje je da bude negde u trećem okrugu, u kojoj od zabačenih i nepoznatih banja, u kojima je sad već sezona prošla, i gde hotelijeri od dosade šeću praznim sobama i duvaju u pesnicu. Takav jedan gazda dočekaće ih kao čudo ili nebesko poslanje, i od veselja će se i sâm u tolikoj meri izopiti, da im ne će imati kad ni zbogom reći.

Majoru se plan svide.

I kao da se spremaju u krađu ili na kakvo nečasno delo, oni još isto poslepodne sedoše na voz i, u sâm mrak, nađoše se na pustoj i sumornoj banjskoj stanici, svoj u žutilu lišća i ogolelosti mladog granja. Još je i sitna kišica sipila sa tamnog i niskog neba, i zajedno sa mrakom koji se sa svih strana nečujno šuljao, dobi čitav kraj tupo i bolno jesenje raspoloženje.

Niko ne iziđe pred njih.

Ono par službenih ljudi što moradoše sačekati voz, čim ovog nestade, pobegoše nekako i pozatvaraše se u drvenu i nisku stanicu u kojoj se gnezdio mrak.

Stadoše se ogledati kud bi da pođu. Iza same stanice rumenio se i belasao präv i dugačak drvored, koji se svršavao s nekoliko beličastih pega i tek upaljenih žižaka. Sve je to bilo u podnožju mrkih i visokih silueta bregova, čije je vrhove pokrivala magla. Osluškujući žamor potoka koji je dolazio od te kotline, Daško Leovac reče:

— Eno je, to je banja.

Major Hristilić ništa ne odgovori. Kod obilaženja stanice pade im u oči jedan osvetljen stražnji prozor, kroz koji videše čitav jedan mali i zaseban svet u ovoj pustoši i osamljenosti. U skromnoj i omanjoj sobici, punoj svetla i neke naročite topline i suvoće, sedela je čitava porodica za večerom. On, jamačno otac, rumena okrugla lica, ufitiljenih brkova, raskomoćen sedi u pročelju i mirno jede, uživa, nešto pokazuje i govori prema bućmastim dečjim glavicama koje vire iznad stola i, omašćenih ustâ, nosićâ, obraza i prstiju, oblizuju se iznad samih tanjira, prevrćući krupne oči sad na jelo, sad na oca, sad na nju, mater, koja je u noćnoj haljini bez rukava i ovratnika sedela pored njih, i više se ogledala i brinula za muža no za njih.

Spazivši njezine gole oble ruke, čiste glatke obraze i prepuna njedra, Daško Leovac pomisli nešto omamljivo i prljavo. Da mu je da zapeva ili, negde u društvu, svojom vedrošću i mladošću da je zanese, zaludi, odvede nekud dok se je ne bi zasitio, pa onda da je pusti da se vrati u to tako razvaljeno gnezdo. »Malo plača, malo očaja,

malo svađe i izmirenja, i život bi im bio dublji i nemonotoniji; a ja sam već i onako dao dušu đavolu. A deca? — Eh, deca! — zar i ja nisam bio dete? Pa i Đorđe Biga, čiča-Joksim, Mladen Kojin i Töma Vesović, pa čak i pijani Natan — svi su oni bili deca, i to još kakva lepa, dobra i nevina deca. Pa eto!...«

A majora Hristilića, kad minu pored prozora, samo steže nešto u grlu, i on se s bolom seti svoje negda još bolje, mekše i pitomije kuće: voljene žene i njega, jedinca — malog Nikice.

Noseći se tako svaki svojim mislima, prođoše bez reči, dugu i tužnu aleju, čije mrtvo i vlažno lišće nije šuštalo pod njihovim nogama, već je bilo meko i sklisko kao izagnjilo.

Kad se potom nađoše pred »Hotel Evropom« sa napola zatvorenom kapijom, u čijem je hodniku izdisala glomazna čađava sijalica, majoru Hristiliću sinu nešto napadno i zloslutno kroz glavu, i on pomisli, da bi se ovaj njihov tajanstven i neobičan izlet mogao još veoma čudno svršiti. No te njegove sumnje i predosećanja razbiše se o postojanu i tvrdu bezobzirnost Daška Leovca, koji stade dozivati, zvoniti, lupati; da najzad ipak istrča odnekud nekakvo musavo ciganče, koje na njegovu viku samo blenu pa pobeže.

Oni onda sami uđoše.

U isto vreme odjekivala je zgrada od nečijeg strčavanja niz stepenice. Kad goste još poli jako svetlo odozgo, i kad spaziše mladu i debelu Madžaricu kako brza prema njima, sva tresući se u kukovima, i viče tankim otegnutim glasom, rđavo akcentujući:

— Od-maah... taki gospoda... oni se odobrovoljiše.

— A ja mislim ovo je sinagoga ili džamija neka a ne hotel — reče joj Daško podmigujući.

— Izvolite jedna ali dve soba? — umesto odgovora pita ona, sva znojna i zadihana.

Daško se nasmeja, uštinu je za njedra i posla je po gazdu.

Oni onda sami pronađoše gostinsku sobu, otvoriše svetlo i raskomotiše se. Osim običnog, preko potrebnog nameštaja, visile su još u ćošku ciganjske ćemane i neka mešavina instrumenta od gitare i tambure. Major udari prstima po raštimanim žicama koje se bolno odazvaše, a Daško Leovac stade zviždukati, okretati se i klizati po patosu, sâm sebe razveseljavajući:

— Ih, što volim što sam živ!

* * *

Gazda-Serafim, omalen, oronuo, ćelav i trošnih zuba Cincarin, brzo je shvatio u čemu je stvar. Dobro je on poznavao tu ljudsku

slabost: da se opijaju, lišavaju razbora, rasiplju i iznuravaju do bolesti, a što je glavno dragovoljno se podmeću da ih se »ošiša«. Ako, ako, daleko je još do nove sezone. Kad je još kod majora uvrebao pravi zlatan sat sa lancem (brat bratu vredi 200 dinara) onda otpade glavna i poslednja sumnja — za trošak. A za ostalo: »Ne me je briga« — otresao se sâm od sebe.

On posluži goste najpre s »meze« i rakijom, zatim naredi da se gotovi obilna prava »sezonska« večera. Posla i po Cigane. Spremajući vino i čak šampanjac, pomišljaše na dragomana Čedu Šuvaka, i drvenog advokata »Zlatoustog« Pepu, banjske parasite, koji i te kako vešto umeju povući na tuđi račun. Ali hoće da i pokradu ne samo tuđe nego i njegovo, pas im nanu vabio! Osim toga gazda-Serafim odnekud imaše silan zazor od narednika Daška. »Taj mora da je razbojnik a ne oficer«. Najzad da sa sebe svali svaku sumnju ili odgovornost, on posla patroldžiju, Miku, u opštinu: da kod njega ima »nešto«, i da on »kako bezbožnik Pilat« briše ruke.

A i sobarica Maruška dobi mig da se udesi »za svoj račun«. Njoj se naprotiv narednik Daško odmah vrlo svideo. A zbog majora, predviđajući stvar unapred, ona posla ciganče kod gospođe Kate, da je lepo pozdravlja, da oprosti, i da bude spremna »zbog jako fini gosti«.

Ubrzo posle večere, kad Daško Leovac, kucajući se s gazda-Serafimom, zapeva neku sevdalinsku, ciganin Alim, samozvani Cicvarić, stvori se kao iz zemlje pored njega sa svojim društvom. Nezgrapno se savijajući i s violinom ispod velike vratne guše, uze ga pratiti i sekundirati mu prigušenim i razvaljenim glasom.

Major Hristilić se zasmeja i razveseli.

To dade povoda Mehi, tastu i kompanjonu Alimovu, da svojim tvrdim i dugačkim noktima glasnije razigra žice na gitari i, dostojanstveno izbacivši svoju krivu i nešto dužu nogu, da zapeva jakim i neočekivanim basom. A treći i poslednji član te banjske muzike bio je »zeleni« Jokica, sin Mehin, jedno pozelenjelo i izgladnelo derište sa izgubljenim licem pod klopavom šeširinom, koji je na jedva mogućoj violini sa nekim ostatkom od gudala pokušavao da izmami po kakav zvuk, za koji ne bi dobio od oca besni pogled, ili čak bokanac u leđa. To mu je u ostalom bila škola.

I tako lumpovanje i pijanka otpoče.

Naglo se ispijalo vino iz bokastih i povećih čaša u grozničavoj želji samo da se što pre dođe do onog tupog i omamljenog raspoloženja kad se ne vidi, ne misli i ne rasuđuje ništa. U bučnoj i zbrkanoj ciganskoj svirci izmešanoj pijanom pesmom i podvriskivanjem nađe se pored Daška Leovca, našminkana i slatko namirisana sobarica Ma-

ruška, sva mu se unoseći u oči. A kad malenoj, vižlastoj i milovidnoj gospođi Kati, sa zajapurenim obrazima i krupnim lakomim očima, pođe za rukom te zanese majora, Dašku Leovcu nabrekoše neke žile po čelu i vratu, i on se sav izgubi u opijenoj uskipelosti i obesti. Iz glasa vrišteći, bacajući se glavom i rukama, a bezrazložno se izdirući na Cigane, on pevaše neskladno čudno i razdraženo. U isto vreme grubo stiskaše i mešaše Maruški po njedrima ni ne gledajući je, da su je suze podilazile.

Dirnuta time, ili zbog osamljenosti i tuđine, ili računajući valjada da je to onaj »pravi« čas, ona se još više pripijaše uz njega, i moljaše smešnim i kao mrtvim prevrnutim očima:

— Uzmeš mene s tobom Daškoš? Ja volim te, i ne ostanem ovde. Uzmeš mene?

— Uzmem, uzmem ...

Samo gazda-Serafim, koji se više ne dizaše od njihova stola, mljaskaše zadovoljno ustima i, lažno se smejući, branjaše se da naglo pije. On se sav trošio u proračunanosti i domišljavanju da na što rafiniraniji i unosniji način operuša svoje goste, koji mu eto zgodno i nenadano padoše. O, imaće posle dosta vremena da se odmara. Nego sad, sad treba zasukati rukave, dok je *taze*, dok je vruće, dok je hora. Davši svojim očima nekako širok, tup i dobrostiv izgled, on neverovatno vešto hvataše oči svojim gostima, i pod cenu da ispadne smešan, podmukao, lakom ili prljav, on proučavaše svoje žrtve. Taj lopovluk i prevejanstvo nije bez sposobnosti i pameti. Cilj im je uvek isti: da se izbije poslednji mogući marijaš, da se iscedi poslednja kap, a da se ne prekorači ona opasna granica koja svršava robijom.

Njemu je odmah bilo jasno da je major bistar i usredsređen čovek kome alkohol nije mozak nagrizao, i koji će »pijan bolje videti no drugi trezan«. Tu treba gazda-Serafimu »dobro da se potkuje« ako misli što izvesti. Ali on iz iskustva poznavaše još nešto, ono »ispod devete ponjave«. Ovaki ljudi obično su i suviše pošteni, ponosni, čudni, šta li? i kad im odista pođe za rukom da se spuste i ispod one »poslednje stepenice« života, i kad parcovi misle da su sve rupe začepljene i da je sve propalo, onda obično ti ljudi odjednom odustanu od svog proganjanja i prvašnjih namera. Iz ponosa li, malodušnosti, gađenja ili dobrote? A možda i iz straha da se sami ne uprljaju, ne oskvrnu? To je sad svejedno. Glavno je da je gazda-Serafim i s tim računao.

»Samo onaj, onaj razbojnik« za Daška Leovca mišljaše Cincarin, prekidan na mahove smehom, svirkom i vikom gostiju, i svojom lažnom ulogom. Taj će samo najednom da plane, da sune kao vetar, i za jednu

jedinu priračunanu bančicu pobesneće. Još će i sabljom zviznuti koga. Taj alčak ne bi se šalio, sigurno bi zarezao u meso. »I do kosti, i do kosti. Samo... eh, kefalo!... a zašto tu je pamet?«

On se onda čitavo vreme borio s alkoholom i snom, koji ga podmuklo hvatahu, i bio u neprestanoj zebnji i strahu: da momak ne bi koju flašu manje zapisao, ili da Ciganin Alim ne bi koju dobivenu banku smotao a on da ne vidi. Za Marušku i gospa-Kate lako — to je ženska pamet. Što god zarade one donesu kao deca, a gazda-Serafim pokaže im kakav broš ili sličicu, pipne svako po obrazu, i dâ im po dinar »na kafu«. Maruška se malo mršti, no gospa-Kate pokloni joj svoj deo i još je pozove sebi na slatko — pa divota. Nego ova, ova ciganska bagra hoće da laže, da se svađa, pa i bije, al pare ne dâ.

I sve tako snenom i mamurnom, dok je major Hristilić pijano plakao i pričao gospa-Kati neke neobjašnjive joj nežnosti o malom Nikici, a dok je Daško Leovac, neobično bled i znojav, igrao, podskakivao, vrištao i natezao se sa sviračima — gazda-Serafim osećaše da se u njemu miče i zameće nešto, još veoma bledo i nejasno, ali baš kao *onaj put*, kad je sobarica Ljuba otišla na robiju. I njemu sve češće, kao senka ili fantom, izlažaše pred oči dragoman, Čeda Šuvak, zatim *onaj gost*, pa sve nekakve banke, velike i nove, a najzad i sobarica Ljuba kako plače, proklinje i brani se od žandarma da je ne odvedu.

Onda najedared... on se tek posle dosećaše — svega toga nestade i dogodi se čudo, puče lom i bezumlje nekakvo.

Još se odnekud samo stvori među njima Zlatousti Pepo. Za tog se čoveka znalo da ga je mati, jedna elegantna guvernanta, Švabica, mesec dana posle poroda ostavila banjskoj opštini na uspomenu. Bilo mu je ime Jozef. Kao kopilanu i tuđinskom odpadku, njemu je najzad eto, na veliko čudo, uspelo da se digne do drvenog advokata, nadripisara, piskarala. Kako se pojavi na vratima: prokisao, sitan, kozičava duguljasta lica i žute šiljaste bradice, prosu se njegova poznata, sva lažna i namerna, glagoljivost:

— Vi meni silni i veliki ljudskog stvoriteljstva na diku i predivnost našu, nama neznatim, niščim i pogrebenim, da se izvolevate premudro udostojiti našeg pokolenja i spodobija prejasno ljigavog i živornosti naše vaseljensko smradne. O, vi nama čedni, razveseljeni i udostojeni...

Prekide ga smeh, graja, ciganska svirka i zviždanje. Ali se kanda baš tada strašno razmaha i isprsi odnekud Daško Leovac. Zakrvavljenih očiju i sa penom na ustima, mahnito vitlaše on golom sabljom iznad sebe, vičući iz sveg glasa isprekidano i promuklo:

— Svi da se svlačite! Goli! goli! goli!...

— Ha, ha, ha...

— Štaa?... Je li?!

— Vašeg udostojstva...

— Ih, što ga je!

— Goli, goli, goli... Zapovedam!

— Kaki... njemu to...

— Juh! zar i ja?

— Stani, eto! Čekajmo...

— Odmah!! Svi! svi... Ne ćete? Zar baš ne ćete?? — grmi sve mračnije i bezumnije Daško i primiče se gomili.

— Ha, ha-a...

— Daj konopac!

— Kako sad... Meni!?

— Bežite vi...

— Vašeg udostojstva...

— Taj je lud!

— Drž! drž!

— Uuuh...

— Vašeg udostojstva nepokolebivi... pokušava iznad sviju Zlatousti Pepo da digne reč.

No nekako u isti mah silno sevnu zamah sablje iznad njega, i on tek što se, premro od straha i neshvatanja, sagnu i izmače, sablja ispade iz ruke Daškove, lupnu muklo svom snagom i zabode se duboko u pod, tresući se u balčaku kao trska.

U času, na užas svima, bi jasno da je nesrećni Daško pao u nastup.

Nastade vriska, zbrka, jauk, hrvanje, zapomaganje, bežanje...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kad su se sutradan vraćali vozom kući, major Hristilić pravio se neobično nevešt i ravnodušan pred Daškom Leovcem, koji je sad bled i setan sedeo pored njega. Kradom ga pogledajući, major se ne mogaše oteti mislima na sinoćni događaj. Njemu nikako nije bilo jasno kako se on to odjednom istreznio, i kako se sasvim svesno i hladnokrvno bacio svom snagom na strašnog i poludelog Daška. Sećaše se dalje kako su obojica hrvući se pali parebarke na pod, kako ga je zatim Daško ujeo za levu sisu, kako su se svi ostali razbežali, i kako ga nikako nije mogao sasvim da savlada. Blesavo i plašivo, provirujući iza vrata, onda je ipak prvi pritrčao ciganin Meho, odvijajući svoj veliki sukneni pojas. Priđoše onda i ostali, i za tili čas nesrećnik, Daško, bio je sav isprevezan remenjem, užetima, špagom, pa čak i nekakvim lančićima. Trzao se, krvario na usta, i bio grozan. Zatim ga stadoše polevati vodom, da je sva soba bila kao jedna mlaka; i čovek

tek tada klonu, smiri se kao u snu ili nesvestici. Odneše ga na postelju.

Tako je prospavao četrnaest sati.

Kad je poslednji put ušao major kod njega, pošto se sit nasvađao sa doktorom i policijskim komesarom, nađe ga gde sedi u postelji i plače, sav tresući se i jecajući kao dete. Potom se brzo sâm umirio, oklevajući se odenuo, i kad je nešto založio, sasvim mirno i normalno, izbegavajući sećanja na sinoćni događaj, pošao je s majorom na stanicu, pa odatle kući, gde niko ni slutio nije šta se s njim zbilo. Tek posle godinu i više dana, kad se gazda-Serafim nađe negde sa Đorđom Bigom, palanka doznade, domišljajući se Daškovoj nenadanoj promeni i povučenosti, šta se to s njim desilo u banji. No Daška Leovca već nije bilo među njima. On je ubrzo položio ispit, postao podporučnik; i kad major Hristilić bi dodeljen nekoj vojnoj komisiji u Rusiju, povede ga sobom.

O njemu se onda počele pronositi čitave legende: da je izumio novi, neki »još bolji« dinamit, da govori francuski kao kakav princ, i da se čak u njega zaljubila neka bogata Ruskinja, koja mu samo zemlje nosi ništa manje van hiljadu jutara.

No to su bile palanačke preteranosti; i ako je od svega toga ponešto bilo na stvari.

Tada se odjednom proču da se Daško kao poručnik vraća iz Rusije. Toma Vesović, Đorđe Biga, suplent Žika, i neki njegovi bivši drugovi, narednici, sastaviše odmah nekakav odbor i upriličiše čitavu svečanost na dan njegova dolaska. Ali kad iz voza iziđe Daško Leovac, sâm, u pohabanoj bluzi, prosed, nešto odebljao, na beskrvnom licu iznad usta sa dve duge bolne bore, a sa umornim i setnim očima koje su se zgražale i iznenađivale, čitav taj doček izmetnu se u glupost i tragikomediju, tako da priređivači ne imadoše mesecima mira od palanačkih zajedljivaca.

Daško međutim postade čovek za sebe. Još odmah posle onog događaja u banji, on gotovo sasvim napusti svoj prvašnji život, i dade se pod uticaj majora Hristilića. Ovaj mu davaše knjige i upućivaše ga. Oštrouman i pun iskustva, Daško brzo oseti čitav jedan nov i veliki svet, o kojem pre nije mogao ni sanjati. Kad položi oficirski ispit, poče učiti francuski, i neprestano čitajući nove knjige i časopise on se tako, prijatno i neosetno, uputi u mladu ali već temeljitu srpsku književnost, od koje ponese u Rusiju jedno solidno i sigurno obrazovanje. Tamo, u sasvim novom i bogato razgranatom životu, a pod uticajem velikih ruskih ljudi, naročito Černiševskog i Tolstoja, Daška Leovca zahvati ono velikolepno, mirno i samosvesno osećanje: o obmani, pustoši i ne-

dostojnosti sitnih fizičkih uživanja i strasti; o zadovoljstvu i korisnosti rada; o golemoj dužnosti prema životu; i o veličini patnje i žrtvovanja za druge.

Dodajući još tome: neprocenjivo zadovoljstvo i ponos što se od najniže stepenice digao do te visine, i nesavladivu tugu i žalenje što je tako dockan došao do tog saznanja, i što je svoju mladost, svoje najlepše godine, proveo tako stidno — Daško Leovac spremaše se hladno i smišljeno — jednako odbijajući ranije navike strasti i iskušenja — da te ideje i osećanja provede u stvarnost, u korist, u delo.

Sedeći tako samosam i zamišljen u kafani kod Zlatnog Lafa, punoj muva i sparine, on već osećaše težinu i umor zbog neprestanog prosuđivanja: da li da se primi posla koji mu major Hristilić predlagaše: da pod najmučnijim uslovima, prepunim samopregaranja i opasnosti, dokuči neke tajne u jednoj susednoj zemlji, ili da, po vlastitom izboru, ode u četnike, pa da kao hajduk s puškom u ruci a glavom u torbi krstari starosrbijanskim i makedonskim planinama, štiteći i pridižući raju a osvećujući se dušmaninu. Ono prvo bilo je preče, važnije, pa i veće, ali nekako sumnjivije, mutnije, klizavije, kao na oštrici noža neka opasna poslednja granica gde treba neobične snage, svesti i savitljivosti, pa da se čovek s te vratolomne visine ne surva u propast najbedniju, najprljaviju.

U to, bučno i pijano, rupiše u kafanu gosti: suplent Žika, Toma Vesović i pop-Uroš. Kad ga bezobzirno saleteše, Daško Leovac onda pristade u njihovo društvo, više da se, promatrajući njih, seti negdašnjeg sebe, no da se razonodi ili odmori.

Gazda-Đorđe Biga likovaše.

Branko Mašić

Crna gospođa

Gradovi

Gradovi stari, sumorni i mračni,
Po svoj su zemlji, na svakom su visu,
Gradovi stari, sumorni, što nisu
Nikome znani niti pristupačni.

U njima, kažu, da je stanovala
Nekada davno, bog zna kad i dokle,
Jerina Crna, koju gospod prokle,
Rad crnih nekih zuluma i zala.

I živela je večno, bez prestanka,
U tami kula, bez sreće i sanka,
Izbegavana od celoga sveta,

I živela uvek u samoći
Dugačkih dana i zvezdanih noći,
Gospođa Crna, Jerina Prokleta.

Tuga

I ko bi znao, možda je s gorčinom,
Možda je katkad zaplakala sama,
Hodeći večno muklim odajama
I hodnicima sa gluvom tišinom.

Možda je ona zaplakala kada,
I suze su joj kapale iz oka,
Posmatrajući s prozora visoka
Daljinu svežih polja i livada.

Ah! Ko bi znao, da li željna beše,
Dubrava što se u svetlosti smeše,
Dolina rodnih i klicanja sveta,

Ona, što večno samrtna i nema,
Življaše iza sumornih bedema,
Gospođa Crna, Jerina prokleta.

Miloš Vidaković

Otrokov sen

(Fragment)

Sama je bila mati v svoji silni žalosti, od vsega sveta zavržena in zapuščena — kakor da ni rodila svetu sina in sinov, ampak zgolj nadlogo in nesrečo. Sama je strmela po polju, koder so odšli sinovi — in ni mogla premagati svoje boli, da ne bi šla za njimi.

»Deca, deca moja raztepena.«

Solnce je gorelo in zemlja je gorela, noč je bila kakor dan in dan kakor bronasta noč. Rohnelo je na zapadu in na iztoku, prekletstvo je plelo na širino in na dolžino s krvavimi pralicami. Trupla človeška

po polju, trupla po gorah in po dolinah, grohot zbesnelih sil, rohnečih do neba in do pekla, a iz vsega je čula mati krik svoje ranjene ljubavi:

»Deca, deca moja raztepena!«

Prišla je do gospodov, ki so bili vsi veličastni, z zvezdami na ovratnikih in s srdom v očeh.

»Zvali ste moje sinove — kje so?«

Materin glas je odmeval pred gospodi in po poslopju kakor krik obsojenca, ki ni zakrivil zla; kajti mati je videla, kako kaplja kri od prstov gosposkih, topla in rdeča kri.

»Domovino branijo vaši sinovi —«

»Kje je domovina sinova, če ni zapisana v materinem srcu,« je hotela vzkliknuti mati. Toda zamolčala je jad in kletev, ki ji je silila na dan; kajti imela je toliko ljubezni, da ni mogla dati prostora sovraštvu do te krvave, ozvezdičene gospode.

»V bolečinah sem jim dajala življenje« je jeknila in glas je bil tresoč kakor beseda umirajočega. Med gospodi pa je vstal eden, ki je bil majhen med velikimi. Z zasmehom je pljunil ženi v obraz in se je zagrohotal, da je donelo materi v srce in preko njega po vsem širokem svetu. Ženo, ljubečo in trpečo mater, ki je ljubezen njeno edino orožje, je udaril s brušenim jeklom, ona pa je pokleknila predenj in ga je prosila in rotila, da so se krčile stene in se je zamajala stavba spričo take boli.

»Samo enkrat naj jih vidim, nado vseh mojih bridkih dni —«

* * *

S psovkami in z zaničevanjem obložena je prišla mati pred drugo vrsto gospodov, še bolj ozvezdičenih in še bolj srditih. Njihove roke so bile krvave do komolcev in do ramen.

»Enkrat naj bi jih še videla, sokole moje« — je zadrhtel proseči glas, da so zatemnele zvezde na zlatih ovratnikih.

»Kaj bi rada, žena?«

Mati je hotela reči besedo, toda ko je pogledala gospodu v oči, je videla, da se motajo vrvi od njega. Iz rok, iz ust, iz oči — od vsepovsod same vrvi, železne in bodeče in v strupu pletene vrvi so se vile od gospoda proti njej.

»Oblast imate nad mojimi sinovi — samo objela bi jih rada še enkrat,« je zatrepetala mati in je že začutila železje na svojih rokah.

»Smrt naj torej konča mojo ljubezen«, je kriknila obupno in se ni branila nasilja. Gospodje pa so hiteli z delom, da so se jim ježili lasje od same srdite naglice.

»Mir kalite, žena, v nevarnih dneh! Ali ne veste, da rohni zemlja v boju? In vi hočete sinove — zase, izdajica!«

Vse je tekmovalo v psovanju, brez ozira na razliko raznih zvezdnatih časti — vse je bilo, vilo, bilo. Le urno, dokler je še dan kakor bronasta noč!

Mati je drhtela v smrtni grozi, a ko so je potisnili v ječo, je poljubila roko tistemu, ki je potem zaklenih vrata ječe za njo.

O, mati, mati, kakšna je tvoja ljubav, da poljubljaš roko njemu, ki te zapira v tesnobo strašne ječe!

* * *

Gospoda se je razgledala, a ječa je bila prazna — le verige so ležale odklenjene na kupu prsti. Vzeli so stvar v zapisnik in so javili višji oblasti.

Mati pa je hodila po polju, koder je bila zemlja prenasičena s krvjo.

»Orli moji, sokoliči jasni,« je klicalo oko v silni, oživljajoči veri. In kakor je bila vera močna, je pokazala srcu pravo pot. Tam, kjer je streha nebo in postelja zrak, je našla mati sinove. Zrak jih je družil z zemljo in z nebom, a krepka vrv z vislicami.

»Deca moja, deca raztepena,« je kriknila mati in je stopila k prvemu sinu. Objela ga je okrog kolen in je naslonila razboljeno glavo na njegovo mrtvo srce, da je vzkipela omrtvela kri vnovič v življenje. Ujeda, ki si je prišla iskat hrane, se je zdrznila in je prekljuvala vrv mesto trupla . . . Tedaj sta se objela mati in sin. In drugi in tretji je snel zanjko z vratu in je stopil k materi.

»Deca moja, deca prerojena!«

Bili so združeni v ljubezni kakor en sam, silen lik življenja, in niso čutili onih, ki so sikali in bili po njih. Vsa gospoda je stala zbrana in je tepla do onemoglosti, a izpod udarcem so vstajali ljudje, davno mrtvi so se dvigali k življenju in so poljubljali mater —

Zemlja je rohnela in vsekrižem je divjal boj, toda vera materina, ki je klicala k vstajenju, je bila tako silna, da se je nasmehnilo celo solnce božje v začudenju:

»O, mati, mati, kakšna je tvoja vera, da stira verige v prah in obuja mrliče k življenju!«

Mati pa je pela s sinovi pesem zmage in je gledala naravnost solncu v obraz.

Ivan Albrecht

ДВА ЈУНАКА

Стан, не дирај љуту гују јатагана,
Устави Голуба лички Мустај-беже!
Не, — нећемо дјелит махнита мегдана,
Та још су нам ране на грудима свјеже!

Вјера ти је чврста Вујадин-јунака,
Преча него руке, него ноге брзе,
Вјера, што не изда брата ни јатака,
Ни када ми, беже, обје очи узе.

Погледај, де, беже, јаде земље наше,
Момке посјечене, куле попаљене;
Млечић цуре љуби, Арап хате јаше,
Старе су нам мајке коњим погажене...

Гледај! виле су ми извидале ране!
Сад је дошло вр'јеме да се хајдук свети,
Ал ти халал боли! Пре нег сунце гране,
Дођи: скупа ћемо сад друкчије мрети!

АНЂЕЛО ДАНКО

Prkos

Pregazili ste naše sade,
Oboriše nas vaši mači,
Popaliste nam sela, grade
...Pa' ipak, ipak mi smo jači!

Jači smo nego ikad bjesmo,
Makar nas vaša noga tlači;
U duši svojoj roblje nijesmo
...Neg ikad prije mi smo jači!

U nama vaša moć se krila,
Vas dizali su naši mači,
Mi bjesmo vaša snaga, sila
...I za to znamo da smo jači!

Okovaste nam noge, ruke, —
Ta mi smo niči, mi smo svači,
Ta mi smo svoje sjene puke,
...Al ipak od vas mi smo jači!

Anđelo Danko

КЛЕПАЛО

Сваком сам се четвртку радовао, јер тога дана није било школе, али Велики Четвртак сам мислио да не ћу жив дочекати од нестрпљења. Већ сам свима досадио. Сваки час сам нану запиткивао, колико још треба да спавам и устанем до њега, а чика-Мити колару сам редовно после школе свраћао и питао за »клепало«.

— Још има доста посла јер то није ма шта — одговарао би ми још с врата, кад би ме опазио.

— Па да видим колико је готово — молио сам га радознало и вртио се по иверју, што је шушкало по поду радионице и боло ми табане.

— То се не сме... јер ако се гледа пре него што буде сасвим готово, не ће бити јасно, и шта смо онда урадили? — Озбиљно ме је уверавао и варао.

Ја сам се савлађивао и умиривао своју радозналост и нестрпљивост, и напослетку решио у себи, да га више ни не иштем до Великог Четвртка, само да буде јасније. Но зато нисам престао долазити и запиткивати га какво је, како изгледа, од каквог је дрвета, је ли маљица округла, и носити му по које јаје, да незна нана, само да га што лепше удеси, да се чује његово клепање на крај села између свију најјасније.

Па дође и тај дан.

До подне ми је изгледало село обично, као и сваког задњег дана; ништа се није разликовало од осталих пролетњих, топлих и светлих дана, када се већ прашина дизала по путу и мешала с мирисом ђурђица у нашој баштици док су широким сокаком врвјела кола натоварена плуговима и бранама. Ми, деца, шврљамо око куће, играмо се по башти и неспремљеном дворишту, јер ме је нана изјурила из мокрог ходника, што се још светлио од расуте воде и беласао од попрсканог креча. Па нана, цели дан трчка по кући прљавија, неуреднија и нечистија него обично. Боса, замрљаних стопала жутим блатом и плевом пот-

пасала стару, искрпљену, избелелу, жуту сукњу и трчи, а белим, кошчатим рукама мало окреченим по смежуреним лактовима сваки час јеушушкавала и задевала реклу о појас и нешто спремала, радила. А марама на глави стара испрскана црним и белим пегама од боје и креча, који јој ни лице није поштедио, пала на затиљак, па нема каде ни да је намести од посла. Ужурбала се по кући.

Сестра помаже и трчка у дућан, а мене саме гурају и грдећи ме обилазе кад уђем у кућу. Истераше ме на »авлију« кад зарисках ручак још у десет сати.

Опет наставим игру. Вијамо се, играло се »жмуре«. Али, кадгод бих се завукао у качару, у оно велико прашњаво буре црвено од комине, што мирише на вино и грожђе, и очекивао без даха »жмуру« мислио сам о њему, и нисам могао, да заборавим на »клепало«, које је нана донела и скрила у соби. Није ми давало мира, бунило ме је његово тупо ударање и сметало ми, да се предано одам игри . . .

— Нана, па када ће бденије? — у трку бих је запитао.

— Та ниси ни ручао, а већ би на бденије — продере се на мене, и не осврћући се настави махати дугом перајицом по зиду, гладити га и умивати кречом.

Дође и подне, а рад није завршен.

— Још само ходник и кућа да се црним подмаже па ћемо ручати — бодри нас нана на стрпљење мислећи да смо гладни.

Али каква глад! Није мени до ручка, већ не могу да дочекам бденије, па незнајући шта, да радим од нестрпљења нападох је запиткивати и тужити се, да сам — бајаги — гладан, само, да што брже одгурнем бар подне, и што пре дочекам време да се пође на бденије . . .

А за ручком посни пасуљ на луку од јуче мало подгрејан. Да је и печење не бих га јео . . . А мати се љути, кара и вели, да изумевамо, а не зна, да је свему »клепало« кривац.

Зграбим комад хлеба са пекмезом од шљива, па хајд на сокак. Пођем према цркви, да видим каква је: све ми изгледа, да је данас друкчија него јуче и пре . . . Нема никог. Порта празна, зидови стари, обично као сваки дан и још није време да се клепа па ми нана зато и не да, да га узмем из собе.

Вратим се лењо натраг.

Још нисам појео комадину хлеба. Остала ми је још сва кора, која је крајевима додиривала оба моја уха, док сам немарно зубима дубио у средини кад зачух: — Војине! — повиче нана

промоливши главу кроз прозор, — ходи да те »опремим«, — и махне руком на мене. Бацим и хлебац, па сав узбуђен од радости потрчим кроз ходник још влажан, и у тренутку се створим у »намештеној соби«, па без речи, задухан почех још с врата свлачити са себе одело и разбацивати га по поду, вртећи се пред наном као чигра.

— Та стани, јеси ли полудио? — трже ме нана за руку, — но, да је сваки дан Велики Четвртак, Боже ми прости, ја бих се одрекла куће, — и љутито ме зграби за кошуљу кошчатом и још неопраном руком, и заустави ме пред собом.

— А, »ди« је клепало, нано? — весело је погледам.

Она се одобровољи и насмеши.

— Стани, чедо моје, све ће то нана теби дати, само не могу наједампут свугде да доспем — благо ми одговори, као да се тргла и покајала, што ме поче грдити, што сам се тако разбацао и размахао.

Нежно ме ухвати за руку и уведе у намештену собу. Кандило гори, и мирише на измирну. Ћилими протискују високо наслагане, беле јастуке у новим, шареним креветима испод којих хотимице провириваху са стране широки »шлингераји«. Везене завесе, круто уштиркане попадале по прозорима и чине полумрак, који се око кандила руменио. Све мирише на опрано, чисто, а укочени пламичак у црвеном, као крвавом стаклу побожно расветљава буџак, у коме тихо гори . . . Корпа пуна јаја испод »политираног, куповног« стола спремљено шареним »крпарама«, што су покриле сваки педаљ пода . . . Сад ми већ дан изгледа друкчији него пре подне . . .

— То још није прави Ускрс . . . данас се не облачи оно најлепше . . . само онако, тек да не идеш издрпан, — поче ме нана умивати и вадити из »куповног ормара« одело: кратке, сомотске црне чакшире са три бела дугмета доле на ногавицама; »бену« са жутим — нана вели златним — дугметима, па шешир.

. . . Све вади и меће на сто, а ја укочено, у дугачкој кошуљи стојим и бленем, и не чујем, шта све нана непрестано говори . . . А кад изнесе жуте, »на шнир« ципеле ја уздахнух:

— Ух, нано, увек ћу те слушати — једва изговорим.

— Али, то је за Ускрс, а сада ћу ти обући друго »руво«, а ово само да видиш, шта ти је нана купила — миловаше ме нана.

— А зашто сад не, макар малко? . . . — почех ја молити не скидајући погледа са ципела.

— Не ваља се, сине — умирује ме и вади друго.

И поче ме облачити у оно цење, свакидашње одело, док сам се ја врпољио. Не знам куда пре да погледам све очекујући још нешто веће...

Напослетку извади нана из ормара њега, клепало. Никада се дотле нисам тако обрадовао и ваљда никога дотле нисам срећније и љубазније погледао као њега... Без речи сам зинуо и насмејано, сав блажен развукао »а«... својим танким гласом и безазленим устима и погледом... Истргнем га из наниних руку, обгрлим га и пољубим. — А... ту си... ух, нано, ала га волим једва изговорим и замахнем њиме, а дрвени звук сличан клепету роде на нашем оџаку, проломи се кроз собу и заглухне уши нани, које је запушавала сухим длановима.

Изјурим на улицу и потрчим порти, од куда је долазило разноврсно; дрвено клепетање и лупање маљица. Успут нисам никог ни видео, заборавио сам и на ново одело и жуте ципеле. Јурио сам, и само се једном створих на зеленој, портанској трави у гомили »клепетача«, где сам и ја неуморно дизао и спуштао тешким дрвеним клепалом, чији ми је звук пунио уши.

Цело ми се село изменуло. Све ми изгледа свечано, величанствено и некако свето... И портанска трава ми друкче мирише, него она на ливади: побожно, црквенски. Црква ми није као друге куће: цео зид ми је свêт, достојанствен. И ја се с поштовањем, с понизношћу наслањам на њега и пажљиво га дирам, гладим, милујем... Порта је пуна тамјанског мириса, дима и задаха на восак и изгореле свеће... Па чика Арон црквењак: гологлав трчка око цркве, строго, важно виче на нас, прави неког реда у порти, умирује свађалице; а ћелава глава сва посута пепелом од дугог дувана и распиривања ватре за кадионицу сјала је, обасута црвеном благом светлошћу сунца, што је свечано, нечујно, и споро залазило за румени облак извéзен златном и као ватра светлом ивицом на цик-цак...

Па и он, црквењак ми је лепши, милији и достојанственији него досад и ни мало ми не личи на оног свакидањег »чика-Арона.« што псује у »бирцузу« када се напије и пева »многаја лета«... И чим се такав, гологлав и ћелав појави ужурбан на високим црквеним вратима испод везаних звона, одмах га салетимо:

— Када ћемо »првипут«?

— Чекајте, ја ћу већ наредити, само полако, — званично нас је умиривао.

Сунце се уморно смиривало и већ га нисмо видели. Само

негде, тамо доле је још избијала и куљала његова ватрена светлост као да негде гори земља. Оно је тонуло доле док је још засута бледа светлост по небу позлаћивала крајеве наранчастих облачића и жут, светао прст на високом торњу; а ваздух је одисао мирисом траве, тамјана, цвећа и дечјих одела и душе...

— Децо, — први пут! — викну чика-Арон.

Клепала загаламише, дрвеним, тупим, учестаним звуком уз пратњу крупне лупе и ударање маљица по дугим даскама испод звоника, док је наша одушевљена чета измицала на улицу, да обиђе село, и позове на »бденије«. Велика је то била чета. Напред су ишли већи са даскама, па мањи и најмањи и они, који су једва вукли та масивна дрва, тежа од њихових слабих руку. Али чета је кренула, ишла, а неки малишани су се гурали напред у гомилу, да изгледају велики. Звук се разлегао и пунио бледи сутон што се извлачио и све гушће избијао из оближње шуме...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Нисам дочекао ни прво јеванђеље, да ишчита попа, када сам се уморно спустио на даске, поред певнице. Седим и монотоно слушам попин глас, набрајање словенских речи, које нисам разумео: а то нису разумевали ни старији само су упирали очи према дверима, укоченим погледом нетремице гледали и као напрезали пажњу, јер треба пазити — веле — бар из поштовања према тим неразумљивим речима и према великој књизи и словима, што лежаше на налоњу окованом у сребро и застрту црвеним сомотом искапаним од свеће...

Кандила су верно бдила, као стража, над иконама, а прамени су од побожности задрхтали, док је гомила свећа са широких, старих чирака искапаних од разнобојног воска сипала црвену светлост по цркви и обасјавала сањива лица, која је мирис тамјана и воска пријатно успављивао. Тихи попин глас је пресецало све чешће и гласно зевање бâкâ и женске цркве...

»Слава долготерпјенију«... допираше ми у свест кроз полусан песма, коју је отезао стари црквени појац парајући ми ухо... Спустим главу на згрчена колена, стиснем клепало и заспим на даскама много сањајући о клепалу и кроз сан слушајући једнако песму о »долготерпјењу«... — Војине, — трже ме танки сејин глас, — хајде кући, крај је.

Њена танка, крута као »флис-папир« блуза дотаче ме по лицу док се сагибала, гњурала око мене и тражила моју капу и клепало, које сам још грчевито држао.

Деца су већ изишла па се споља чуло ретко ударање и дрвено откуцавање клепалâ око цркве, док су бабе са сухим босиљком у шиљак замотаној марамици, скрштених шака побожно, у реду прилазиле икони и целивали је слатко, побожно.

Сеја ме зграби за руку и кроз дим и сумрак погашених свећа поведе напоље. Прогурам се кроз ред између црних сукања што мирисаху на сапун и ново, и трљајући очи од сна изиђемо у мрачну порту, која је киптела од комешања младежи, девојачког кикота, цике смеха, дечијег трчкарања, момачког договарања и дошаптавања. Ноћ је тако густа, да сам једва сестру назирао поред себе, која ме је брзо, скоро вукла за собом кроз метеж и хотимично сударање... Ваздух је мирисао на пролеће...

— Јеси ли ти, Стојо? — полугласно прозбори неко иза дуда, крупним усиљеним момачким гласом чим пођосмо улицом.

Сеја је познала глас, а чекање је није изненадило и уплашило, јер је договорено, па умиљато успијајући процеди кроз зубе:

— Та водим овог, малог, заспао у цркви, — и стисне ми грчевито руку и успори ход.

Милан је с друге стране, блиско поред ње ишао с нама и непрестано нешто говорио, шапутао и шушкао, док сам се ја дремајући гегуцао поред њих и батргао се по мраку преко неравне, грбаве стазе...

Већ смо близу куће, јер познајем лавеж нашег пса, а и бледа светлост са прозора гледала је у моје око, што је све теже и спорије жмиркало.

— Али зацело — гласно јој рече.

— Па кад сам рекла...

— Закуни се — прекиде је и застаде.

— Не дочекала Великог Петка — одлучно му рече.

Он је загрли.

Ја се неугодно тргнем и као, да ми неко неправедно отима нешто, што је моје, што много волим, и хтедох га гурнути према вратима ходника.

Мушки глас крупно и раздрагано запева подрхтавајући; и разлеже се по ноћној тишини и мраку, а сејина рука ознојена задрхта...

* * *

И не осврћући се уђосмо унутра.

У кући — тако смо звали кухињу — пипао сам прстима по густом мраку, само је на банку пепела провиривала мишијим очима црвенкаста жеравица, која као да дрема, жмири и тек да заспи угаси се.

— Немој ништа говорити нани о Милану, — шапутала ми је сеја на ухо, топлим задахом, нервозно пипајући ме по глави и тражећи ми образ у мраку.

— Е, а што ћеш ми дати? — радосно и гласније је запитам.

— Нај-најлепше јаје ћу ти ишарати за Ускрс, што нико, ни господска деца неће имати; а за »авле« и не питај! Само немој... немој жалостити нану — молила ме је сеја и много ми обећавала.

— Нећу, нећу, — уверавао сам је док ми је она љубила образ.

— — — На прстима уђемо у собу, да не пробудимо уморну и заспалу нану. Извучемо стењак из гараве лампе и тихо, ћутећи се свучемо... Зграбим клепало и увучем се под меку дуњу, где сам се гушио, давио у мекоћи и мирису, и смештао грубо, тврдо клепало крај мене на пернати јастук...

— Сејо, сејо — шапатом је зивкам — а шта се то клепа? Још то да дознам, па задовољим своју радозналост и заспим — мислио сам у себи.

— Е, то се тако мора и... знаш... учићеш у школи. Исусу... то се мора пред Ускрс... да ускрсне Христос, Бог што су га разапели зли људи ни крива ни дужна — трудила се сеја, да ми растумачи, објасни клепање, само да ме задобије за себе, ма да јој то разговарање није годило, јер сам наслућивао, да са другим мислима хоће да заспи; то сам осећао по њеном тешком усплахиреном дисању.

Али мене је занимало то »васкресење«, и није ми дало да заспим. Знао сам ја о Исусу: чуо сам од нане и од учитеља, када је говорио старијим ђацима. Већ ми је од пре познато, да морам данас и прекосутра постити а сутра, на Велики Петак једноудити поред посне погаче, и скоро се патити глађу, јер се Исус патио, мучио тога дана. Све сам ја то знао. И ја сам још онда веровао, да ће Исус устати — па ипак нешто није дало, да заспим.

И сад су ми све слике о томе излазиле пред очи, као да их гледам, док сам загњурене главе, у мраку, мислио о клепању: суд Исусов венац од трња, што боде и тера, гони крв из главе,

па они пробијени ексери кроз шаке и ноге, кроз месо... па жуч место воде, она горка жуч, какву сам и ја пробао кад кољемо јагањце... Ух... И тада се стресем, згрозим се, растужим и зажалим...

Знам ја, да ће Он устати, мислим даље — само мора, да се пати, да ја жалим, ваљда зато, да бих се после, на Ускрс пуније, јаче радовао, био срећнији... знам, јер и лане је био Велики Четвртак и Петак, па одмах »васкресење«... Знао сам то све и сам, а и нана ми је то говорила, да увек иза Великог Петка »мора« доћи Ускрс; тако је — вели — од кад је света, а тако ће бити док буде света!

Светислав Шорњански

U međimurskim vinogradima

Sutnja

U nas je tiho...
U nas se beskrajno šuti.
I vetrovi šapuću tu.
Nemi su i dô i breg.
I grcaj se guta.
I suzom oko se muti,
I visoko dižemo bolova steg.

Crne tišine dišu nam poljem.
Besputni puti
U ponor vode tu ponos i svest.
Krvave duše u grču se tresu,
Al s osveta ljutih
Još uvek se trza nam zgrčena pest.

U nas je tiho...
U nas se beskrajno šuti;
Šutnjom se naša izražava bô
I krik i patnja...
O, hoće li skoro — što srce nam sluti —
Radosti vrisak
Probudit nam mrtva brda i dô...?

Ivan N. Novak

Socijalna pravednost

Problem socijalne pravednosti je problem staroga datuma. To je u bitnosti svojoj pitanje kraljevstva božjega na zemlji. U prošlim su vijekovima ljudskoga roda nastojali da riješe taj problem religiozni reformatori s pomoću vjersko-moralnih zasada, polazeći sa stajališta, koje je odgovaralo dobi, u kojoj su oni djelovali, da religija obuhvaća sav ljudski život, koliko ovaj na zemlji, toliko onaj preko groba, dotično da je zemski život tek priprava za budući, vječni život. Neosporna je činjenica, da je svaka religija, sad u većoj, a sad u manjoj mjeri djelovala na socijalne odnose u tom smjeru, da se ublaži socijalna nepravda. Pa ako već nikako drukčije, a ono barem poticanjem na dobrotvornost, samilost i sućut prema siromasima. Oduvijek je dakle bila u čovjeka budna svijest *dužnosti prema bližnjemu,* svijest, da čovjek pojedinac nije biće samo za sebe, koje nema da se stara za svoju okolinu. A to je i prirodno, jer čovjek nije samo materijalno biće, stvor od krvi i mesa, već i stvor s prirodjenom inteligencijom, svijesno *etičko biće.*

Promatramo li s toga gledišta razvoj religioznoga osjećanja u ljudi, to vidimo stalno usavršavanje etičke svijesti. Razumije se samo po sebi, da se ta svijest morala sve više produbljivati nesamo pod utjecajem kulturnoga napretka čovječanstva, nego i zbog sve to zamršenijih socijalnih odnosa. Dosljedno tome je i Krist, osnivajući kršćansku religiju, morao da svrati svoju pozornost na savremene tada socijalne odnose, te je naoči golemoga broja robova iznio veliku zasadu o *ljubavi prema bližnjemu.* Time je on u okviru religije, koju je stao da propovijeda, bio ujedno i propovjednik socijalne reforme, borac protiv socijalne nepravde svoje dobi.

Ne potcjenjujući nimalo utjecaj religije na život ljudi, a naročito na ublaženje socijalne nepravde i nejednakosti medju ljudima, vidimo ipak, da dobrotvornost, samilost, sućut i ljubav prema bližnjemu nijesu još do dana današnjega odstranili socijalno zlo. Kraljevstvo božje ne silazi još uvijek na zemlju. Problem socijalne pravednosti jednako je još na dnevnom redu, te čeka na svoje riješenje.

Mnogi su nalazili bankrot religije u toj činjenici, što je socijalna nepravda ostala u bitnosti svojoj ista kao i prijašnjih vijekova, to jest što se samo promijenio oblik socijalne nepravde. I zamisliše novi jedan sustav socijalne reforme, prema kojemu bi se imalo preobraziti čitavo ljudsko društvo. To su socijalistički reformatori. Oni su demokratsku ideju o jednakosti ljudi izveli do krajnjih konzekvencija, te su istupili propovijedajući, da se socijalna nepravda dade odstraniti jedino

na taj način, ako se uklone nejednakosti u posjedu. Privatno je vlasništvo — prema naučanju socijalističkom — danas jednako tako povlastica odabrane manjine na štetu narodne većine, kao što bješe nekoć povlašteni položaj šačice vlastele, plemstva i klera prije francuske revolucije. Demokratski je pokret u 18. i 19. stoljeću skršio premoć i povlašteni položaj vlastele nad pukom s pomoću pobune širokih narodnih masa, koje ustadoše, da izvojšte: jednakost, bratstvo i slobodu. U borbi je pobijedila narodna većina, povlastice su feudalnoga doba bile dokinute, ljudi su postali pred zakonom jednaki, ali socijalna jednakost i pravednost nije ipak nastala. Naprotiv, razvoj je ljudskoga društva bio i dalje obilježen starim socijalnim suprotnostima, a u novom obliku. Prestalo je nekadašnje ropstvo i feudalno kmetstvo, ali je ostalo na jednoj strani siromaštvo, a na drugoj bogatstvo. Rekoše zato socijalistički reformatori: korijen svemu zlu je u privatnom vlasništvu; treba dakle učiniti općim dobrom sva sredstva proizvodnje, naročito zemlju, rudnike, tvornice itd. Način pak da se do toga preuredjenja društvenih odnosa dodje, jest osviještenje i borba radnoga naroda, koji sačinjava većinu naroda i čovječanstva.

Socijalistički je dakle ideal: stvoriti takove prilike, te će biti suvišnom svaka dobrotvornost i samilost, svako nastojanje, da se tek ublaži bijeda. Bijede naprosto ne će više biti. Svi će ljudi biti uistinu jednaki, to jest svaki će čovjek imati mogućnost da živi i da radi, pa da na osnovi svojega rada i dokazane sposobnosti zauzme u društvu onaj položaj, koji zavredjuje. Nema dakle više »uglednih« i »odličnih«, moćnih i privilegovanih po rodu i novcu — svi su ljudi jednaki, ravnopravni. Socijalna je pravednost ostvarena, jer nema više bogatih i siromašnih, gospodara i slugu, plemenitih i neplemenitih u dojakošnjem smislu. Pravo plemstvo srca i duše dolazi odsada do izražaja, ugleda i moći temeljem povjerenja naroda. Kraljevstvo je božje tu, na zemlji.

Isporedimo li sada ideale religioznih reformatora, naročito najmoderniju kršćansku religiju s idealima onih, koji propovijedaju društveno-gospodarsku preobrazbu na načelima socijalističkim, naći ćemo veliku sličnost, pače suglasnost u krajnjim ciljevima. Krist nas uči: ako imaš dvije košulje, podaj jednu bližnjemu svojemu. To znači: etički tvoj imperativ mora biti tako jak, te ne smiješ kraj sebe trpjeti nevolje bližnjega svojega, već mu moraš pomoći iz ljubavi prema njemu, prema bratu svojemu, sinu čovječjemu, kao što si i ti, da budete izjednačeni u svemu. Ljubav prema bližnjemu ima dakle da bude *sredstvo jednakosti* medju ljudima. Socijalizam naprotiv propovijeda: treba ostvariti takovu organizaciju društva, treba društveno-gospodarske odnose ljudi postaviti na takovu osnovku, da će već time biti ljudi medju

sobom izjednačeni. Zato ne ljubav prema bližnjemu, nego *borba* (klasna) potlačenih protiv tlačitelja, izrabljivanih proti izrabljivačima. Očito je, da razlika izmedju Krista i Marxa nastupa tek onda, kad se uoče metode, sredstva, kojima jedan i drugi žele da ostvare jednakost medju ljudima i uklone socijalnu nepravdu sa svijeta.

Devetnaest je vijekova prošlo, a od nekadašnjega revolucionarnoga pokreta socijalno bespravnih učiniše oficijelni njegovi zastupnici silnu organizaciju, koja danas služi kao uporište onima, koji vladaju nad pukom. Velika etička ideja socijalne pravednosti, ideja s pomoću ljubavi prema bližnjemu preobraziti svijet i sagraditi kraljevstvo božje na zemlji, nije time dakako propala. Velike ideje ne propadaju, one se samo transformiraju tečajem vremena. Tako je i ova ideja poprimila samo drugi izvanjski oblik, oblik pokreta potlačenih i bespravnih u današnje doba za pravo i jednakost. Drugim riječima, uspjeh i pobjedu te ideje traže danas svi oni, koji se pate i koji osjećaju društvenu nepravdu, ne znajući niti, da je to bilo oduvijek nastojanje ponajboljih duhova čovječanstva, i da je ta težnja svojstvena čovjeku kao etičkom biću, kad on dodje do svijesti o tome, da materijalnost nije sve. *Vidimo dakle, da je onaj etički fundamenat, na kojem su se vazda podizale sve religije, a koji je podigao i kršćanstvo do tolike moći nad duhovima ljudskim, te je ono stoljećima ispunjalo sve misli i sav život bezbrojnih muževa, ujedno i misao vodilja svih pokreta za socijalno oslobodjenje čovjeka.* Ima dakle unutrašnja veza izmedju etike i života, izmedju potreba duha i materijalnoga bitka čovjekova, izmedju religioznih i socijalnih pokreta. Oni se zapravo nadopunjavaju!

Svratimo sada pogledom na današnje prilike. Danas je etičko-religiozan život posvema odijeljen od materijalnoga i socijalnoga života. Duhovne potrebe sasvim su razlučene od tjelesnih. Religija bavi se samo problemom, kako da spasi dušu čovjekovu, a materijalni opet život upućuje čovjeka samo na to, da se brine za tijelo i sve, što je s time u vezi. Tako je nastupio potpuni *dualizam* u životu čovjekovu, pa zato i čovjek živi dvojakim životom. Sad pretegne u njega briga za dušu, a sad opet za tijelo; sad se moli Bogu, a sad opet čini nepravdu bližnjemu svojemu. S tehničkim napretkom čovjek je za svoje materijalne interese morao da založi sve svoje moralne i fizičke snage, ako je htio da uspije i da u eri divlje utakmice pobijedi. Postavio je dakle materijalni svoj interes vrhu svega, a da tek kako tako umiri svoju savjest, ukoliko mu je to još bilo uopće od potrebe, dobacio bi kakvu takvu milostinju bližnjemu svojemu. Ljubav prema bližnjemu i *dužnost*, da svatko poradi, kako bi se odstranila socijalna nepravda,

darujući kao brat bratu svojemu sve svoje, dijeleći sa siromašnim pače i košulju svoju, pretvorila se u *milostinju*, u tu uvredu čovječanskom dostojanstvu. Prirodno je onda, da je poniženje, bijeda i potlačenost izazvalo u masama narodnim toliko bijesa i buntovnosti, te su socijalni pokreti današnje epohe obilježeni više *mržnjom*, negoli etičko-religioznim osjećajem, kojemu je sadržina: riješiti čovječanstvo zla i nepravde. Kao nikad razbira se to danas u Rusiji. Tu je ideja socijalnoga oslobodjenja ostala samo izvanjski ukras, ispod kojega se skriva mržnja, osveta i bijes na dosadašnju nepravdu. Ali duh osvete i mržnje nije duh stvaranja, te ne može da djeluje drukčije nego razarajući. Bez etike nema preporoda pojedinca, nema oslobodjenja naroda i čovječanstva, nema kraljevstva božjega na zemlji.

Ideal socijalne pravednosti ne postizava se dakle niti samim oplemenjivanjem duše ljudske, niti socijalnom borbom kao takovom. *Treba i etički uzgoj pojedinca i socijalna reforma, to jest treba da se združe etičko-moralni osjećaj i demokratski pokret za socijalnu pravednost, pa će biti moguća preobrazba ljudskoga društva, ali će podjedno biti proveden i moralni preporod čovječanstva u znaku ljubavi i dobrote.*

Religiozno-etička nastojanja uzmaknula se pred grubom silom. Sila je ovladala svijetom, prepustivši religiji, da sprema duše za drugi život. Oficijelni zastupnici religija pomiriše se s time, te zapustiše socijalno-reformatorski rad za oslobodjenje čovjeka na ovom svijetu u duhu nauke pokretača-reformatora. Tako je čovječanstvo, što se pati, ostalo prepušteno samome sebi sa svojim težnjama za oslobodjenjem od socijalne nepravde. I ono se priklonilo zamamljivoj ideji, da s pomoću sile preuzme vlast u svoje ruke i odstrani nepravdu. Bila je to misao o diktaturi proletarijata, misao, koju je najpregnantnije formulirao germanski duh, da je napokon pokuša ostvariti — Slaven. I gle, gdje su etičko-religiozni preduvjeti kao malo gdje, — u Rusiji — propada ipak taj pokušaj tragički, u jednu ruku zbog nedovoljno razvijenih društvenih odnosa, koje pretpostavlja nova organizacija društva, a u drugu ruku zbog toga, što sila ne može da bude fundamenat nikakve pravednosti, a pogotovo ne socijalne pravednosti. Sila znači već sama po sebi nepravdu, a zato kraljevstvo božje na zemlji može da nastupi samo onda, kad ideal socijalne pravednosti zauzme prvo mjesto u etičkoj svijesti čovjekovoj, kad sila kao protivetičko sredstvo postane suvišnom, jer je većina naroda i čovječanstva za socijalno oslobodjenje i pravednost.

Reći će tkogod, da to znači odgoditi riješenje socijalnoga problema na daleku budućnost, a on da se mora riješiti puno prije. Medjutim pomislimo, da li je koji narod stekao samo i svoju nacionalno-političku slobodu, a da je nije bio vrijedan i da nije morao prije proći svoje moralno pročišćenje, da dodje do nje? Dotično, da li je narod, koji još nije prošao svoje moralno pročišćenje, znao da vlada sam sobom, čuvajući svoju slobodu i ne ugrožavajući slobodu drugih naroda? Ne, doista nema drugoga puta k slobodi, nego *unutrašnja izgradnja naroda u njegovim pojedincima.*

Pa ipak, riješenje socijalnog pitanja i ostvarenje socijalne pravednosti nije time odgodjeno na dugi rok. Socijalna pravednost napreduje sve više nesamo u svijesti pojedinaca, nego i u javno-pravnim ustanovama. Tek je nekoliko decenija prošlo, kad se sve socijalno djelovanje društva sastojalo u privatnom dobrotvorstvu i u javno-pravnoj organizaciji suzbijanja ubogarstva. Društvo se dakle ponajprije stalo brinuti za prosjake, jer je pogled na njih budio socijalnu savjest u ljudi. Posljednjih decenija vidimo, kako se sve to više razvija socijalno-političko djelovanje države. Etička svijest i socijalni pokret izazvali su nove ustanove, o kojima nije svijet prije ni slutio. Tako već danas postoje svakovrsna osiguranja radnika za slučaj bolesti, invalidnosti, starosti i besposlice, a tendenca je socijalne politike, da ta osiguranja učini pučkim osiguranjima u pravom smislu te riječi. Za vrijeme rata je socijalna skrb zahvatila još veće dimenzije, pa nema gotovo područja, na kojem ne djeluje država, kao organizovana društvena zajednica, socijalno-reformatorski. Već danas je socijalna reforma najvažniji zadatak države, a poslije rata, kad nastupe toliki novi socijalni problemi u svoj svojoj veličini, bit će to još i više. ***Država uopće preuzimlje sve više socijalnu funkciju, a njena uprava postaje socijalnom.*** Pred tim zadacima pada sve, pa i obziri prema privatnom vlasništvu; interesi naroda postaju svetijima od interesa pojedinaca i njihove privatne svojine.

Socijalna reforma napreduje dakle. Ona je potreba, koja se ne može smetnuti s uma. Socijalni su pokreti tu, te ih se ne može omalovažavati. Oni će pače sve više rasti i potresati s današnjim društvenim uredjenjem, kao oluje, što ugrožavaju život. Socijalna pravednost kuca na vrata današnjega društva sve to jače, pa milostinja društveno zapostavljenim slojevima ne pomaže tu više ništa. *Čovjek traži svoje pravo na jednakost.* Etika i socijalna reforma slave izmirenje. Problem socijalne jednakosti stupa u posljednji stadij.

Pita se sad, kako ćemo da dočekamo to novo vrijeme, koje dolazi, mi Jugoslaveni? Hoćemo li pustiti, da nas ponese val socijalnih borba u neizvjesnost ili ćemo se za vremena orijentirati, kako treba? U životnom je našem interesu ovo potonje; u interesu našem nacio-

nalnom, kao i socijalnom, da očuvamo sve naše narodne jedinice i da im pružimo mogućnost kulturnoga razvoja. Mi se stoga nemamo bojati socijalne jednakosti, već ju pače moramo željeti, jer ćemo samo tako postati narod velik i jak, iako ne brojem, a ono kvalitetom svojih članova. Kao Slavenima nam je već demokratizam prirodjen, zato nam demokracija može biti samo na korist. Jedino je za što nam se valja pobrinuti, da naša demokracija bude dokraja prožeta etičkom sviješću i da budu vazda na čelu našega naroda etički najvrjedniji ljudi, koji znaju, da bez etike nema socijalne reforme, a bez socijalne reforme da nema etike. Jer samo etika i socijalna reforma zajedno ostvarit će socijalnu jednakost i osloboditi čovjeka i drugdje i kod nas!

Juraj Demetrović

НАШЕ ПЕСНИШТВО.

Српски огранак наше књижевности није увек наш, нема амбиција да нам говори свима, члановима нације и човечанства. Данашња српска лирика тек у врло ретким случајевима наставља певати онде где су стали Змај и Војислав. Него кида не само са нашим традицијама, него и са нашим животом, и то чим било у име лепе форме, било у име отмене душе. Место цвета, пресађена у наш врт, аклиматизована тако да у његову мирису осећамо дах родне груде, она је често цвет узабран у туђини, увезен нама као готов цвет, чије жиле и стручак осташе у туђини, нити их познаде кад наш човек. Такав цвет код нас нема лепе боје живота.

Против радикалних реформатора нашег народног живота, кад се они зову Доситеј или Светозар Марковић, ми немамо ништа да рекнемо. Ови су се потрудили да буду Анахарзи младоме нашем народу, па су туђа културна блага, за која су мислили да нам требају, уносили у заостали свој народ, приближавали га тиме културноме човечанству. Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Исидора Секулићева, Св. Стефановић, Вл. Петковић-Дис, Станислав Винавер, Мирко Королија, доносе нове форме које једва да могу постати народна својина, и у већини случајева певају као будизам, славе декадансу и као такви не треба да постану народна својина. Формама или идејама, они дезертују не само из редова народа, него се отуђују животу уопште. Нико од нас не жели бити слепи националист, зарђала брава на зидинама народног живота, која никакво добро не пушта да споља уђе у народ, и никакво зло да из народа изиђе; али, младићи, никаквој моди за љубав се не ћемо играти болесника и очајника, не ћемо здрави лећи у болесничку постељу, па ма та мода долазила из самога Тријанова или из Капилаварту.

Најблажа је наша замерка овој лирици што, у погледу форме, не певају из наших претпоставака, што им стил није наш. Мирко Королија пева балате, и нуди нам да их читамо, док су њих, мислим, у Фиренци играли. Бар за лирику Пиндара, за корове грчких трагедија знамо да се песник старао и о певачима и играчима; отуд, ако и пристајемо да скандујемо стихове Хораца или Мушицког, Пиндареве стихове не очекујемо у српској лирици, досад их и нема. Или, у родољубној песми својој *Вардар,* Дучић пева:

Лавови од туча мотре живе лаве.

Ово је одиста цвет устргнут на обали Сене, онде где се у њој огледа Лувр, или можда код Белфора. А где су код нас, не на Вардару, него у Београду лавови од туча? Тек, примимо ово као национализам своје врсте. Песник, заједно са нама, верује да ће и наша земља у скорој будућности процветати скулптурама. »Треба писати тако као да остављамо дело у једном свежњу на који смо написали: »Да се отвори на стотину година после моје смрти,« каже Дучић. Све бисмо ми то примили, ако и не с усхитом, кад би ова лирика за нашу будућност увек имала тако добре жеље. Али она из туђине не доноси само стил просвећенијег једног народа, него често (сад није реч о гђи. Секулићевој, ни о г. Королији) доноси идеје једне класе искорењене из нације и човечанства, осећања стилиста и уметника који не ће да буду, у првом реду и пре свега, људи. Код нас пресађују једно тло које је у Франси било бар разумљиво, ако се и није могло желети и одобравати. Тако смо добили декадантну појезију хиперкултурних футуриста.

Ови назори су налик на псовку, и они су израз незадовољства. Не знајући шта је то футуризам Маринетија, — нека нам буде слободно да се о томе никад и не обавестимо, ми овај став у књижевности зовемо футуризмом за то, што он свакако претпоставља онаку будућност, какву ми Југославенима не желимо. Чули смо да је у Франси бреме големог културног наслеђа, не подједнако расподељено по покрајинама, било тешко

неким Парижанима тање крви; да су јучерашње нараштаје преко четрдесет година као мöра притискивале последице слома и пораза у 1871; да је најбоље синове Франсе до очајавања доводило то што француске жене рађају 500.000 деце мање него што треба, па да држе корак са суседима. И знамо да су, под дејством тих и сличних околности, код неких уморних духова настале оргије анализе, порицања, сумње, да су Касандре стале злокобити у песмама и доктринама очајања. Сви меланколичари, они који вечито куну садашњост, ма она каква била; неурастеници који не могу да поднесу вреву бучнога данашњег живота, сви »болесници ради болести« дезертоваше из живота, положише оружје прве борбе, да појезију пренесу у царство отмене досаде, Турис Ебурнеа, спроведоше развод књижевности и живота.

Било је то »францеско цвеће« и за саму Франсу. У чије име су декадентски болесници певали сутон и јесен, умор и смрт, питамо ми данас, иза како је народ Франсе показао да он не толерира само смрт, иза како је примио борбу с најужаснијом војском света, и јуначки одолео војсци над војскама. На Марни, и одонда све до данас, синови Франсе доказаше да су злогуки декаденти комедијаши, а њихове идеје лаж и болест. Још пре рата, пак, један од књижевних првака Франсе, Ромен Ролан, зададе смртни ударац томе будизму у појезији и уметности.

А наши футуристи? Оно стадоше пресађивати *Цвеће Зла*, уносити будизам, чежњу за Нирваном у један народ који једва зна шта је то живот, једва га је окусио. Из своје лирике избацише све здраве и активне силе нације, привреднике и културне раднике, па у храм песме наше уведоше Веласкезову Инфанткињу, унесоше њену и своју отмену досаду, горчину неурастеника, очемерених богатством, луксузом, традиционалном културом, свим оним чега у нас нема.

Сент-Бев и Теофил Готје су бранили Бодлера и његов спектар очајних боја (преливи труљења, боје устајале лаве, сушичаво руменило, отровна жута боја просуте жучи) тиме што тих боја одиста има на гробљишту где се раствара леш крајње дозреле једне цивилизације. И тим што је у Француској књижевности скоро све друго већ изражено (на то се тужили и Де Мисе и Сили Придом). »Вама је било остало премало места; пошто су земаљске и небесне њиве биле скоро све пожњевене, и већ тридесет година су запослене толике лирике у толиким

облицима, — стигавши тако касно и последњи, ви сте, мислим, рекли себи: — »Е, лепо, али ћу ја ипак да нађем појезије, и наћи ћу је онде, где још никоме није пало на памет да је бере.« На буњишту, у лудницама, на месарским кланицама, онде где се распадају мрцине.

Кажу социолози да култура не улази међу дивљаке лицем напред, него стражњим делом тела; кажу да су Индијанци од свију тековина Европе најлакше схватили рум. Наши будисти као да би нас волели понизити до Индијанаца. Место да раде наше Прометеје, Фаусте, Робинзоне, Атланте, ма у како маленим димензијама ови живели међу нама, они почињу са Инфанткињом и Нирваном. Они мисле да би право било: Западу култура а нама гримаса очемерености њоме; Запад носи терет просвећеног живота, а ми малаксавамо, То смо, иначе гледали само у цирку: »феномен« диже терет, а думер-Аугуст стење. Откако је сиромах Војислав безазлено рекао

о много чему мислио сам ја...

одонда у песничком врту нашем све сами млади старци, и мисао нам »ране ствара, кости ломи, ко да су од стакла«, и цео наш народ постаде »рано изнурена раса.«

Споменусмо Инфанткињу као симбол за болесну душу наших лиричара, за њихово гађење од живота, за празнину срца. Добри читалац ће можда у недоумици рећи да општу реч први пут чује, и питаће где је та Инфанткиња. Њему ћемо укратко показати је прстом: ено је у Дучићевој песми *Бдење*. На крају мртве алеје, у тихој вили, на кревету од кедра, под јорганима на којима цветају хризантеме, тужна жена, уморна од љубавне чежње. Пред њом, у орману од ебаноса, у кожи укоричени Тасо и Плато, али она чита *Залазак сунца, Досаду, Малу Принцесу, Црну песму* у Ескуријалу. Ено је под овим симболичким именом у Винаверовој *Берсези*, а Светислав Стефановић је, сав срећан, објавио Роду велики догађај; да он у Винаверевој песми има бољу транспозицију Веласкезове Инфанткиње, него ли француска лирика у стиховима, иначе, хуманистичког Фернана Грега, да смо зар на путу да Французе претечемо, наткрилимо у будизму.

Него, против ове будистичке заразе је друкчим гласом грмео покојни Скерлић. Зато ћемо, ма летимично, рећи још једно два три њена »нечовјештва«, па прећи на дневни ред. Сва заузета бригом о корекцији, о форми, и отмености, зазирући од

свега што је у вези с нашим виталним осећањима и културним тежњама, од свега што се опире Нирвани, она је толико јалова! Ово боли нарочито код талената какви су Дучић, Ракић. Паметна глава, Јован Дучић је имао срећну мисао, и у таленту му је било, да наш рококо и наш тријанон пева у Дубровнику. Тако смо добили мили циклус *Дубровачких Поема*, и у њему и дубровачкога кнеза са властелом, и Дон Жуана, доктора in utroque и поклисара, и Доминиканца, и карневал на Страдуну, најзад и славнога ту дубровачког кардинала. Само ни у овом циклусу, ни у *Јадранским* му *Сонетима*, не би места једноме Гундулићу, највишем цвету те наше културе. Јер је овај био здрав и озбиљан творачки дух, дубоко националан, а стварање, стицање, организовање није љупко, него је сва грација у трошењу и расипању.

Или, код Ракића, читајте циклус *Косово*, па да га поредите с циклусом *Франс* Сили Придома, или са *Горским Вијенцем*. Како је оно штуро, сиромашко! Живећи годинама на Косову, Ракић је нашао у споменицима културне му прошлости три четири симбола, већ готове симболе, које је коректно изразио; нашао их је на фрески Грачанице, на везу Јефимијина покрова, преведену у *С. К. Гласнику*, у порушеној цркви, у народном веровању о црвеној и плавој крви косовских божура. А није видео онде елизијске сенке, нашао читаву једну религију, као Његош; ни осетио теме које је у вези са њим радио неписмени Марко Миљанов, бележећи »мале ствари које су други прескочили, оно што је од свачијега писања удаљено и заборављено, само што народ не заборавља у причању и песмама својим, а особито народ у Старој Србији, у великом пространству наше царевине, ђе све тоне и забораву се примиче.«

Најзад, треће нечовјештво данашње лирике је њена неразумљивост.

Г. Марко Цар, иако о племенском нашем духу говори као да се он бар онолико изразио, колико дух Хелена или Кинеза, ипак спомиње једно доста практично обележје анационалне књижевности, то је књижевност за коју »домаћа публика нити има осјећања, нити има разумијевања.« У том схватању, он спомиње и »просечну народну интелигенцију, којој је књижевност у првом реду намијењена.«

Док Г. М. Цар теоретски иште да наша књижевност буде разумљива бар за просечну интелигенцију, ми смо са њим; ми идемо и даље и желимо да она буде разумљива сваком човеку

који има духовних потреба, био он писмен или не. Наши радници на народном просвећивању, а то је дознао и Г. Радован Кошутић у Петрограду, знају да велику књижевност могу да разумеју и саосећају и робови »црнога труда«, само ако имају аристократску ону потребу да монологишу с књигама у руци, или да са њом дијалогишу.

Ми не иштемо да наша књижевност постане национална и разумљива тиме што би се спустила на нивô духовно лених, равнодушних незналица, него тиме што ће казивати ствари које, и изван ње, занимају људе са духовним потребама. Ми нисмо против неразумљивости којој је узрок у читаоцу, него против неразумљивости која настаје отуд што песник не ће, по програму, или не уме, по таленту, да буде херој и пророк, човек велике душе и срца, интерпретатор живота. Него интерпретира, речима, Шопена или Веласкеза, и неће да буде наш већи брат, него нам речима Селима везира довикује:

Пучина је стока једна грдна . . .

или нам, речима Милана Чурчина одриче чак и снове:

Ја имам снова, а пучина спава.

(Читаоче! Неки Чехов, кад је писао новелицу руском бропаги, значи о двострукој скитници, о побеглом робијашу који живи без имена, дао је тој новелици назив *Сање*, Мечти!)

Има једно неразумевање или тешка разумљивост књижевности, коме је извор у основним обележјима модерне културе. Никада већ данашња екуменска култура неће говорити језиком који дете учи од матере, у првом годинама живота. Ту су срећу уживали народи самобитне, оригиналне културе, потпуно народног порекла, израђене до краја властитом снагом, Хелени, на пример. Данас су и кинески зидови, сви кинески зидови, порушени и свет обухвата једна култура, и та је ученога порекла, настала обновом готове, васкрсом већ сахрањене једне културе, пресађивањем исте у народе другога говора, превођењем на латински, па на италијански, на француски, итд., језик. Отуд приличну муку мучи свако, ко се брине о народној књижевности. Питање страних речи! (да већа и тежа питања не спомињем). Мали неки народи, Мађари, на пр., били су покушали да преведу све термине, да све, па и туђе културне тековине сами именују и остваре духовну анархију. Али је то забуну само удвостручило: данас Мађар за многе појмове мора да зна

по два назива, и заједнички, и посебни мађарски. Не, све тешкоће, настале услед ненародског, хеленског извора данашње културе, морају се савладати само методом коју је препоручивао Сава Текелија. Учити. Њему су говорили: не разуме народ ваш учевни, црквенословенски језик. А он је одговарао: коме је мило православље и жели књижевну узајамност Словена, тај ће дати труда, па ће га научити. Из овог чланка, као једини излаз из опште тешкоће, то се исто поручује целоме народу нашем, а не само интелигенцији. Учићемо, а хеленској култури ћемо дати изузетно место, њен Олимп и Парнас, лепе јој симболе и славне књижевне производе ћемо пригрлити као наша, као народна културна блага. Иако потомци Саве и Доситеја, ићи ћемо у академије и ликеја. Даномице ћемо слати Аргонауте по њено златно руно. А друге ћемо укрцати за Франсу, ону у којој су Раб'ле и Монтањ и Бернар Палиси, Молијер и Лафонтен, и Дидро и Лавоазје, Сили Придом и Пастер, и Ромен Ролан, Аргонауте који размину цвеће благородства, него траже да код нас пресаде *Цвеће Зла*, или да га још наткриле, боље да потопе подморнице.

Двострука је, очевидно, неразумљивост коју замерамо будистичкој лирици, есеју гђе. Исидоре Секулић или Димитрија Митриновића. Једна је, — неразумљивост тема — у томе што нама, који тако мало знамо Евклидову геометрију, сладе онај свет n-тих димензија: што су ударили у кукњаву и зле слутње баш у часу кад се с једног краја нашег народа до другога довикивале речи вере, самопоуздања, управо кад се стало клицати; што не раде крупне мисли, него само танке нијансе мисли и осећања, не вајају рељефне кипове људи, него подврсте. А други је, с овим у присној вези, неразумљивог стила. Они немају наша чула, него друга нека, нама непозната, они не вајају ликове, него лирски интерпретирају имена већ готових ликова (Стефановића *Сан Мандушића Вука*, Назора *Мајка Маргарита* и т. сл.) Садржајем, дакле, или стилом, или ничим, није ова књижевност намењена нама грешним лајицима, него само неколицини посвећених у мистерији заната. Светислав Стефановић пева музичке визије које се допадају Милану Беговићу, а Станислав Винавер *Сумракове флауте* које хвали Св. Стефановић. А нама не преостаје друго, него да себе таксирамо као да стојимо испод просечне публике, само зато што немамо оно тисућу и прво чуло којим модерности сазнају свој песнички свет, и зато што смо људи од крви и меса, те у

власти живота, а ови уметници су изван његова домашаја, па и њихова уметност изван наших схватања.

* * *

Тако се, од прилике, с нашом књижевношћу разговарао њен некада ревносан читалац и пропагатор, онда кад је био осуђен да не живи, него да само чита о другим животима. Били су то бескрајни монолози и дијалози у дуге дане и ноћи и године; тако дуги да их је сад тешко било згужвати у један, ма и овако неуобличен чланак. И кад га је ипак написао, сужањ се уплашио. Он је открио и сам какав је био пре украдене му четири године живота, али позна какве су се промене збиле изван решетака му: каква ломљава срдаца, живота̂ и држава̂, какви преврати у душама, у идејама, у стиловима и појетикама. Шта сад зна, није ли, по њему звана, *данашња* лирика, заједно са својим будизмом и туђењем од живота, није ли она жртва и давно већ иструла у гробу, није ли она већ давно *јучерашња* лирика, коју треба помињати само по добру. Болесници који без борбе полагаху оружје, пошто су видели како је њихова мазна болест демантована у свом расаднику, како њихов народ није положио оружје ни после толиких тешких часова и губитака, зар да би упорно остали гори од нас, рода свога, онолико колико је њихова појезија била очајнија од наше стварности?

И још га више заболе ово: он пише против књижевности људи који су осталим својим животом беспрекорни синови рода (»Нико разуман не може бити против патриотизма у књижевности, и нико разуман и племенит не може чак бити без њега,« рече Јован Дучић), и у већини случајева су му пријатељи дражи од очију. Што је више, то су данас потукачи, изгнаници:

Разнео их је живот по свету,
К'о тужна јесен птичија јата...

...Бахнуше у свет далеки,
Ко зна куд их живот витла
(под земљом су можда неки!)...

...Ми не знамо један за другога,
Ко л' погибе, кого ли ухватише,
Ко л' утече, који ли остаде...

И да није имао и он своју, мању или не, невољу, он не би овака имена смео ни изустити, или тек с највишим респектом.

Овако, — с надом да ће му пријатељи опростити, — дознавши из Грича да још има програма и хиперкултура мелодије (што може да значи само неразмерну расподелу музичке културе у нацији), да се за љубав јучерашњој француској моди пропагишу дијалекти у књижевности, и спомиње се децентрализација од неког замишљеног културнога центра. Па прочитав у самоме *Књижевном Југу* речи Јеронима Мише, — он се није могао одрећи комичне дужности да хидри одсече још једну главу. Јер овде нису у питању ситне наше личности и њихова пријатељства. Него је можда тачна слутња: сад или никад. Сада ће зар бити прилика да се оствари оно што је било при рађању наше нације, при издвајању из славенске заједнице нашег српског или хрватског језика; тада било, разбило се, и никад се досад поново не саградило: наше народно јединство. Па ће требати организовати јединствену југославенску душу. Зацело, биће то, пре свега, посао школе: да у што већем броју деце истоветног школовања носи то народно јединство. Али, школа не значи дворану са скамијама, него дворану са душом, с учитељем извесне културе и с уџбеницима. И још увек је питање, какву истоветну храну да пружа школа оном срећном нараштају који се буде васпитао под новом планетом. И питање је, којим елементима културних тековина својих ће три дела наше нације ући у састав заједничке и јединствене културе српско-хрватске-словенске. Недавно је Матица Хрватска издала Антологију нове српске лирике; та је антологија једно лично гласање, образложено у *Предговору* са много учености и талента. По том гласању, новија српска лирика је много више артистичка, малокрвна, болесна, будистичка, него што је таква према схватању овог чланка. У тој антологији је болесна и лирика деведесетих година XIX. столећа, јер су као њене саопштене песме из XX. столећа. Мислимо да је, од стране Срба, Хрватима нуђено оно чега хрватска књижевност има на претек: модернистичких програма, александринства, књижевних праваца место личних талената. Опасност је у томе, што аристократизам српске књижевности с великом спремом и талентом заступају писци као гг. Богдан Поповић и Јован Дучић, док се Скерлићев глас не чује, а гг. Јован Цвијић и Ник. Велимировић не доспевају да о питању подробно проговоре. Престиж талентованих заступника погрешнога правца могао би да поре-

мети кругове у којима треба да се таласа и, по закону социјалне имитације, пропагише национално, једро и здраво, стабло српске књижевности, које је с највише успеха интерпретисао Јован Скерлић, и за које се гласа овим чланком.

Лепота књижевности, то је истина, долази отуд што је она игра, љупко једно трошење сувишних снага, долази од »сувишка срца«. Али, поред те неопходне лепоте, поред естетске, велика и највећа књижевна дела имају и националну или социјалну вредност. Доста је само споменути улогу Библије у животу Јевреја, Хомера у животу Хелена, Вергилија у римскоме царству, ради чега Данте њега и назива:

del mondo si gran maliscalchi...

велики учитељи друштвеног и политичког живота. И када одобримо, дакле, г. Дучићу и свакоме нашем књижевнику да, у тренутку стварања, има пред очима само једну намеру: дати народу и свету добро књижевно дело, тиме што ће себе искрено изразити; опет за то очекујемо да нам, макар и нехотице, буду вођи кроз живот, пошто су они наша већа браћа, и у њима јача доза онога битног, нормалног општечовечанског, него ли у нама. Јер ми познајемо такве лепе случајеве: књижевнику је главна намера била моделисање свога личног живота, изражавање лепоте у градиву живота, формирање што вишег и савршенијег примерка живота; а све књижевно дело његово јесте фрагменат исповести, документ о лепој му души (Гете). Занат таквог књижевника није стил, него живот; он говори исред живота, и на живот мисли кад се саопштава, да повећа нашу љубав за научно, естетско, етично и практично прегнуће (Ecco chi crescera gli nostri amori), нашу љубав за племенитије облике живота, да својом књигом унесе у наше животе више светлости, топлоте, готовости за добро. Као што рече Жана д' Арк: Mais sire Dieu premiér servi. Живот на првом месту, у овом случају наш будући југославенски живот.

Зато је писан овај чланак. Писан с очекивањем да се његова тема практичније и потпуније изради, да и Хрвати и Словенци рекну своје књижевне вредности које имају постати својина јединствене нације. Он је у првом реду намењен посредницима између књижевности и живота, чије редове би тако корисно могли попунити толики књижевни аматери, који немају довољно талента, да воде велику књижевност. Јавне раднике чека при изградњи народног нам живота велика мисија.

Која ће се књига ширити, која ће зидати душу наших нараштаја, то још претежно зависи од двају наших Академија, од три наше Матице, од С. Књиж. Задруге и Д. Хрв. Књижевника. И ако троимени наш народ има смисла за живот и доста снаге и памети да буде свој, он ће у рад споменутих организација унети далеко више плана, па још много боље регулисати књижевни наш живот, трговце и лажне пророке држаће далеко од прага књижевнога храма свог, и књижевност ће у његовом животу, у животу наших индивидуалитета имати управо оно место које њу иде, ни ниже, ни више.

Отуд, у другом реду, намењен је овај чланак и здравој читалачкој публици. На књижевнике би се човек и онако залуду обраћао. Залуду је Скерлић питао наше будисте: ако им родитељство, материнство, ни служба нацији и човечанству, ни прегнуће да у себи извајамо што височије примерке човека; ако живот, једном речју, нема смисла, каква онда смисла има наше писање, штампање и продавање стихова. Велики књижевници пишу, и то је добро, оно што им је у таленту. А ко се дâ завести модом, подлегне зарази, тај није велики књижевник, а онда је свеједно по каквом програму пише, јер за таквога нема доброг програма, јер је за књижевника сваки програм једнако добар, пошто је свему доброме извор у његову дару. Него ми управљамо ове речи читалачкој, а не писалачкој публици, па зато и смемо рећи: не дајмо се ни талентом завести. И у животу има људи који су пијанци с много грације, и других који су такви блудници, и трећих који на мио начин слäжу или ма какву подлост учине. Злодеј Цанкарја, ако хоће да унесе полепшање у лепу долину жентфлоријанску, ваља да је леп. Тако и у књижевности има талената стилом, без дарова душе и срца, има уметника који специфично саосећају с перверзитетима, абнормалностима. И док књижевник има право да слави што хоће, дотле читаоци имају право да читају оно што помаже њихову борбу против рођених им слабости, њихово отимање од њихових начина живота. Свако књижевно дело читалац може да предусретне с питањем: што имаш за мене, шта носиш нацији? Да ли служиш животу или смрти, здрављу или болести; хоћеш ли стезати дах груди, или ћеш га ширити, усправљати кичме или их савијати у полукругове; водиш ли на ливаду, у гору, или у крчму, или још на горе место: да ли спадаш, једном речју, у Његошево »весело царство појезије«, или у царство Диса. (Добро је да човечанство, од времена на

време, подсети генијалнога човека: — Шта има у твојој уметности за мене? И ако нема ништа, одлази! Ромен Ролан).

Публика која би тако дочекивала књижевне публикације, саодређивала би их. Не би соколила књижевничке мушице, мале памети детињастих амбиција да пишу, не би искала сваки дан нову добру књигу што се добити не може, ни сваке године новога генија, што се још мање може добити. И кад нема нових генија, не би се задовољавала сурогатом тога, новим манифестима и програмима, не би излазила на сусрет свакој моди и подлегала свакој моралној епидемији, препуштајући смрти велике покојнике, дела њихова, вредна да у нама вечито живе. Националном књижевношћу васпитана читалачка публика би знатно допринела томе да нам књижевност постане инспиратор народног јединства, инспиратор великих нам подвига у служби човечанства, онако као што је Хомер, певајући »дела богова и људи« васпитао Атењане да потуку великога Ксеркса и да осталим Хеленима постану учитељи самопоуздања. Здрави и нормални читалац, коме се обраћа овај чланак, хумано и национално више вреди него ли другог реда писац.

Заточеник

Ruševine despotskih gradova u Sremu

Pokraj sremskih sela Kupinova, Slankamena i Berkasova nalaze se i danas ruševine starih gradova, u kojima su negda živeli i zapovedali despoti srpski. Da umeju govoriti, pričale bi nam ruševine ove o junačkim i burnim vremenima, kad se u odajama njihovim skupljala gospoda srpska, a po poljanama oko tih gradina blistalo se oružje starih vitezova, pričale bi nam o dobu, kada su ovi gradovi bili poslednji ostaci od negda velike države srpske, a gospodari tih gradova i njihovi ubojni drugovi poslednji potomci negdanjih vladara i vlastele.

Godine 1459., sedamdeset godina posle kosovske bitke, osvojili su Turci Smederevo, glavni grad despotovine, a s njime pade i cela država srpska, nad kojom su vladali despoti, potomci Vuka Brankovića. I sada, kad je uništena bila nezavisnost i zgažena sloboda srpska, događa se jedna veličanstvena pojava kojoj nema ravne u istoriji balkanskog sveta i koja najbolje krakateriše junački duh našeg naroda. Kad je propala bugarska država, Bugari su odmah postali mirni i verni robovi turski. Kad je propala grčka država Vizantija, i Grci

su se odmah pomirili sa ulogom robova. Sa Srbima nije tako bilo. Srpski narod nije hteo da pogne svoju glavu pod turski jaram ni posle pada despotovine, i nije još smatrao da je završena borba njegova sa Turcima. Hiljadama, stotinama hiljada Srba ostavljalo je krišom svoju podjarmljenu domovinu i selilo se u susedne zemlje, da i tamo pomognu u borbi protiv neprijatelja svojih i cijelog Hrišćanstva uopšte.

Ugarski kralj Matija radosno je dočekivao srpske doseljenike, jer su oni značili veliku pomoć. Granica ugarska prema Turcima bila je proređena, skoro pusta; Mađari su bežali sa granice u unutrašnjost, bojeći se blizine turske. Tu, na granicu, u Srem i Banat, naseli kralj doseljene Srbe, da brane zemlju i da odolevaju nasrtajima turskih četa. I jedan član despotske porodice, poznat u narodnim pesmama pod imenom Zmaj-Ognjeni Vuk, unuk despota Đurđa Smederevca, dođe 1465. iz Turske u Ugarsku. Kralj Matija postavi Vuka za srpskog poglavicu u Sremu i pokloni mu gradove Kupinovo, Slankamen, Berkasovo i mnoga sela i spahiluke. Oko Vuka, potomka starih gospodara srpskih, okupiše se mnogobrojni Srbi, te Vuk postade jedan od najmoćnijih velikaša ugarske države.

U bojevima protiv Turaka i drugih neprijatelja kraljevih isticale se srpske čete i njihov zapovednik Vuk vanrednom hrabrošću, i kralj kao nagradu za mnoge ratne zasluge dade Vuku titulu srpskog despota i obdari ga novim imanjima. Despot Vuk se naročito proslavio godine 1476., kad je sa svojom četom od 5000 srpskih vojnika napao gradove Srebrnicu, Kozluk i Zvornik u Bosni, osvojio ih i porušio, a srpsko stanovništvo njihovo preveo u Srem. Te godine je ugostio u svom gradu Berkasovu kralja Matiju. Još dok se bavio kralj u Berkasovu, stigne glas, da je smederevski zapovednik Ali-beg upao u Banat i da pustoši okolinu Temišvara. Despot Vuk se krene odmah sa svojim četama, te u društvu sa vojvodama srpskim Dimitrom i Stefanom Jakšićem napadne kod mesta Požežene na Turke i do noge ih potuče. U pokolju padne i brat Alijin Skender-beg.

Despot Vuk umre 1485. u Kupinovu, pa kako nije imao od srca poroda, pozove kralj Matija Vukova dva brata od strica, Đorđa i Jovana, sinove slepog despota Stefana, koji su dotle živeli u Furlandiji pod okriljem nemačkog cara Fridrika Habsburgovca. Matija pozove ove poslednje ogranke srpskog despota da dođu u Srem i da preuzmu službu i imanje umrloga Vuka. Braća dođoše sa svojom majkom Angelinom godine 1486. i nastaniše se u Kupinovu. Naskoro se nalazili u njihovu posedu osim Kupinova još i Slankamen, Berkasovo, Irig i mnoga druga sremska mesta. Stariji brat Đorđe ostavi posle deset godina despotsko dostojanstvo i pokaluđeri se pod imenom Maksim.

Mlađi brat despot Jovan bio je junačkog srca, te preuze u svoje ruke upravu nad despotskim imanjima i četama. On se oženi Jelenom, kćerkom vojvode srpskog Stefana Jakšića, vlastelina u Nađlaku u Banatu, ali u sred uspešne borbe protiv Turaka umre na nesreću viteški despot 10. decembra 1502. u najboljim godinama, tek što je prešao tridesetu. Za sobom ne ostavi muške dece nego dve kćerčice, Mariju, koja se kasnije udala za grofa Ferdinanda Frankopanskog, i Jelenu, kasniju suprugu moldavskog vladara Petra Rarema.

Udovica despota Jovana preuda se za Ivaniša Berislava, slavonskog vlastelina, kome kralj ugarski Vladislav podari titulu despotsku, i koji sada zagospodari u Kupinovu; ali Slankamen i Berkasovo nisu bili u njegovoj vlasti. Despota Ivaniša postavi kralj i za bana jajačkog, a kad on oko 1515. godine umre, upravljala je u Kupinovu despotskim imanjem udovica despotica Jelena sa četvero dece, spomenute dve kćerke od prvog muža i sa sinovima od drugog muža Stefanom i Đorđem. U to umre (januara 1516.) i kaluđer Maksim, koji je neko vreme bio mitropolitom beogradskim, ali je i ovo dostojanstvo kasnije ostavio, te se povukao u manastir. Maksima sahraniše u manastiru Krušedolu, gde su već ležali majka njegova Angelina, otac njegov Stefan i brat Jovan. Despotica Jelena je živela sa svojom decom u kupinovskom gradu sve dok Turci nisu osvojili 1521. od ugarske vojske gradove Beograd i Šabac, a kad Šabac pade, pokupi despotica svoje stvari koje je mogla poneti pa pobegne iz Kupinova na slavonska dobra, koja je nasledila od drugog supruga despota Ivaniša. Turci stignu jedan dan kasnije u Kupinovo i kad ne zatekoše despoticu, spale i poruše grad kupinovski. Godine 1526. krenuše se Turci da na muhačkom polju poraze ugarsku vojsku i uz put zauzmu i razore Slankamen, Petrovaradin, Berkasovo i druga utvrđena mesta te ceo Srem pađe pod tursku vlast. Stanovništvo u tim selima se što razbežalo što izginulo. Od velikih i utvrđenih gradova postadoše razvaline, a pokraj njih su s vremenom nastala malena sela, u kojima je raja Turčinu robovala.

Granica turske države pomicala se posle muhačke bitke sve dublje u Ugarsku, ali kud god su doprli Turci, svugde su morali da ukrštaju oružje i sa srpskim četama. Posle muhačke bitke došla je na presto ugarski habsburška dinastija, koja je vodila često i dugo borbu s Turcima, a Srbi su u toj borbi bili uvek u prvim redovima.

No to su događaji, koji su se zbivali daleko od Srema. U Sremu je posle mohačke bitke Turčin vladao. Neko vreme se i posle mohačke bitke držao u Sremu sa svojim četama vojvoda Rajko (sremski vojvoda Radosav Čelnik), ali se i on morade naskoro ukloniti ispred bu-

jice turske. U narodnoj pesmi pravda sebe vojvoda Rajko pred slankamenskom devojkom Margitom i tumači, kako je nestalo negdanje srpske gospode:

»Sam ostade u Srijemu Rajko,
Što će sebi, a što li će Sremu
I što li će u Sremu Turcima?«

Dr. Aleksa Ivić

Utjeha noći.

U noć svjetiljka gori.
Žare se žute stijene,
Smalaksaše umorne sjene
Za dugog bdijenja.
A soba proljećem diše,
I s ceste zvonko se mijenja
I vraća napjev kiše.

Noć je umorom dobrim
Stišala sumnjâ muke.
U kiši, što kroz mrak lijeva,
Bijeli zvuk neki pjeva
I k srcu, što neznano voli,
Stište se, meko, ko ruke,
I nad njim moli.

Zvonko Milković.

Kako stojimo s narodnim zdravljem?

Nitko nije propao bez vlastite krivnje. Svaki čovjek i svaki narod, koji je u svom životu stradao, bar je dijelom to sam skrivio. Dakako, da je malo tko propao jedino zbog vlastitih pogrješaka; vanjske prilike morale su takodjer njegovoj nesreći pomoći, ali isto nitko nije pošao po zlu, tko nije klicu smrti u sebi nosio. Nužno je zato za svakoga, tko hoće da živi, sebe spoznati. Već su stari mudraci iskali od umnoga čovjeka i od umnoga naroda, da sebe upozna. S pravom su to zahtijevali, jer to je prvi uvjet, da se uzmogne živjeti i napredovati, da se uzmogne zlo izbjegavati, a dobro tražiti.

Mislim, da ne ištem zato ništa pretjeranoga, ako držim, da je nužno, da i naš narod sebe spozna. I mi želimo živjeti i napredovati. I mi bi htjeli stupiti u kolo kulturnih naroda. I mi hoćemo, da ne propadnemo, kako su propali drugi narodi u povjesti ljudskoj. Život je borba, a boriti se može samo onaj, tko pozna i prilike borbe i onoga, tko se bori. Za našu je narodnu borbu zato neophodno nužno, da upoznamo sebe, kakovi smo i da upoznamo prilike, u kojima živimo.

Ne ima sigurno čovjeka, koji bi sam mogao potpuno ocrtati prilike, u kojima naš narod živi. Ta za stalno ne ima u Evropi naroda, koji bi pod tako raznim prilikama živio, kao što naš narod živi. U nekoliko država, u mnogo pokrajina, uz more, u gorama, u ravnici po gradovima, pod tri razne kulturne i isto toliko nekulturnih sfera podjarmljen, raštrkan, pomiješan, živi i životari. O tim prilikama mogao bi se i morao bi se napisati leksikon. Pomislite razliku izmedju Maćedonca i Gorenjskoga Slovenca, izmedju Banaćana i Istrana, izmedju Vranjanca i »Wasserkroata« u Donjoj Austriji. No o tom se svemu ovdje ne radi. Ja bih htio da u kratkim crtama, u najkrupnijim konturama orišem tjelesno stanje, zdravlje našega naroda i da pokažem, kako je to stanje loše i što je tom lošem stanju krivo.

U takovoj gruboj skici ne će mi biti zadaća zalaziti u potankosti. Ja se ne ću obazirati samo na službene statistike, jer tih dijelom uopće ne imamo, dijelom su »pravljene«, a dijelom nam ne kažu ništa, nego ću se više držati onih podataka, što su ih liječnici dali po raznim knjižicama i člancima osobito u zadnje vrijeme. Njihovo iskustvo i njihovi često pojedinačni brojevi nam više vrijede nego mnoge službene statistike.

Zdravstveno je stanje našega naroda posvuda, gdje on prebiva, loše. To je jednoglasno mnijenje sviju ozbiljnih liječnika u svim krajevima jugoslavenskim. Ima tu stanovitih razlika. U jednom je pogledu zdravlje naroda bolje u Sloveniji na primjer nego u Dalmaciji, u drugom je zato obratno i t. d. Nigdje nije zdravstveno stanje našega naroda onakovo, kakovo je kod njegovih susjeda n. pr. Nijemaca ili čak onakovo, kakovo je u kulturnih naroda zapadne Evrope u Engleza i Francuza.

Najgrublje je mjerilo za zdravstveno stanje nekoga naroda, po mnijenju nekih učenjaka: omjer izmedju poroda i smrti u godini dana. Naš narod pokazuje prema broju pučanstva veoma visok broj poroda posvuda. Razmjerno se na 100 ljudi svuda po južnoslavenskim krajevima radja više djece nego na primjer u Berlinu ili Londonu. Što se toga tiče mi stojimo dobro, no slabe nam od toga koristi.

Račun, da ćemo se mi oduprijeti Nijemcima, da ćemo ih samim svojim brojem svladati upravo je smiješan. Mortalitet je kod nas takodjer velik. Kod nas ljudi (računajući ovamo i djecu) ne živu dugo.

No i sam broj poroda pada i kod našeg naroda kao što pada i kod naših susjeda. Svima je poznato, kakovu brigu Nijemcima zadaje stalno opadanje broja poroda. Svake se godine u Njemačkoj razmjerno manje djece radja. Ta pošast opadanja broja poroda zahvatila je i naše krajeve. Dijelom se to može pripisati ratu, a dijelom kulturi: hotimičnom sprječavanju prevelikoga broja poroda, tuberkulozi, sifilisu i kapavcu, kako je to lijepo opisao u »Hrvatskoj Njivi« Kolibaš.

U Francuskoj je takodjer silno pao broj poroda, no zato i broj umrle djece. Općenito je poznato, kako mnogo djece osobito dojenčadi godišnje umire. Od te djece dalo bi se bar polovicu spasti. U Americi računaju, da će u godini dana osobite brige za dojenčad, spasti 100.000 djece! Amerika je kulturna zemlja, pa ondje toliko djece nepotrebno umire, a kod nas? U Bosni je u četiri godine rata umrlo 104.000 djece. Istina je, tu su bile osobite prilike, ali to je strašan broj, to je nečuven broj nevine, upravo betlehemske nevine djece. Najviše djece umire od umjetne hrane, a kako je poznato u nas se malo djece, umjetno kravljim mlijekom hrani. To znači, da valjada sva djeca, što se umjetno hrane — umiru.

Bezbroj djece umire kod nas od kužnih dječjih bolesti: škrleta, ospica, difterije. Ne ću nikad zaboraviti pogled na jedno groblje u hrvatskom jednom gorskom mjestu. U roku od dva mjeseca izraslo je u tom malom mjestu, na groblju četrdesetak novih bijelih križeva: sve djeca od škrleta! Kako često nam donose matere u bolnicu polumrtvu djecu sa difterijom, koju sva naša nauka i sve naše nastojanje više ne može spasti, a pred dva ili tri dana mogli bi tu djecu lako vratiti zdravlju.

Što da govorim i o sušici. Sjegurno godišnje umire u svim južnoslavenskim krajevima 40.000 do 50.000 ljudi od sušice. Znadete li, što to znači? To znači, da su ti ljudi živjeli zlo, da su gladovali, zlo stanovali, da su se preradili. To znači, da su barem istotoliko ljudi okužili. To znači, da su ti ljudi bar pol godine bolovali, da su to vreme bili na muku i teret svojoj okolini. Sjegurno bi moglo barem 10 do 20 tisuća od njih ozdraviti, da ih se dosta rano dobije u liječenje!

No i druge bolesti nisu kod nas rijetke. Eto kako je pjegava pošalina poharala Srbiju, a zamalo da nije i zapadne naše krajeve posjetila. Trbušne pošaline, boginja, griže i mnogih drugih bolesti, koje

u kulturnim zemljama često tek po imenu znadu, mi vidimo svaki dan. Malarija nam uništava cijele krajeve. Što da kažem o probavnim bolestima? Svaki peti čovjek ima ili što na crijevima ili na želucu.

Spolne bolesti već su prije rata bile u mnogim krajevima Slavenskoga Juga obične. U Bosni je bio sifilis skoro tako raširen kao u kakovom velegradu. U ratu raširile se te bolesti kao kuga po svim gradovima i selima. Sve mjere, a baš ih nije bilo suviše, što su ih oblasti protiv te stoglave hidre, kako ih je jedan naš odlični liječnik nazvao, poduzele, pokazale su se nedostatnim. Nije ni čudo. Vojnik bi morao živjeti u prisilnom celibatu, a isto i njegova žena. Niti on niti ona to ne čini. Poznato je, da jedna gnjila jabuka deset zdravih može okužiti, a jedna zdrava ne će nikada trule popraviti. Na desetke, na stotine tisuća je već okuženo! Ako tako budemo još neko vreme napred išli, naši izgledi u narodnu budućnost biće sve prije nego povoljni.

Alkohola nije se u nas nikada malo trošilo. Ta nije ni čudo, u nas rodi i šljiva i loza. Posljedice se mogu vidjeti posvuda. Imao sam prilike vidjeti školske zadaće jednoga razreda jedne zagrebačke pučke škole. Upravo me zapanjilo, kako se iz njih dalo dijagnosticirati pijanca oca: nervoza i imbecilitet djece kazna je za grijeh roditelja. Uostalom gotovo 90% svih zločina skrivi u Hrvatskoj pijanstvo, a sjegurno 10% svih ludila i 30% svih prosjaka!

Neznanje je našega naroda strašno. Ni broj analfabeta ne daje prave slike o silnom njegovom neznanju. Upravo je nevjerojatno kakove on pojmove o zdravlju i zdravstvu imade. Pred par sam na primjer godina sam na svoje oči vidio, kako su u Srijemu metali nekakove lutke pod sljeme od kuće, da ih štiti od — kolere. Koliko li je nesreće počinjeno time, što mnogi drže, da je najbolji lijek protiv bolesti očiju mokraća. Na ranu obično se meće kravlja balega. Ne ima tako štetne stvari, da baš nju ne bi upotrijebili. Rakija je dobro sredstvo za jačanje djece. Kad zabole crijeva, onda bježi po njima »glista« ili »živina«. Ne, to bi sve bilo zanimivo, da nije žalosno, jer, kad liječnik kuša da mu bolest protumači, onda on sluša i ne vjeruje i bježi babi vračari ili kakovomu Nijemčiću ili drugom barbiru ili nadriliječniku, koji mu na sve pristaje i krive pojmove još više pobrkava.

Mnogo i mnogo trebat će tu uraditi. Naše su oblasti osobito u stanovitim zemljama mirno to sve gledale, kao da ne će iz folklorističkih razloga u tu idilu dirati, no to će se morati sve promijeniti. Ne znači kultura jedne zemlje to, da ona ima lijepih palača ili dobrih pjesnika, niti univerza. Niti najveći učenjak sam za se ne čini kulture jednoga

naroda. Kultura naroda tek onda postoji, kad je svaki član njegov u svojoj nutrini i vanjštini postao kulturan. Svaki seljak i svaki radnik mora postati dionikom znanja i shvaćanja nauke i tehnike (u širokom smislu te riječi). Nauka ne živi u prašnim bibliotekama nego u glavama ljudi i zato je nužno, da onamo dodje.

Mi trebamo da kuću iz osnova stanemo graditi, čim to bude moguće. Mi ćemo trebati škola, škola i opet škola. Da ljudi ne zaborave, što su u školama učili, trebat će knjiga i listova, koji su zaista popularni. Mi ćemo trebati listova, kakovo je bilo srpsko »Zdravlje«. Mi ćemo trebati na stotine tisuća egzemplara knjiga. Naša inteligenca osobito seoska: učitelj, svećenik, trgovac, liječnik i t. d. morat će se svim žarom svoje ljubavi k narodu baciti na posao, da ga prosvijetle. Dobrim primjerom, morat će mu pokazati, kako valja da se živi, što valja raditi, a što ne. Silan je to posao, koji čeka na sve, koji pripadaju našem narodu, no neka misle, da će im zdravlje i veličina, sreća i procvat naroda biti stostruka nagrada za sav trud i posao.

Dr. Lujo Thaler

НЕИЗВЕСНОСТ

Нити знадем где си ни како си,
Нити знадем на којој си страни.
Питала бих, ал' ко ће ми рећи?
Време иде и пролазе дани.

Ниде гласа каквога о себи,
Да оживи срећу ил' сахрани.
Питам, али нико не говори.
Време иде и пролазе дани.

Реците ми живи л' ил је пао,
Реците бар гроб на којој је страни.
Реците ми — ал све ћути немо.
Време хита и пролазе дани.

Јованка Хрваћанин

Zemlju našu daj nam . . .

»Kruh naš svagdanji daj nam danas« molila su nejaka djeca našeg naroda dnevno za vrijeme ovog krvavog rata, al im molba po raznim krajevima naše domovine nije mogla biti uslišana i ona su, slaba i gladna, skapavala, stradavala i umirala.

Ima krajeva naše zemlje koji su se uslijed toga pretvoriti u velika prostrana grobišta, koja pokrivaju znatan dio pomladka naše nacije, najmladje njegove generacije. U Bosni i Hercegovini pomrlo je za to vrijeme do 160.000 djece ispod 10. godine, u Dalmaciji je pomor narasao negdje za 50%, a negdje opet za 200%, dočim se o stradavanju i umiranju naše djece i naroda po Istri i Gorici ni računa ne može dati.

U čitavom ovom strašnom ratu i u čitavom nizu patnja i stradavanja, kojima je naš narod za to vrijeme bio izvrgnut, ova je dječja tragedija jamačno najstrašnija i najpotresnija. Dok su odrasli stradavali i umirali jer su imali ideala, kojima se nisu htjeli iznevjeriti i jer su se morali latiti mača, dotle su nejaka djeca umirala, jer nisu imala hljeba, a hljeba nisu imala u prvom redu, jer nije bilo zemlje, koja bi ih mogla prehraniti.

Ipak naš narod, kao skroz ratarski, bi morao od zemlje živiti i ta zemlja bi ga morala i hraniti, jer je ima toliko, da bi obzirom na ne veliku napučenost spomenutih naših krajeva, ona morala dostajati da prehrani čitav narod.

Ako stoga svejedno proživljujemo ovu tragičnu sadašnjicu, ne smijemo tomu tražiti uzrok u nestašici ili u neplodovitosti naše zemlje, koja nas ne bi mogla prehraniti. Uzrok ne leži u samoj zemlji hraniteljici, već u onim pravima i povlasticama, pomoću kojih postojeći društveni poredak i njegovi organi vlasti odstraniše i isključiše zajednicu od uživanja zemlje i njezinih blagodati, računav istu neznatnom broju privilegovanih pojedinaca i ustanova.

Glavni uzrok našem stradavanju i gladovanju naše djece leži u postojećoj razdiobi zemlje i u ustanovi privatnog vlasništva, koje smatramo kao pravo, po postojećim načelima i propisima zakona, znači ovlaštenje pojedinca da rade i raspolažu po volji sa kućanstvom i koristima zemlje i svakoga inoga od toga se isključuje. Snagom tog ovlaštenja može privatni vlasnik zemlje, koja bi morala da hrani čitavu zajednicu, istu po volji obradjivati ili ne obradjivati, može ju pustošiti, uništiti, napustiti ili prenijeti na druge.

Ova načela, preuzeta iz davnog rimskog prava, koja u znatnoj

mjeri dopriniješe i survanju moćnog rimskog carstva u propast, uzrokom su i danas propadanju našeg naroda i čitavog čovječanstva.

Poput rimskog prava i danas gospodujuće društvo i državna vlast, priznavajući svetost i nepovredivost privatnog vlasništva, poriču zajednici svako pravo na zemlju, koja bi ju morala braniti, i na saradnju za postignuće cilja, kojemu bi zemlja morala služiti. I društvo i državni zakoni štite mrtvu zemlju, ali se ne brinu dovoljno, da bi ta zemlja hranila zajednicu i uzdržavala živote, koji se radjaju. To vrhovno pravo života i opstanka zajednice rimsko pravo nije poznavalo, isto kao što ga nije poznavao ni pozniji feudalni režim ni predratna državna vlast. Svim ovim stoljetnim silama bijaše tudje pravo zajednice da od zemlje dobije sredstva potrebita za život, te da ona, kao sredstvo podržavanja tog života, obradjena i plodonosna predje od pokoljenja na pokoljenje. Te stoljetne moći nisu ni priznavale ni poznavale svrhu i zadaću zemlje prama zajednici, medju kojom pravedno razdijeljena može jedino polučiti svoj cilj — uzdržavanja života. I radi toga zemlja, mjesto da bude sredstvo za život, bijaše izrabljivana kao orudje proti njemu. Mjesto da bude sila koja pokreće razvitak i unapredjuje zajednice, postala je zemlja izvorom zla, propadanja, izrabljivanja i robovanja toli zajednice koli pojedinca.

Ako sve ovo uvažimo, onda se ne smijemo čuditi na gladne godine koje proživljujemo i na žrtve gladi, koje naš narod bilježi. One su prirodna posljedica navedenih prilika, u kojima nas je rat zatekao. Zatvoren i blokiran sa svih strana nije naš narod od nikuda mogao dobivati hrane, pak je bio upućen jedino na svoju vlastitu zemlju i na hranu, koju je od nje mogao dobiti. Na tu hranu bi čitava zajednica i svaka njena jedinica, svejedno da li bogata ili siromašna, da li radnik ili težak, činovnik ili privatnik, morala imati jednako pravo, jer su sve te jedinice od rata i ratnih prilika trpile i stradavale. Ipak se to nije dogodilo, već je pretežni dio zajednice bio žrtvovan interesima onih pojedinaca, koji su držali zemlju u svojoj vlasti i onih sretnika, koji su raspolagali obilatim novcima.

Drugačije i nije moglo biti jednom kada je zemlja, koja je morala da hrani zajednicu i čitav puk u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i Istri bila usredotočena u rukama nekolicine veleposjednika, pojedinaca ili moralnih bića, dočim je ratar bio većinom samo kmet ili težak na toj zemlji, koju je imao »pravo« obradjivati u korist vlasnika, ili je pak imao tako malo zemlje, da ova nije mogla prehraniti ni njega ni njegovu obitelj.

Ovi privatni vlasnici, osobitim obzirom na privredne prilike koje su nastale uslijed rata, gledali su i štitili isključivo svoje interese, ostajući potpuno indiferentni prama sudbini zajednice. Oni su prama tome obradjivali zemlju ako, kako i u koliko su htjeli, jer ih državna vlast nije htjela, a zajednica nije mogla siliti na intenzivno obradjivanje i produciranje stanovitih vrsti hrane, koja je za prehranu pučanstva bila nužna. Ogromne površine, premda produktivne, nisu se uopće ili vrlo slabo obradjivale, jer veleposjed nije raspolagao sa radnim snagama ili jer se zemlja izrabljivala u spekulativne svrhe i prodavala uz ogromne cijene, naravno najradje tudjincu. Obzirom pak na stoljetnu ustanovu privatnog vlasništva, po kojoj zajednica nema nikakva utjecaja ni prava kontrole nad gospodarenjem sa zemljom, ostadoše silne površine, koje bi same bile kadre da prehrane pučanstvo dotične zemlje, besplodne močvare ili ledine, jer zajednica nije mogla ni vlasnika ni državnu upravu prisiliti na potrebite investicije i kulturno-tehničke radnje, pomoću kojih bi se te močvare i ledine pretvorile u plodne oranice i njive.

Uslijed ovih i ovakovih prilika, koje su stajale pod zaštitom prava i zakona, zemlja bijaše samo rijetko i neracionalno obradjena te mogaše davati i razmjerno vrlo malo hrane, koja niti iz daleka ne bijaše dostatna za prehranu pučanstva. Nu zajednica nije smjela ni tu nedostatnu hranu kontrolirati ni omogućiti, da se bar ona sva i na pravedni način upotrebi za prehranu, pak se uslijed toga dogadjalo, da su najprije vlasnici zemalja u najobilatijoj mjeri pokrivali svoje potrebe, da su zatim znatan dio onoga, što je preostajalo prodavali uz lihvarske cijene, te da je tek minimalni ostatak svršavao u centrale u svrhu da bude upotrebljen za prehranu pučanstva, koje nije imalo zemlje ili ju je imalo tako malo, da ga nije mogla prehraniti. I posljedica svega toga je bila, da je naš narod u spomenutim našim zemljama, neimajući novaca da si uz lihvarske cijene namakne vanzaporne hrane i nedovoljno zbrinut od državne uprave stradavao i skapavao.

I tek sada, za vrijeme ovog rata, kada su nastale ovakove prilike, uvidilo se općenito, da se ustanova privatnog vlasništva nikako ne da spojiti sa interesima i potrebama zajednice. Nema naime dvojbe, da bi zemlja, kad bi pripadala zajednici ili bila barem pod njenom kontrolom bila obradjena u daleko većoj mjeri i intenzivnije, te da bi producirala mnogo više i to one plodove, koji su za život najpotrebitiji.

Rat, koji je ove učinke i posljedice ustanove privatnog vlasništva zemlje potencirao do najveće mjere, ne samo kod nas, već više manje u čitavoj Evropi, utvrdio je istodobno na nepobitni način svu nepravednost i pogubnost te ustanove, koja se najjače ispoljava u strada-

vanju i izumiranju djece. Nu rat, koji je to stradavanje izazvao, morati će jamačno uroditi i odstranjenjem i uništenjem izvora tolikog zla i tolike smrti, morati će izazvati ukinuće privatnog vlasništva zemlje. Time će se napokon odstraniti jedan od glavnih razloga svih prošlih i budućih medjunarodnih sukoba, jer nema dvojbe, da jedan od glavnih uzroka i o ovom strašnom ratu leži u gramzenju za zemljom drugih naroda. Time će se ali ukinuti i jedan od glavnih razloga socijalnog bespravlja, robovanja naroda i pojedinaca te stradavanja čitavih generacija. Time će se napokon udariti temelji novom društvenom poretku, osnovanom na — slobodi na zemlji.

Prvi se traci ovom preobraženju već primjećuju. Ruska revolucija, koja je buknula kao politička, bila je faktično skroz socijalne naravi. Ruski je mužik tražio doduše slobodu, ali je u prvom redu tražio zemlju, tako da je revolucionarna vlada morala honorirati tu tražbinu te ukinuti veliki posjed, zaplijeniti zemlju i priznati pravo čitavom narodu na uživanje iste. I kakvegod bile faze koje će još prevaliti i preživiti ruska revolucija, njezina tražbina za zemljom ne će više iščeznuti niti će se moći zaustaviti na granicama Rusije. Narodi, koji su se tekom pet godina okupali u ovolikoj krvi, iz koje se mora roditi novo društvo, pa bili oni na zapadu ili na jugu Evrope, preuzeti će tražbinu ruske revolucije za zemljom kao svoju, jer će htjeti izvojevati kruh svagdanji i sebi i djeci svojoj.

I tako će, uz pravo narodnog samoodredjenja, i nacionalizacija zemlje postati nakon ovog rata u čitavom kulturnom svijetu prve i najvažnije tekovine, koje će si čovječanstvo iznuditi iz ovog strašnog krvoprolića.

Upravo se ove godine navršava 120. obljetnica one znamenite noći 4. augusta, kada je u Francuskoj u malo sati uništena feudalna moć, koju su vijekovi bili stvorili i učvrstili.

Ovu tražbinu za zemljom mora istaknuti i naš narod Hrvata, Srba i Slovenaca osobito sada, kada je istaknuo onu prvu za osnovanjem svoje jugoslavenske države na temelju prava samoodredjenja. Jedino nacionalizacijom zemlje može ratarski narod, kakav je naš, da živi snažnim i slobodnim životom u svojoj državi, jer bi nam inače slabo koristila nacionalna država, u kojoj bi opet većina naroda robovala na tudjoj zemlji ili gladovala bez kruha.

Oživotvorenje ove tražbine za zemljom je uvjet naše narodne snage i napretka. To oživotvorenje mora naš narod i polučiti da se barem oduži uspomeni onih tisuća djece naše, koja su gladovala i

umirala, jer su tražila kruha, a narod im kruha nije mogao dati jer nije bio vlasnikom svoje zemlje.

Djeca su, kad su umirala tražila — kruh naš, a mi, ako hoćemo da živimo, moramo za čitav narod tražiti — zemlju našu.

Dr. Ivan Tartaglia

Tuberkulozna Jugoslavija

Kad uzlazaše Hrist na Golgotu, iđahu za njim i oplakivahu ga žene. A on se obazre na njih i reče: »Ćeri jeruzolimske! ne plačite za mnom, nego plačite za sobom i za decom svojom.

Jer idu dani, u kojima će se reći: blago nerotkinjama, i utrobama koje ne rodiše, i sisama koje ne dojiše.

Tada će početi govoriti gorama: padnite na nas; i bregovima: pokrijte nas.

Jer kad se ovako radi od sirova drveta, što će biti od suha?«

Vi, prijateljice, plačete sudbinu našu, sudbinu naroda našega, večnoga Ikara (ili Sizifa?)

Žalite nas, mlade, nedozrele: život ne živjesmo, no jedva naslutismo, a već padamo ko gorivo na ogromnu hekatombu, što je svirepi udes pali Molohu nepoznatom...

Uništeni životi, ugašena ognjišta, uvenule nade...

Stablo naroda našega nigda kroz duge vekove ne mogaše da mirno raširi grane, da cvećem procvate i plodom dozrije na toplom suncu Juga. Uvek se boraše s olujama i s vihrovima, što mu mladice kršiše, pupove truniše, preteć da i korenje iščupaju.

Naše su planine gole...

Rođena zemlja od pamtiveka je krvavi žrtvenik plemenu našemu, koje uzalud prinosi na žrtvu prvence sinove svoje Bogu i svetu na vidiku. Svet vidi i ne haje, a haje li Bog?

I mi se po nebrojeni put opet penjemo na svoju Golgotu, na žrtvu krvavu...

— Neplodnu! uzdišete Vi.

Stanite, ne govorite! Zar ćemo sami dozivati smrt, kopati grob sebi, i pisati napis na ploči nam groba?...

Poznavah majku, kojoj je sedam sinova pomrlo, sve u dobi od 18 do 26 godine, a ona ostala sama s čemerom gorkim u pustim dvorima.

Zašto je živela? zar samo za to da cveće goji na sedmero gro-

bova? ... A možda ta sirotna majka, i ti grobovi i cveće na njima, nisu suvišni i nepotrebni na ovom svetu. »Da nije sirotâ ne bi ni sunce grijalo!« čuh iz ustiju naroda, i u pesmi narodnoj Bog budi sunce:

»Ajde, ustaj, moje žarko sunce,
da grijemo po svietu sirote!«

Oborio se jad na nas, težinom bola pred kim i reč zanemi, mnoge Golgote i mnoga Kosova, srce puče mnogim majkama Jugovićâ, zabeliše se gomile grobovâ... i cveće niče po njima, cveće sirotinjsko, radi koga se sunce rađa...

Ne lomi bele ruke, lepa i tužna Kosovko Devojko!

Ne krvavi skute ni rukave...

Kad Vas gledam, tužnolepu, vlažnih, bolom i dugim trepavicama zasenjenih očiju, gavran-kosu i vrat od mramora, — vidim nas, kip naše boli i lepote, bolne lepote.

Slutim strah Vaše duše, što već krilima obleće poljane s one strane... izvan kruga sunčanoga... osećajući da joj zemlje nestaje, nestaje... a serafska krila uznose je nekud u laki, plavi eter... O ne, ne! natrag k plodnoj cvatućoj, šarenoj zemlji!...

Ne plačite, ne plačite!

Da vidimo kako nam je na šarenoj zemlji našoj.

Za danâ ovih vidjeste gde se oboriše na nas, ko teški grăd na mladi vinograd, sve nevolje što telo i duh snaći mogu. Rodu našemu kao da je od Usuda dosuđeno da na plećima nosi veliku Tragediju, veliku žrtvu za Svrhu nepoznatu. Preko naše zemlje i pragova domova naših od iskona gaze sva nasilja i zločinstva krvava i nekrvava od svih sila zla i tmine sveta ovoga. Zla od ljudi i od sudbine, svesna i nesvesna. Silene nepravde, krvave vojske, i od Boga morije.

Vidjeste ko i što nas progoni, vidno i nevidno.

A jedan od progonitelja naših, ne, nego hrt progoniteljev, zove se Tuberkuloza.

Ne prězajte! Nije tako strašan, ženskoga je roda, devojka je, tužna i lepa (slična malo Vami, — no to ja samo u sebi mislim, to Vam ne pišem). Dobra je, jako dobra i tiha. Zaljubljiva.

Korak joj je nečujan, glas ko zujanje najsitnije strune, oči ko oči tičice u pandži jastreba.

Verna je drûga lepote, pesme i suze; zna naslutiti lepe duše, i sledi ih odano i tiho, do groba.

Naši najbolji, najkrasniji nam ljudi, umreše u njenu zagrljaju. Vrlo veliki broj, možda većina, jugoslavenskih pesnika, umetnika, književnika, najboljih prestavnika naše rase, pomreše od tuberkuloze.

Jugoslavenske su zemlje od najtuberkuloznijih u Evropi. Hrvatska, Srbija, Bosna, Dalmacija i druge. Gradovi: Beograd i Zagreb stoje pred evropskim velegradovima u procentu pomora od tuberkuloze.

Naši studenti na raznim universitetima jači su, razvijeniji, darovitiji od onih drugih naroda, a ipak već u velikom broju nose vidljiv celov tuberkuloze na licu, dok drugi retko od nje stradaju.

I ne možda radi lakoumna života. Oni što bučno žive obično su zdravi: zdravlje rađa veselje; — već oni drugi, najtiši, najsolidniji, što tuberkulozu kao da predosećaju.

I dođe Rat, da joj krilima dade silan zamah, otvori joj vrata malne svih naših kuća, dovede je na čiste postelje osamljenih devica i tvrdi ležaj ratnika u zemljanom rovu.

Naši ljudi u vojništvu: ne mogu da se porede sinovi ni jednog naroda s njima. A ipak tuberkulozniji od svih drugih. Osobito Bosanci, najači. Do pred 20 dana borio se negde na nekom ratištu. Dok je mogao hodati nije ni mislio da je bolestan. A danas već umire, mirno, do mrzosti mirno.

Svako malo dana vidim povorke izgladnele dece s raznih napaćenih krajeva domovine, gde ih ljubav i samilost odvodi u srećnije krajeve, da nam ih spasi boljoj budućnosti.

I dok promatram to nežno, klonulo, već na po uvelo cveće podmlatka našeg, bol, strah i nada talasaju mi dušom. I kletva i molitva zajedno mi pomiču usne...

Putovah pred jesen 1913. na parobrodu put Trsta s nekim Crnogorcima što iđahu u Ameriku. Visoki, kršni plećati momci, lavovi gorski. Pređoše opsadu Skadra, borahu se i proti Bugarima, i osvojiše zemlje, puste zemlje (Kud ćemo s tolikom zemljom? govorahu), — a sad se vraćaju opet u Ameriku, na rad, na zlato. A tuberkuloza im je cvala na licu! Doći će nekamo u neki podzemni rov, lupnuće maškli-nom u tvrdu rudu, a na usta će im šiknuti mlaz crvene krvi, i pognojiće daleko tuđu zemlju svojim kostima...

Zarobljeni srpski vojnici u velikom broju umiru od tuberkuloze. Čitamo neverojatne brojeve: od 123.000 zasužnjenih srbijanskih vojnika u Austriji i Nemačkoj, da ih je do prošle zime umrlo 53.000, ponajvećma od sušice.

Sećam se jedne majke, koja je svaki dan dolazila u bolnicu u jednom našem gradu, da pohodi sušičavog sina, vojnika. Iznele bi ga dve bolničarke na nosiljci u vrt, gde čekaše majka. Kapa mu pala na mršavoj glavi do preko ušiju, ogrnut kaputom usred leta, vidio mu se samo oštri mršavi tanki nos kao kljun, — izgledaše ko neka odevena

tica. Ležao je nepomično, oborene glave i nemoćno opuštenih ruku. Bješe već i glas izgubio. A mati u crnini (valjda je već nekoga ukopala) sedila bi po čitave sate do njega, dok ne bi došli i odneli ga. Gladila bi mu ruke, poravnavala nabore na pokrivaču, pokrivala ga bolje (premda bješe sasvim dobro pokriven), a ne govorahu ni reči. Ta i čemu? Muk je govorio i premnogo i preglasno... (O koliko li je, i na svakom koraku, tih naših nemih razgovora!)

Kao da nije dosta ratu i gladu, što se na nas ponajače okomiše, i tuberkulozi kao da je najslađa krv naša! Svak na sirotinju!

Kad god ugledam kakvo tipično naše rasno lice, mladića ili devojke, lepo razvijeni, bujne kose, gustih obrva, dugih trepavica, sa setnim vlažnim očima i senkom umornosti i rane starosti na licu, — svagda gotovo otkrijem i melanholični pogled tuberkuloze u tim očima. Ko da me gledaju iz njih: naš Branko, Stanko Vraz, Vladika Rade, Vojislav, i duga povorka izabranih roda jugoslavenskoga.

Ne plačite, ne plačite, prijateljice!

Ja sam optimista.

Ta tuberkuloza je lepa i dobra devica. Pratila je uvek fine, suptilne duše. Možda ih je njeno društvo i prolepšalo. Uočljivi su miljenici joj, još pre nego i slute išta o njoj. Njihova je psiha i cela im duševna i telesna fizionomija posebne boje, puna neke plave tihe melanholije, tople melodije, što miriše lepotom i dobrotom, — oko glave lebdi im aureola ljubavi i zanosa.

U tom su kolu mladeži najmiliji žreci božice umetnosti: liričari, muzičari, slikari. Večni tipovi, bez olimpijske gordosti, ali s rajskom, serafskom, toplom dušom, stalni idealiste i estete, bez smisla za materializam i prostotu.

Velika je slava tuberkuloze u carstvu umetnosti, i pod senom njena spomenika počivaju mnogi, čiji su venci neuveli. Mnogi od njih bijahu i zaljubljeni u bolest svoju. Jedan mi je daroviti i bolešljivi naš umetnik, kad sam se žalio na tu nevolju našu, odgovorio: »A ne, bolje da je tako! nije to za gore!« Zadivih se.

Eto, mi smo pesnički, darovit mlad narod, poletna duha, nije čudo da nas tuberkuloza voli. A možda da od te veze i potiče nekim delom telesna i duševna lepota naše rase.

Tuberkuloza voli mladost, voli ideale. Donosi bol. A bol rađa lepotu i dobrotu. Ne može biti lepe ni dobre duše, ako nije prošla kroz oganj boli.

I nami će se duše prolepšati na Kosovu i Golgoti. Biti ćemo »Bogu pristupačni«.

Tuberkuloza će biti, kao i vešala, tamnice, rat i glad, i slične nevolje, jedna od komponenata našega Uznesenja.

Nećemo propasti! Izaćemo iz sene na sunce, i okrepiće nas suze jada našeg — ko cveće rosa jutarnja. Rešićemo se i tuberkuloze, kad stečemo više sreće, više hleba, više slobode i vazduha, da odahnemo celim grudima, svim stanicama plućnim, na čistom i mirisnom zraku božjem, punom ozona posle oluje. Ubiše nas gvožđe i rešetke telu i duhu, zatočenički mračni kutovi.

Verujem u našu ljubav i volju za životom, u mladost nam, u telo i dušu našu, u zemlju, verujem u grobove i zipke naše!

Mi današnji? — Mi smo Žrtveno Pokolenje: »za pokoj prošlih i sreću budućih, i da na nami kletva ne ostane!« Od pepela kostiju naših rodiće nam zemlja hleb i vino za pir slave budućnosti.

Prevelika je sreća početak propasti, a naša nesreća i bol nam temelj su nadi i veri, jakosti duše naše.

Prokalićemo srca svoja. Neće nas opoganiti oholost i sila, što drmaju danas svetom. Spasiće nam dušu suza sirotinjska.

Pa kad dođe veliki dan, te Bog probudi veliko sunce Pravde, da grije po svetu sirote, —

Ogrijaće i nas — — —

O sestro draga, ja znam tajnu Vaše lepote. I nemojte plakati: Vi ste i posle smrti lepa, prekrasna duša!

Kuzma Tomašić

Veština pisanja

Da li zato što smo Slaveni, ili što smo južnjaci, ili što nam je kultura još mlada, — ili i zbog jednog, i drugog, i trećeg, — tek, mi najradje raspravljamo velike probleme, razvijamo ih u duge razgovore i oblačimo u zvučne reči. Nikad nam ništa dosta nije: od pripovedačâ tražimo da su filozofi, od filozofa da su proroci, a od pesnika da su osnivači novih religija. Nezadovoljni smo: neprestano zazivamo nove Meštroviće, Meštroviće u muzici, u pesništvu, u slikarstvu, u estetici, u filozofiji. Bože, — molimo se svaki dan, — daj nam genijâ, daj nam ih da nas vode, da objave svetu ko smo i da nam rekne kakvi smo. I brinući se tako, sa strahom, o radu budućih pokolenja, proklinjemo svoje prethodnike i kamenujemo svoje savremenike. Do naivnosti se zaljubljujemo u velike teorije, a svim bićem preziremo mali i sitni rad.

Ali, kakogod te naše velike čežnje svedoče da nam je duša vitka i nemirna, i uzavrela od nesaznane još snage, fantazija naša bezgranična u dobroti i ludosti, a naše ambicije blagorodne, ponosne i lepe, one nam isto tako svedoče i o tom da naš intelekt nije baš osobito čvrst i prav, niti naša volja sigurna i jaka. Jer ima malih stvari bez kojih nema ni velikih. Ima malih stvari o kojima treba govoriti kao i o velikima. Bezbroj *malih* stvari čine temelj velikoj zgradi lepote, istine i dobrote. Ničega nema ni na nebu ni u vazduhu; sve je na zemlji. Duh je zmaj; on visoko leti u zraku, ali konopac treba čvrsto držati u rukama.

Ja ću danas da govorim o jednoj maloj stvari. Ovaj kratki članak ne će postavljati nova velika pitanja, ni davati odgovore na stara velika pitanja; ne će biti ni duhovit ni zabavan; ne će obilovati ni oštroumnim paradoksima ni prikrivenim aluzijama; niko od umrlih ne će biti u njemu hvaljen, niti od živih napadan, ili ismejan. Verovatno je zato da će mnogima biti dosadan. Ali, ja ću biti zadovoljan ako ovo nekoliko stranica dvojici-trojici čitalaca bude od neke koristi. Ja danas ućutkujem sve glasove još nerečene svoje estetike, i ovim malim sastavom ne želim ništa drugo, već jedino da prinesem mali prilog jednoj maloj stvari: da pripomognem štogod unapredjenju našeg književnog stila.

I.

Veština pisanja!... Književni stil!... Oni koji književnost smatraju privilegijom izabranih, — za koje je književnikom jedino pesnik, — oni koji su zaljubljeni u maglovite snove i luduju za duhovitim poluistinama, — oni koji ne vide vezu izmedju ličnosti i društva, naroda i čovečanstva, — oni koji više svega vole sebe i misle da se oko njih okreće svet, — ti će reći da je svaki razgovor o tom »sitnom« pitanju suvišan i da svakom treba dopustiti da piše kako hoće i kako zna. Književnost je neposredni izraz jakih ličnosti, — vele ti ljudi sa podsmehom superiornih na usnama, — književnost je stvaranje, koje se ne može naučiti; učenje su izmislili profesori da imaju od čega živeti i da teše glupe kako mogu postati i oni pametni; pravog književnika se ne tiče ni estetika, ni kultura uopšte; on stvara; njemu je sve *dano*.

Kad i ne bi bilo novih odgovora na stare napadaje, čovek bi se mogao našaliti s onima koji preziru »sitnice« i podsetiti ih na ono što je rekao još stari Bosije: »Danas, vi govorite protiv zakonâ gramatike, sutra ćete prezirati zahteve razuma; sada rdjavo razmeštate stvari; naposletku ćete činiti bez reda sve, ako se ne priviknete da svoj duh održavate u pažnji, da upravljate njegovim neodredjenim i nesigurnim pokretima, i razmišljate o onom što treba da činite.« Ali, nije potrebno zvati u pomoć starog Bosijea, ili koga drugog. Danas ima bezbroj drugih razloga da se govori o kulturi književnog pisanja. Književnost nije više ono što je negda bila. *Zbogom, aristokratijo!* zove se danas književnost. Ona je prestala biti zabavom aristokrata po krvi, i povlasticom aristokrata po duši. Ako je i stvaraju jake ličnosti i značajevi, književnost je svakidanja potreba *svakoga* čoveka. U naše doba, svi dolaze u priliku da nešto pišu: ne samo pesnici, već i učenjaci, i lekari, i advokati, i novinari, i umetnici. Pisanje više nije samo sredstvo za dušin izraz, nego i viši stepen pismenosti. Pisanje se razvija uporedo sa opštom kulturom. A kultura, ona nije samo stvaranje, nego i učenje, — osobito kod zaostalih naroda i nerazvijenih pojedinaca. Kad obični ljudi uče pisati, — neka oprosti G. Lanson što ću ga ovde pokrasti, — oni ne uče pisati zato da postanu Teni i Mekoleji, Ničei i Bergsoni, Floberi i Mopasani, Tolstoji i Čehovi, Dučići i Nazori, već zato da znaju tačno i jasno izraziti svoje misli. Ne da se naučiti *umetnički* pisati, ali se da naučiti *korektno* pisati.

Rasprave o dobrom pisanju ne namenjuju se dakle onima koji su »savršeni« (i ako takih u nas ima vrlo malo). I »nesavršeni« ljudi su pismeni. Te »nesavršene« ne treba ni prezirati ni zapostavljati: ako nisu veliki, oni mogu biti pametni i mogu pripomoći opštoj kulturi. U engleskoj književnosti, — isto onako kako je Volt Vitmen pevao psalme ne samo pobednicima već i pobedjenima, — jedan učenjak je pozdravio proletere književnog pisanja i doviknuo im: *slava nesavršenima!* Jer, najzad, da bi jedna književnost bila dobra, nije dosta da ima svoja dva, tri visoka predstavnika, nego i što veći broj onih koji pišu korektno i lepo. Jedan narod nije samo onda narod od estetske i književne kulture ako ima pet dobrih pesnika, nego ako velika množina njegovih članova čita i razume te pesnike, a više svega, ako znatan broj pripadnika jednog naroda i sam ume *valjano* izraziti svoje mišljenje i osećanje. O tom se i radi, o tom *valjano*. Za nj treba velika predsprema, koja se može postići samo postojanim vaspitavanjem i učenjem.

Kod nas, Srba-Hrvata-Slovenaca, o dobrom književnom pisanju treba govoriti dvostruko više no kod drugih naroda. Ne samo oni koji su »nesavršeni« i daleko od stvaralačkog rada umetničkog, nego ni mnogi od uglednih učenjaka i književnika, nemaju osećaja za fini i bogat stil. Ne uzimajući u obzir malen broj sjajnih i dobrih stilista, naše prozno pisanje učenjaka, novinara i pripovedača često je sasvim primitivno i jedva što se uzdiže nad običnom pismenošću. Kao što će

se videti na primerima koji će niže biti navedeni, proza se kod nas piše i ružno i neinteligentno, gotovo u većini slučajeva. U književnim sastavima, kod nas se greši vrlo krupno, i u svakom pogledu, — počev od razrade celokupne kompozicije pa da upotrebe pojedinih reči. Često puta, učeni i pametni ljudi, pa govore mutno i mutavo do nerazumljivosti, bez reda u izlaganju i bez veze u mislima, rečima ružnim i neshvatljivim.

Strašivcima i šovenima ova tvrdnja može izgledati tvrdnjom jednog preuzetnog doktrinera, i zato, radi njihova umirenja, neka budu navedeni i razlozi nesrećne činjenice da imamo malo dobrih stilista. Jer, kao i svaka pojava, i ova ima svoje opravdanje i svoje razloge. Prvi i, svakako, najvažniji razlog tome što se kod nas sirotinjski piše jeste taj što je naša moderna književnost vrlo mlada. Jezik kojim se u književnosti danas služimo uveden je kao literarni jezik tek pre nekih 60-70 godina, a za naučno pisanje potpuno izradjen nije još ni sada. Politički nedovoljno samostalni, geografski pocepani, materijalno siromašni, skorašnje kulture i bez stalnog i bliskog dodira sa narodima zapadnim, mi nismo ni mogli za ovo kratko vreme, potpuno izraditi jedan svoj fini književni jezik i stvoriti velik broj dobrih stilista. U našoj prošlosti mi nikad i nismo imali *jednu* književnvst, koja bi obuhvatala celo naš narod. Uvek su postojale lokalne književnosti sa lokalnim narečjima. Nikad nismo imali *jedno* prosvetno i književno središte, koje bi dalo jezik i stil *celoj* našoj književnosti. — Osim toga, dobro pisanje je uvek u neposrednoj zavisnosti od opšte književne kulture. Zbog rdjavih prilika, nepogodnih za višu kulturu, naše estetsko i književno znanje je većma verbalno nego sadržajno. — K svemu tome još, za lepo i dobro pisanje treba vaspitane volje, pribrane pažnje, učenja i duhovne »discipline«. »Dobro pisati, to je isto što i energično misliti«. Toga u nas obično nema. Mi nismo narod koji baš osobito voli red i preciznost. U poslovima kod kojih se traži u prvom redu talenat, tu imamo prilično velikih ljudi: u pesništvu, naprimer, — u likovnoj umetnosti takodje. Ali još uvek premalo imamo ljudi od duhovne sredjenosti i kulture.

Potpuno je razumljivo, dakle, zašto se kod nas još uvek loše piše. Ali jedno zlo nije dosta samo razumeti; njega treba na svaki način i odstraniti. Dosada, to nije činjeno, ili bar nije sistematski, a ne čini se ni danas. I sad, kao i pre, kad treba nešto da pišu, naši ljudi su prepušteni samima sebi: oni gotovo i nemaju gde da se uče pravom i lepom pisanju. O pitanjima književnosti, i filozofije umetnosti uopšte, kod nas su raširene čudne bajke i kobne zablude: smatra se suvišnim svako učenje, nepotrebnim svako dublje znanje, a preziranja i smeha

dostojnim svako »pedagogisanje«. Saznavši iz novina, na svoju nesreću, za Bergsonovu intuitivnu filozofiju, neki naši pisci je shvatiše na jedan osobit, možda slavenski, ali svakako balkanski način: oni objaviše rat ne intelektualizmu, već intelektu samom, i proglasiše da su ljudima dovoljni njihovi instinkti, kao što je izvesnim ribama dovoljno njihovo »čulo ravnoteže«.

Što je najzabavnije, problem književnog pisanja kod nas kao da uopšte i ne postoji. U našim školama, književnost se još uvek uči po filološkim metodama, koje nimalo — ili sasvim malo — pridonose pravom estetskom vaspitanju i dobrom književnom pisanju. U literaturi, opet, osim G. Bogdana Popovića, niko se gotovo i ne bavi stilskom kulturom. Strogu patronažu nad našim pisanjem oduvek su imali samo filolozi, — filolozi i niko drugi. Dobri oni! Već pedeset godina se muče oko na! Slava im i čast! Ali i pokoj. Neka oni rade svoj posao oko jezika, a književnost neka ostave književnicima i estetiku estetičarima. Dosta smo slušali o slovima i rečima, vreme je da se govori i o stilu.

Jer, oni koji danas hoće da pišu dobro, ako nemaju vanrednih sposobnosti moraju imati jednu višu estetsku i književnu kulturu. Kao oko nas! Slava im i čast! Ali i pokoj. Neka oni rade svoj posao oko niku svoje umetnosti pre no što izadju na pozornicu, koncerte ili izložbe, tako isto i prozni pisci treba dobro i svestrano da znaju »veštinu pisanja« pre no što počnu da pišu. Da bi neko umeo jasno, korektno i lepo pisati, nije dosta da razaznaje slova kojima se služi, i deklinaciju i konjugaciju reči koje upotrebljava, nego mora znati i nešto drugo, i nešto više, o valjanom kulturnom pisanju.

Učenjacima i privatnicima je danas učiti pisanje utoliko potrebnije što se svakim danom i od pesnika traži sve više stilske kulture. Ono što mnogim našim pesnicima smeta da postanu umetnici evropskog značaja nije samo siromaštvo misli već i siromaštvo izraza. banalne figure, neotmen govor, trivialan jezik. U jednoj ljubavnoj pesmi danas se već i ne može nešto novo *misliti* već samo nešto novo *reći*. Nije dosta samo *imati*, nego treba i *umeti*. Naš narod, koji više ima nego što ume, uvideo je to odavna, kad je stvorio onu poznatu izreku da je bolje umeti nego imati, — poslovicu koju svako zna, i koja je postala toliko banalna, da bih se stideo što je citiram, kad ona za naše delo ne bi bila i sad još nova i neostvarena.

Dobrog pisanja nema bez dobre kulture. Prvo stvorimo književnu kulturu, a onda će nam i pisanje biti kulturno. Ali, kako da je stvorimo?

Ja žalim što nemam ni vremena ni spreme da na ovo pitanje od-

govorim iscrpno: za to bi trebala čitava jedna knjiga. U ovom članku, ja ću se zadržati samo na dva, tri glavna, više formalna principa dobrog književnog pisanja i na nekoliko primera pokazati najobičnije pogreške koje čine naši prozni pisci, da na kraju ukažem na sredstva kojima bi se moglo unaprediti naše prozno pisanje, a s njime i jedan malen deo naše estetsko-književne kulture.

II

Opšta načela dobroga pisanja nisu nimalo složena, — naprotiv, ona su vrlo prosta, i dadu se izgovoriti u nekoliko rečenica. Ali, kao i svagde, izmedju teorije i prakse leži velika provalija, i treba imati mnogo snage da se postavi most izmedju te dve visine. Isto onako kao što jednu misao treba dugo podgrejavati dok se čovečanstvo za nju zagreje, tako i jednu staru teoriju treba dugo primenjivati da se izmeni jedno novo zlo.

Jedini zahtev dobroga pisanja jeste *jasnost i preglednost misli, i preciznost i korektnost izraza.* Kad je taj zahtev ispunjen, književni sastav će biti dobro napisan. Ne će biti umetnički, jer se umetnost ne da naučiti, ali će biti kulturan, pismen i knjževan.

Proza nekih naših starijih pisaca, koji su se vaspitavali većinom u Nemaca, teža je ponekiput i od najtežeg teretnog voza; katkad je tako mutna da je nerazumljiva. Neki naši mladji prozni pisci, opet, boluju od druge bolesti: zavedeni primerom jednog našeg odličnog stiliste, A. G. Matoša, oni drže da je duhovitost glavna odlika dobroga pisanja, i trude se iz sve snage da budu duhoviti. Nema sumnje, šarolike figure, smele reči i duhovite misli daju veliku lepotu dobroj prozi. Ali, niti je oni sačinjavaju, niti je svakom dano da bude duhovit i da zasmejava čitaoce. Može se biti dobar pisac i bez toga. Šta više, ima takih slučajeva gde se i ne može tražiti duhovitost u pisanju, — u izvesnim naučnim raspravama, na primer, — a da sastav ipak bude i dobar i zanimljiv. Nego je kod pisanja glavno govoriti jasno, precizno i lepo; izlagati misli u redu; poznavati finese svoga jezika; izlagati sigurne misli, koje se dadu braniti i odbraniti.

Da bi književni sastav bio dobar, pri pisanju valja držati ovih pet glavnih stvari u vidu: 1. celokupna kompozicija, 2. paragraf, 3. rečenica, 4. reči i 5. interpunkcija. Šta pojedina od ovih tačaka traži, sad ćemo odmah videti. Prvo ćemo izložiti njihova načela, a zatim ćemo ćemo navesti i kritikom popraćene primere, jer ćemo tako najbolje videti kako treba pisati, i kako ne treba.

1. *Celokupna kompozicija.* Celokupna kompozicija je isto što i

lično, integralno shvatanje jednog predmeta ili problema. U strukturi jedne knjige, rasprave, studije ili članka, ogleda se struktura duha njihova pisca. Dobro komponovanje je isto što i vaspitano mišljenje. Valjano komponovanje je znak ekonomijske upotrebe silâ i pribranost mišljenja. Kroz celu kompoziciju treba da su misli čvrsto povezane, pregledno rasporedjene, jasno i krepko izražene. Prevelik verbalizam je svedočanstvo nesredjenosti, nedostatka misli, ili manira.

Naše knjige su često puta loše komponovane. Mi imamo, naprimer, nekoliko pregleda stranih književnosti i kulturâ: engleske, talijanske, ruske, nemačke, i drugih. Medjutim, većina tih dela je ne samo neupotrebljiva, već i nečitljiva. Ne zato, možda, što bi te knjige bile proste kompilacije (iako često puta jesu). To bi bila najmanja šteta za čitaoce. To bi bilo jedino stidno za piščevo naučno poštenje. Nego što su te knjige zbrka raznih imena, naslova, godina i citata, nabacanih bez pravog književnog shvatanja, bez preglednosti u izlaganju, i bez lepote stila i jezika.

U srpskoj književnosti, kao primer slabo komponovane knjige može se uzeti Gavrilovićeva Istorija srpske književnosti, a kao primer dobro pisane knjige Skerlićeva Istorija srpske književnosti. Skerlićeva knjiga je vrlo pregledna. Misli su uvek jasne, lepo i precizno rečene. Gavrilovićeva knjiga je nepregledna, njen stil neknjiževan, a izlaganje zbunjeno.

2. *Paragraf.* Paragraf ili začelo je »psihološka jedinica« u kompoziciji. On izražava skup misli koje su poredane oko jedne glavne, središne misli. U *jednom* paragrafu se iznose samo *nedeljive* misli. Novi paragraf se stavlja tek onde gde otpočinje i novi splet misli. Medju sobom, paragrafi moraju imati potrebnu logičku vezu.

Znatan deo naših pisaca greši protiv paragrafa. Neki od njih se tako malo o njemu brinu kao da ga i nema. Jedna naša savremena pripovetka svršava se, naprimer, ovako:

> Tad se nenadano otvore vrata njezine sobe. U sobu udje...
> On!
> Njezin muž!
> Iznenada.
> Ali ne sam...
> Za njim je ušla njezina mati
> I onda je...
> Četvrt i pol i sat i jedan i dva...
> Doskora je stalo sunce jako pripicati, ušlo je ljeto...
> A njih je dvoje stalo sada tražiti sjenu...

Pogotovo je neverovatno da jedan ozbiljan pisac može ovako paragrafirati svoju prozu. Mesto *jednog*, napravljeno je bez ikakve po-

trebe ravno *jedanaest* paragrafa! Zato i jesu misli u ovoj rečenici raskidane i nejasne, izraz mutav, a izlaganje spleteno.

Nažalost, primer nije namerno tražen. Loše shvatajući t. zv. »impresionistički« i »ekspresionistički« stil, neki naši pisci pomisliše da će ga se domoći najbolje na taj način ako svoju prozu samovoljno i sentimentalno paragrafiraju. Impresionistički i ekspresionistički mogu pisati samo oni koji su *iznad* »akademskog« pisanja, a ne oni koji su *ispod* njega.

3. *Rečenica.* Rečenica mora izražavati jednu *misao*, jasno i precizno. Sastav rečenice mora odgovarati opštem načinu mišljenja. Gramatički odnosi izmedju rečeničnih delova treba da su jasni i čvrsti. Suviše kratke rečenice umaraju isto onako kao i odveć dugačke.

Na sastav rečenice kod nas se takodjer mnogo ne pazi. Jedan naš vredan učenjak ima, naprimer, ovu rečenicu:

> Kad Schiller kaže, da ljepota oslobadja od stege ćudorednih zakona umskih, od prisilja tvarne vanjštine, kad veli, da po njoj postaje duša cjelovita, preporodjena, onda nije mislio, kako bi se činilo na prvi pogled, da umjetnost isključuje ćudorednost, ili da se otima zakonima prirode, nego je mislio, da joj nije svrha podizati spoznaju, jer u umjetničkoj svijesti nema opreke izmedju subjekta i objekta, koja je osnov spoznavanju, nije joj svrha ni moralno upućivanje opominjanjem i moralizovanjem, jer ne radi s motivima razumskim, nego ćutnim, ali ako nema za nju, jer je sva ćućenje, moralnih zakona, ne slijedi da nema u njoj moralnih čuvstava«.

Da je ova rečenica sastavljena vrlo nevešto, vidi se na prvi pogled. U njoj ima *tri, četiri* važnije misli, od kojih je trebalo *svakoj* dati *zasebnu* rečenicu. Ovakva kakva je, navedena rečenica je teška, glomazna, jedva razumljiva; misli su tako nejasno rečene da ih moramo *tražiti*.

Zbog prevelike dužine rečenica i nepotrebnih, ružnih neologizama, misli naših naučenjaka su katkad vrlo nejasne, ili sasvim nerazumljive. Njihova proza se, zato, čita nerado, i s mukom koja se uvek i ne naplati.

Dok jedni prave ovake predugačke rečenice, te misli izadju mutne i tamne, drugi se služe odveć kratkim rečenicama, kod kojih se misao ne može dovoljno da razvije, nego se prekida, te čitaoca umara i nervira. Primer loših kratkih rečenica imamo u onima koje su citirane kad je bila reč o paragrafu.

Jedna od glavnih stilskih mana naših pripovedača, publicista, novinara i kritičara, to je neukusno potezanje starih banalnih fraza, kao: »puši mi se glava od posla«, »došao čovek u zaparu«, »cepa mi se srce od žalosti«, »razbuktao se plamen ljubavi u njegovim mladim gru-

dima«, »leži mu na srcu narodna budućnost«, »knjiga se preporučuje sama od sebe«, — i tako dalje, i tako dalje. Dugom upotrebom, ove i slične figure su tako »izlizane« da čitalac u njima ne vidi ništa: one su i prazne i ružne.

Osim desetak visokih i sjajnih izuzetaka, kod nas se greši protiv *osnovnih* načela dobre i lepe rečenice. Zato mi i ne ćemo govoriti danas o finesama i savršenstvima stila: ne ćemo se doticati razmeštaja reči, metonimije, gradiranja, i tako dalje. Nego ćemo samo još navesti jednu rečenicu u kojoj su misli loše poredane. U pesničkoj prozi, utisak mnogo zavisi od tog ***kojim redom*** su misli izložene. Rečenica se nalazi u jednom od naših najnovijih romana, i glasi ovako:

> I bilo mi je da plačem sama nad sobom i onim ludim, žestokim, nemirnim stvorenjem, nad nekadašnjim mojim ja, nad onom lutajućom (?) dušom, što se uvek trzala, što je uvek čeznula nekud dalje, iznad zbiljskog života, što je uvek drmala lancima (?).

Žena o kojoj je u romanu reč naziva se ovde »ludim, žestokim, nemirnim stvorenjem«. To je psihološki netačno. Trebalo je reći ovim redom: žestoko, nemirno, ludo stvorenje. Jer, prvo dolazi kod čoveka žestina naravi, iz toga nemir, i tek najzad ludost. — Isto tako je psihološki netačno rečeno o duši da ***prvo*** luta, ***zatim*** da čezne i ***tek naposletku*** da »drma lancima«. Trebalo je reći sasvim obratno: da duša čezne, da se buni protiv sudbine, i da luta nad »zbiljskim životom«.

(Ova rečenica ima i drugih pogrešaka. Gramatički ne valja »lutajuća duša«. Nezgodno je u romanu deklinirati reč »ja«, osobito na ovom mestu. Figura »drmati lancima« oveštala je i banalna. — Kad se sve te pogreške uzmu u obzir, šta ostane ***dobro*** u navedenoj rečenici?)

Sva ova spomenuta, i druga, nespomenuta ogrešenja o rečenicu kod naših pisaca, nisu ni mala ni sitna, kao što se čini možda u prvi mah. Kad se nagomilaju ovake elementarne pogreške, one čine jednu raspravu mutnom, novelu nepodnosivom, a lirsku pesmu nečitljivom.

Uostalom, nisu to jedine stvari o koje se greše naši osrednji, a katkad i bolji pisci. Osim stilske logike, oni često puta nisu u bliskom srodstvu ni s takozvanim duhom svoga narodnog jezika. Loše se upotrebljava, naprimer, ***niti — niti*** (»niti on nije tamo bio«, — mesto: ni on nije onde bio). Mnogo se neguje romanski genitiv (»Šta je novoga?« mesto: šta je novo? »Našao sam u toj knjizi mnogo dobroga, lepoga i valjanoga«, — mesto: »Našao sam u toj knjizi mnogo što-šta dobro, lepo i valjano«). I tako dalje, — u jednom malom članku kao što je ovaj, nije moguće izredjati sve pogreške ove vrste. Ja sam samo hteo da ukažem na dve najobičnije.

4. *Reči.* Načelo za upotrebu reči je vrlo kratko i jasno: Treba se služiti samo onim rečma koje *tačno* izražavaju naše misli; reči treba da su *lepe.*

Gonjeni filolozima već godinama i godinama, naši pisci ne greše protiv gramatike tako mnogo kao nekad, i ako još uvek dosta. Medjutim, lepota reči je još uvek suvereno prezrena. Naši pisci, osobito učenjaci, na lepotu reči paze vrlo malo. Budući da je naša nauka još mlada, naši učenjaci sami kuju reči, koje su filološki možda dobre, ali estetički izgledaju vrlo ružno. Tako naši estetičari i umetnički kritičari upotrebljavaju ove nakarade od reči: milotno ćućenje, krajobraz, perorizba, umjetničko milоćuće, i t. d., — a filozofi: ćudoredje, rastvorbena činidba, osebujno jastvo, i slično. To su tobož naše reči, kojima su zamenjene strane, narodu »nerazumljive«. Medjutim, niti se stroga nauka piše za narod, niti su ove reči, koje su oni izmislili, bolje razumljive od stranih reči. Kod nas, gde se teško kuju složenice i mučno nalaze originalni naučni termini, važniji je kod neologizama *estetički* kriterij nego filološki. Nas su učili filolozi da reč *kišobran* nije dobra, jer tobož označava stvar koja brani *kišu,* a ne stvar koja brani *čoveka* od kiše. Ali je ta reč lepa, usvojena je, i ostaće. Jer, kao i figure, reči treba birati ne samo po tačnosti onog što kažu, nego i po lepoti.

5. *Interpunkcija.* Interpunkcija je najsitnija stvar kod pisanja, ali ne tako sitna da o njoj ne bi trebalo govoriti. Interpunkcija je materialno obeleženje doseznosti jedne misli. Interpunkciju traži logika.

U svetskoj književnosti, danas postoje dve vrste interpunkcije: gramatička i logička. Gramatičkom interpunkcijom se služe samo Nemci i narodi koji su izašli iz nemačke kulture, ili su još uvek pod njenim uticajem. Logičkom interpunkcijom se služi sav ostali kulturni svet. Našem jeziku bolje odgovara logična interpunkcija.

Glavno načelo logične interpunkcije glasi: Zapete (zarezi) ne meću se onde gde se svršava jedna rečenica, nego onde gde se svršava jedna misao.

Nelogična i netačna interpunkcija je naprimer u ovoj rečenici: »Ima ljudi, koji misle, da je duša besmrtna«. Kad je one prve dve reči »ima ljudi« odelim zapetom od »koji misle«, onda izgleda kao da ja hoću da tvrdim da uopšte *ima ljudi,* — što ja nisam mislio reći. Iza rečenice »ima ljudi«, dakle, ne treba zapeta. Isto tako ne treba ni iza »koji misle«, jer ja nisam hteo reći da »ima ljudi koji misle«, pošto bi to bilo besmisleno u ovom slučaju. Ja sam onom rečenicom hteo reći da *ima ljudi koji misle da je duša besmrtna.* U toj rečenici, dakle, ne treba *nijedne zapete.* Samo je onda misao potpuno jasna; nju ne potamnjuju materialni znaci koji nisu onde ni od kakve potrebe.

Osim ovog glavnog načela, kod logične interpunkcije ima i drugih, sitnijih, koja se odnose na finije slučajeve. Njih je ovde nemoguće pobrojati. Logičnoj interpunkciji se čitalac može naučiti u Bogdana Popovića, Skerlića, Dučića, Mitrinovića, Sekulićeve, i drugih, jer je cela savremena književnost srpska pisana logičnom interpunkcijom. U hrvatskoj književnosti, logičnom interpunkcijom se služe samo dvojica-trojica najmladjih pisaca.

III

U pogledu stila, naše pesništvo ne stoji ništa bolje od naše proze. To pokazuje i nedavno objavljeni članak M. Lisičara.[1] G. Lisičar je na dva, tri primera lepo dokazao kako slabo *pišu* i naši bolji, i najbolji pesnici. Protivno od Lisičara, ja sam se u ovom članku zadržao samo kod naših proznih pisaca. Primera nisam mogao navesti mnogo, i nisam ih birao naročito, ali baš utoliko više svedoče o tom da se kod nas proza piše slabo.

Načini bi bili uglavnom ovi: 1. književna nastava po školama trebala bi da bude više književna no što je danas; 2. valjalo bi izraditi jedan dobar udžbenik o pisanju, a tako isto i 3. književne rečnike; 4. trebalo bi propagirati sistematsko čitanje dobrih stilista.

1. Nije potrebno naročito dokazivati da učenje dobrom pisanju književnom treba da počne odmah s prvim razredima srednjih škola: — običan čovek se može priučiti lepom i korektnom pisanju samo postojanim vaspitavanjem i vežbanjem. Kao i hod, i trčanje, i pismena, i jezik, i crtanje, i pevanje, tako isto i književno pisanje traži sistematsko učenje, osobito kod onih koji nisu naročito obdareni.

Naša današnja književna nastava u tom pravcu mnogo ne čini; ona je previše naučna gotovo verbalna. Od književnog znanja koje dobije u školi, naš mladić ima prilično malo koristi pri pisanju. U našem književnom vaspitanju, gramatika zauzima razmerno mnogo vremena i odnosi previše snage i pažnje. Medjutim, kao što je rekao jedan Francuz, gramatika se ne uči zato da se zna, već zato da čovek ume korektno govoriti i pisati. Gramatika je gotovo isto toliko daleko od književnosti koliko fizika od slikarstva.

Ne samo na gramatiku, nego i na istoriju književnosti se kod nas polaže veća važnost no što ona u istinu zaslužuje. Od naših mladića

[1] Buržoazijska poezija, Hrvatska Njiva, br. 18-19.

se traži da tačno znaju kad se rodio Antun Reljković i šta je sve napisao Jovan Sundečić, i drugi problematični književnici. Estetika je kod nas još uvek neobično ime, a umetnost: sentimentalna ludost romantičarskih zanesenjaka. Kad svrše srednju školu, naši mladi ljudi odista znaju sadržaj »Judite« i »Teute«, ali često puta ne umeju da sastave ni obično privatno pismo.

Jedan od prvih učenjaka, profesor istorije francuske književnosti na Sorboni, Gistav Lanson, raspravljao je u dve knjige o tom problemu.[1] Slavni pisac Vaspitanja volje, Žil Pajo, takodje se bavio tim pitanjem, u jednoj vrlo interesatnoj i umnoj knjizi.[2] Još pre njih, Anton Albala je napisao tri knjige o dobrom i lošem pisanju.[3] Sve te knjige, rasprave i ankete idu za tim da se francuski stil očuva na svojoj staroj i slavnoj visini, da ga ne bi snizili oni koji treba da se podignu ako hoće da njim govore i pišu.

I ove knjige koje su spomenute, i druge, slične, koje nisu spomenute, mogu inteligentnim pojedincima kod nas pružiti mnogo koristi, i zato je potrebno da budu što više čitane. Nažalost, neposrednih praktičnih uputstava, koja donose brze i sigurne uspehe, one ne mogu dati, naročito ne svakom od nas. Sve su one pisane sa obzirom na francuske prilike, — tojest pretpostavljaju izvesnu višu estetsku i književnu kulturu. Sigurnu, pravu i veliku pomoć nam mogu pružiti samo engleske knjige, koje su udešene isključivo u praktične svrhe.[4] Mesto duhovitih teoretskih razmatranja, u engleskim knjigama se daju mladićima, i početnicima u pisanju uopšte, praktična uputstva o svemu što se piše: počev od sitnice kao što je sastav običnog pisma pa do celokupne kompozicije jedne rasprave, — od upotrebe običnih reči do blistavog figurativnog opisa, — od jedne proste rečenice do strukture čitave knjige. Zato,

2. Da usavršimo našu književnu nastavu i, preko nje, naš literarni stil, potreban nam je jedan dobar *udžbenik o pisanju*. Štetne posledice od tog što ga dosad nismo imali vide se svuda, i vrlo jasno. Svaki naš profesor književnosti uči svoje djake pisanju kako on sam zna i ume, jer nema knjige na koju bi se mogao osloniti. Kako se kod nas malo

[1] *Conseils sur l' art d' écrire*. Paris, 1909. — *L' art de la prose*. Paris, 1911.

[2] *L' apprentissage de l' art d' écrire*. Paris, 1913.

[3] *L' art d' écrire — La formation du style. — Le travail du style.*

[4] Odlična je*Composition and Rhetoric* by Ch. S. Thomas and W. D. Howe. New-York, 1912. — U drugom odeljku ovoga članka, ja sam se, pri odredjivanju opštih načela valjanog pisanja, poslužio ovom knjigom.

zna šta je korektno pisanje vidi se najbolje po tom što su razni *Pravopisi* jedine knjige na koje nastavnici upućuju svoje učenike kad hoće da im pravilno i dobro pišu. O rasporedu misli i o njihovu gradiranju; o redu rečenica i o lepoti reči; o tom kako se treba kloniti verbalizma, papagajstva i pozerstva u pisanju; kako je glavno reći svoje misli precizno i razumljivo, i govoriti uvek stvarno, — o svemu tome se malo govori u našim školama, a kad se i govori, govori se o starim formama, koje danas malo vrede; što je pak najgore, i u koliko teorije ima, malo se primenjuje. Jedan udžbenik o dobrom pisanju bio bi od neizmerne pomoći našim nastavnicima i od velike koristi učenicima. Udžbenik bi trebalo izraditi prema engleskim primerima, — onako poprilici kako je izradjena Han-Tomesova *Kompozicija i Retorika*. Njeni teoretski delovi mogli bi se prevesti doslovno, jedino bi primere trebalo uzeti iz naše književnosti. Kad bi se po jednom ovakom dobrom udžbeniku radilo u školama samo deset godina, nova generacija bi pisala sasvim drukčije nego što mi većina pišemo danas.[1]

3. Dok su udžbenici uvek namenjeni djacima, za pisce bi trebalo izraditi *književne rečnike*. Mi ni njih nemamo. Kao što naši seljaci upotrebljavaju nekoliko stotina reči koje njima trebaju, a koje mi često i nerazumemo, tako se i učenjaci služe sa dve, tri hiljade reči koje narod često ne razume. Mnogi naši pisci upotrebljavaju provincialne i ružne reči, dok za te iste pojmove imamo i lepih i opštenarodnih reči. Naš jezik je bez sumnje lep, ali se to u književnosti uvek ne vidi, jer ga naši pisci dovoljno ne poznaju, naročito ne sa njegove estetičke strane. Dobri književni rečnici bi mogli mnogo pomoći da se usavrši naš književni jezik. Nažalost, za jedan takav pipav, težak i fini posao dosad niko nije pokazao snage i pažnje. *Srpski Rječnik* Vuka Karadžića, i drugi slični rečnici, nisu nimalo podesni za upotrebu pri pisanju. Oni nisu rad toga ni sastavljani. Oni su pisani samo u tu svrhu da se pokupe i zabeleže sve narodne reči. Nama je potreban jedan Rečnik Sinonima[1] i Rečnik reči poredjanih po smislu i grupama,[2] i ovima slični rečnici.

4. Jedan od najboljih načina da čovek usavrši svoj stil jeste

[1] Varaju se oni koji misle da su naše ili nemačke stilistike i čitanke ravne ili slične ovakim udžbenicima, i da ih mogu zameniti. Kompozicije i Retorike imaju jedino Englezi i Amerikanci.

[1] U Engleza: *The universal self-prononcing dictionary of the English langague*, by N. Webster.

[2] U Francuza: *Manuel-illustré dictionnaire de la langue française contenaut tous gel mots agregées après les groupes et le sens*, par P. Ronaix.

čitanje dobrih stilista. Zato je potrebno znati zapadno-evropske jezike, na kojima se danas najlepše piše. Ali, sad već i mi imamo prvoklasnih stilista, kod kojih se može učiti dobrom proznom pisanju i lepom književnom jeziku. To su: u putopisu Dučić i Sekulićeva, u kozeriji i feljtonu A. G. Matoš, u književnom ogledu Bogdan Popović, u načnoj raspravi Slobodan Jovanović, u istoriji Natko Nodilo, u kritici Skerlić, u besedništvu Velimirović, i drugi. Čitajući ove pisce, mi ćemo i nesvesno unaprediti svoje vlastito pisanje, — primajući, uzto još, njihove tačne, ili duhovite, ili visoke misli, kao veliku i nezasluženu nagradu našeg malog i sebičnog interesovanja.

Dosad, mi smo sa estetičkim problemima postupali sasvim ruski: — poznato je svakom iz ruskih romana kako Rusi strasno raspravljaju medju sobom i najveća filozofska i pravna pitanja bez ikakva prethodna znanja, i kako svaki njihov čovek ima *svoj* ideal društvenog uredjenja i »carstva Božjeg« na zemlji. Mi nismo mnogo bolji od njih. Uostalom, stvar i nije taka da bi je se morali stideti; ima ih koji se tom osobinom našom i ponose. Ali, jedno je van sumnje: kolikogod to svedočilo o širini naše duše, toliko svedoči o uskosti našeg intelekta. Naš intelekt je intelekt jednog dečka ili devojčice, a ne intelekt zrelog čoveka. Ja ne mogu ovde zalaziti u filozofiju i raspravljati o prioritetu intelekta i duše, ali kažem samo ovo: u današnjem svetu, ne može se živeti od same duše. Ili, ako Rusi mogu jer ih je mnogo, mi Srbi-Hrvati-Slovenci ne možemo. Mi smo u prošlosti toliko stradali, i nas danas ima tako malo, da ne smemo sebi dozvoliti nepotrebno rasipanje nacionalne snage nikad, i nigde, pa ni u sitnim stvarima. Ako hoćemo da za naše neprijatelje odista nešto značimo, mi se ne smemo, kao deca, pozivati samo na svoju dušu, koju oni *nisu sposobni* da vide, — i ako je i velika i lepa, — nego i na našu snagu, koju treba da im damo *osetiti*.

Mi, koji smo na granici Rusa i Zapada, izmedju Duše i Uma, mi prezreni Balkanci, invalidi, nesrećnici, prosjaci, muške vestalke heroizma, pevači i junaci u isti mah, mi ćemo pokazati da se *može* pomiriti intelekt sa dušom, da se oni čak i voleti mogu, i da je njihova ujedinjena snaga najveća moć što je duh čovečji može imati.

Ja verujem da je *baš u tom* naše predodredjenje, i da će nam naša snaga uvek biti toliko jaka da nadvladamo našu sudbinu.

Milan Kašanin

...nice

K 8·—

...jecu

. . . K 24·—

...pasavanje

...osansko ...rcegovačk

...svjetskoga rata" . . . . . K 30·—

...z sn... . Crtice, pjesme i prikazi naših književ... predgovorom Ive Vojnovića . . . K 20·—

Knjige se zasebice i skupno mogu naručiti kod uprave „Narodne Zaštite" u Zagrebu, Josipovac 30. Narudžbe se izvršuju samo uz predhodnu doznaku odnosne svote.

„NARODNA ZAŠTITA"

izlazi kao mjesečnik.

Vlasnik:

Narodna Zaštita (Savez dobrotvornih društava Hrvatske i Slavonije) u Zagrebu.

Urednik:

Dr. Đuro Basariček.

Uredništvo i uprava nalaze se u Zagrebu, Josipovac 30. — Imade na skladištu i starijih godišta. — Oglasi po cjeniku.